

lawjourn.naiau.kiev.ua

**Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ**

ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

**Національної академії
внутрішніх справ**

1₍₁₁₎'2016

Юридичний часопис

Національної
академії
внутрішніх
справ

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року
• Засновник Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про
державну реєстрацію серія КВ № 17476-6226 ПР від 1 лютого 2011 року
• Включений до переліку фахових видань МОН України з юридичних наук
• Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ
від 27 квітня 2016 року (протокол № 9)

1
(11)
2016

Редакційна колегія:

Черней В. В., д-р юрид. наук, проф. (голова); **Гусарев С. Д.**, д-р юрид. наук, проф. (заступник голови); **Чернявський С. С.**, д-р юрид. наук, проф. (заступник голови); **Орлов Ю. Ю.**, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник (відповідальний редактор); **Алієв Бахтіяр Абдурахман огли**, д-р філософії, доц. (Азербайджанська Республіка); **Бараи Є. Ю.**, д-р юрид. наук, доц.; **Бичкова С. С.**, д-р юрид. наук, проф.; **Братель С. Г.**, канд. юрид. наук, доц.; **Відацкі Ян**, д-р філософії, проф. (Республіка Польща); **Вовк В. М.**, д-р юрид. наук, проф.; **Галаган В. І.**, д-р юрид. наук, проф.; **Джужа О. М.**, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; **Запотоцький А. П.**, канд. юрид. наук; **Кваша О. О.**, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник; **Колодій А. М.**, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України; **Константинов С. Ф.**, д-р юрид. наук, проф.; **Користін О. Є.**, д-р юрид. наук, проф.; **Кузьменко О. В.**, д-р юрид. наук, проф.; **Осадчий В. І.**, д-р юрид. наук, проф.; **Савченко А. В.**, д-р юрид. наук, проф.; **Удалова Л. Д.**, д-р юрид. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України; **Чорноус Ю. М.**, д-р юрид. наук, проф.; **Чубенко А. Г.**, д-р юрид. наук, проф.

Ю704 **Юридичний часопис** Національної академії внутрішніх справ :
наук. журн. / [редкол.: В. В. Черней (голова) та ін.]. – Київ : Нац. акад.
внутр. справ, 2016. – № 1 (11). – 356 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Внутр. тел.: 14-48, 71-28
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

lawjourn.naiu.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LAW MAGAZINE

**of National Academy
of Internal Affairs**

1₍₁₁₎'2016

Law Magazine

of National
Academy
of Internal
Affairs

• Scientific magazine • Published semiannually • Founded at 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17476-6226 ПП dated from February 1st, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record 9, dated of April 27th, 2016)

1

(11)

2016

Editorial board:

Volodymyr Cherniei, Doctor of Law, Professor (head); **Stanislav Husarev**, Doctor of Law, Professor (co-head); **Sergii Cherniavskiy**, Doctor of Law, Professor (co-head); **Yurii Orlov**, Doctor of Law, Senior Research Fellow (corresponding secretary); **Abdurahman oglu Aliyev Bakhtiyar**, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Republic of Azerbaijan); **Yevhen Barash**, Doctor of Law, Associate Professor; **Svetlana Bychkova**, Doctor of Law, Professor; **Sergii Bratel**, Ph.D in Law, Associate Professor; **Jan Widacki**, Doctor of Philosophy, Professor (Republic of Poland); **Viktoria Vovk**, Doctor of Law, Professor; **Volodymyr Galagan**, Doctor of Law, Professor; **Oleksandr Dzhuzha**, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; **Andrii Zapototsky**, Ph.D in Law; **Oksana Kvasha**, Doctor of Law, Senior Research Fellow; **Anatolii Kolodyi**, Doctor of Law, Professor, Member-correspondent of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; **Sergii Konstantinov**, Doctor of Law, Professor; **Olexander Korystin**, Doctor of Law, Professor; **Oksana Kuzmenko**, Doctor of Law, Professor; **Volodymyr Osadchy**, Doctor of Law, Professor; **Andrii Savchenko**, Doctor of Law, Professor; **Larysa Udalova**, Doctor of Law, Professor, Merited Figure of Science and Technology of Ukraine; **Julia Chornous**, Doctor of Law, Professor; **Anton Chubenko**, Doctor of Law, Professor.

Law Magazine of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: Volodymyr Cherniei (head) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2016. – № 1 (11). – 356 p.

Editors office address:

Ukraine 03035 Kyiv
1, Solom'anska square
Phone: 14-48, 71-28
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

<i>ДЖУЖА О. М., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С.</i> ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ВІКТИМОЛОГІЇ ЯК РОЗДІЛУ КРИМІНОЛОГІЇ ТА НАУКИ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ	5
<i>КВАША О. О., БАБАНЛИ Р. Ш.</i> УРАХУВАННЯ ПОМ'ЯКШУЮЧИХ ОБСТАВИН ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	18
<i>ЗАПОТОЦЬКИЙ А. П.</i> КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА	32
<i>ЦЮПРИК І. В.</i> СПОСІБ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ПІДЛЯГАЄ ДОКАЗУВАННЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	44
<i>ХОМЕНКО В. П.</i> ЗЛОЧИНИ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	55
<i>СЕВРУК В. Г.</i> ЕТНІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ	73

ВАСИЛЕВИЧ Я. В.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ
ЗЛОЧИНИ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

84

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

МОТЛЯХ О. І., БОГДАН І. В.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ
З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ

96

КАМІНСЬКА Н. В., МИРОШНІЧЕНКО І. Т.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ БІЖЕНЦІВ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ

111

ГАЄВСЬКИЙ І. М.

ТАЄМНИЦЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ:
СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ,
ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ

122

ВЯЗМІКІН С. А.

ЗАВДАННЯ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ
ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

133

ПАВЛЕНКО С. О.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ІМУНІТЕТ
ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ:
НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО
ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

141

<i>СИМОНЕНКО Н. О.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ВІДНОСНО НЕРОЗКРИТИХ ЗІВАЛТУВАНЬ	150

***ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ
АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА***

<i>ЩЕРБАТЮК В. М.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ОПЕРАТИВНІ ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР З ПІДГОТОВКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1921 РОКУ: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ	162

<i>ГУБАР С. В.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАДЗВИЧАЙНИХ СЕСІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ КОЛЕГІЙ СУДІВ УСРР	179

<i>ВОЛОШИНА Я. Л.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСКОНСУЛЬТА	193

<i>ПАСАЛЬСЬКИЙ М. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВСУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ХХ СТ.	205

<i>ШЕВЧЕНКО О. С.</i> ІДЕЇ СОЛІДАРИЗМУ В КОНЦЕПЦІЇ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	220

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДАЛОВА Л. Д.
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 228

ДУБИНА В. І.
ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 240

ФІНАГЕСВ В. О.
ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
ЗІ СЛУЖБАМИ БАНКІВСЬКОЇ БЕЗПЕКИ
У ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВУ
В СФЕРІ КРЕДИТУВАННЯ 252

ЄМЕЦЬ О. М.
ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ
ПРОФІЛАКТИКИ ЗВІДНИЦТВА 265

РІВЧАЧЕНКО О. А.
ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО
В НЕЗАКОННИХ ДІЯХ З ОБЛАДНАННЯМ
ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ
ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН 277

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ТАТАРОВ О. Ю., НАГОРНЮК-ДАНИЛЮК О. О.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 288

КОНОНЕНКО В. П.

ОПЫТ МЕЖДУНАРОДНЫХ СУДЕБНЫХ
ПРОЦЕССОВ ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ
К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ЗА НЕЗАКОННОЕ ПРИСОЕДИНЕНИЕ
ТЕРРИТОРИЙ

303

ДРЭГУЛЯН А. М., НЕСТОР С. Л.

ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ
В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ
(ФИНЛЯНДИЯ, ЛИТВА, СЛОВЕНИЯ,
НИДЕРЛАНДЫ И СЛОВАКИЯ)

315

ЛИСЕНКО О. В.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ
ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖДЕРЖАВНОГО
РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ
ВІД ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ

324

РЕЦЕНЗІЇ

ПАНОВ М. І.

ВАЖЛИВИЙ КРОК ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ
ПРОБЛЕМ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

*Рец. на кн.: Науково-практичний коментар Кримінального
кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко
[та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка,
В. В. Черня. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.*

337

CONTENT

CRIME COMBATING: TEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES

<i>OLEKSANDR DZHUZHA, SERHII CHERNIAVSKYI</i> THE MAIN TRENDS IN THE EVOLUTION OF VICTIMOLOGY AS A BRANCH OF CRIMINOLOGY AND THE SCIENCE OF CRIME VICTIM	5
<i>OKSANA KVASHA, RASIM BABANLI</i> ADDRESSING MITIGATING CIRCUMSTANCES DURING PENALTY IMPOSURE	18
<i>ANDRII ZAPOTOTSKY</i> CRIMINALISTIC CLASSIFICATION OF CRIMES IN THE HOUSING CONSTRUCTION SPHERE	32
<i>IHOR TSIUPRYK</i> THE WAYS OF THE TERRORISM FINANCING AS A SIRCUMSTANCE WHICH IS TO BE PROOVED IN A CRIMINAL PROCEEDING	44
<i>VOLODYMYR KHOMENKO</i> CRIMES IN THE FISCAL SPHERE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY	55
<i>VOLODYMYR SEVRUK</i> ETHNIC CRIME IN UKRAINE	73

<i>YAROSLAV VASYLEVYCH</i> PERSONS WHO COMMIT CRIMES IN THE BUDGET SPHERE	84

***LEGAL REGULATION OF LAW
ENFORCEMENT***

<i>OLEKSANDR MOTLIAKH, IRYNA BOHDAN</i> PROBLEMS RELATED TO THE POLYGRAPH USE IN UKRAINE	96

<i>NATALIA KAMINSKA, IRYNA MIROSHNICHENKO</i> LEGAL PRINCIPLES PROTECTING THE RIGHTS OF REFUGEES: CURRENT STATE AND PERSPECTIVE DEVELOPMENT	111

<i>IHOR GAIEVSKYI</i> FINANCIAL MONITORING SECRET: THE NATURE, THE PROTECTION PRINCIPLES, THE SPECIFICITY OF DISCLOSURE	122

<i>SERHII VIAZMIKIN</i> THE TASKS AND POWERS OF DEPARTMENT OF ECONOMIC PROTECTION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	133

<i>SERHII PAVLENKO</i> THE DEPUTY'S IMMUNITY AS THE FACTOR OF POLITICAL CORRUPTION: NATIONAL LEGISLATION AND EUROPEAN PRACTICES	141

<i>NATALIA SIMONENKO</i> ACTIVITIES FOR THE INVESTIGATOR LOCATING OF SUSPECTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNSOLVED RAPE	150

***THEORETICAL AND PRACTICAL
ASPECTS OF LEGAL SCIENCE***

<i>VOLODYMYR SHCHERBATYUK</i> ORGANIZATIONAL AND OPERATIVE MEASURES TAKEN BY THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC OF STATE CENTRE FOR PREPARATION OF ALL-UKRAINIAN INSURRECTION OF 1921: THE CONTEMPORARY NATIONAL HISTORIOGRAPHY	162

<i>SERHII GUBAR</i> ORGANIZATIONAL-LEGAL FUNDAMENTALS OF THE EMERGENT AND SPECIAL SESSIONS OF THE USSR BOARDS OF COURTS	179

<i>YANA VOLOSHYNA</i> FEATURES OF PROFESSIONAL CULTURE OF A LEGAL ADVISER	193

<i>MYKOLA PASALSKYI</i> PECULIARITIES OF REALIZATION OF THE PERSONALITY OF THE UKRAINIAN STATE IN THE 20 TH CENTURY	205

<i>OLENA SHEVCHENKO</i> THE IDEAS OF SOLIDARITY IN THE CONCEPT OF BUILDING A CIVIL SOCIETY IN UKRAINE	220

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

LARYSA UDALOVA

ISSUES RELATED TO COMMENCEMENT
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION 228

VLADYSLAV DUBYNA

PREVENTING HUMAN TRAFFICKING
BY OPERATIONAL DEPARTMENTS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE 240

VALERII FINAHEIEV

INTERACTION OF THE OPERATIVE DIVISIONS
WITH THE BANK SECURITY SERVICES
IN CONTERACTION TO FRAUDS
IN THE SPHERE OF BANK CREDIT
OPERATIONS IN UKRAINE 252

OLEH YEMETS

THE ACTIVITIES OF THE CRIMINAL
POLICE FOR PREVENTION
OF PANDERING TO DEPRAVITY 265

OLENA RIVCHACHENKO

THE PECULIARITIES OF INTERROGATING
A PERSON SUSPECTED OF ILLEGAL
ACTIONS WITH THE EQUIPMENT USED
FOR MANUFACTURING DRUGS
AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES 277

INTERNATIONAL EXPERIENCE

OLEH TATAROV,
OLEKSANDR NAGORNIUK-DANYLIUK
FOREIGN EXPERIENCE OF SPECIAL
CRIMINAL PROCEEDINGS 288

VALERY KONONENKO
EXPERIENCE IN INTERNATIONAL
LITIGATIONS CONCERNING
CRIMINAL PROSECUTION
FOR ILLEGAL JOINING AREAS 303

ALEKSANDER DREGULIAN, SERGEY NESTOR
CORRUPTION COMBATING EXPERIENCE
IN EUROPEAN STATES (FINLAND,
LITHUANIA, SLOVENIA,
NETHERLANDS AND SLOVAKIA) 315

ELENA LYSENKO
CURRENT STATUS AND PROBLEMS
OF INTERSTATE SEARCHING
FOR PEOPLE WHO FLEEING FROM
THE PRE-TRIAL INVESTIGATION
AND TRIAL 324

REVIEWS

MYKOLA PANOV
AN IMPORTANT STAGE IN SOLVING
PROBLEMS OF LEGAL PRACTICE
Review of the Book: Scientific and Practical Commentary
Criminal Code of Ukraine / D. Azarov, V. Grischuk,
A. Savchenko [etc.] ; Edited by A. Dzhuzha, A. Savchenko,
V. Cherniei. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2016. – 1064 p. 337

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.988

Джу́жа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;

Чернявський Сергій Сергійович – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ

ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ВІКТИМОЛОГІЇ ЯК РОЗДІЛУ КРИМІНОЛОГІЇ ТА НАУКИ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто основні концепції формування сучасної теорії кримінологічної віктимології. Здійснено історичний аналіз зародження віктимології як науки про жертву злочину, розділу кримінології та самостійної дисципліни. Виокремлено напрями тематики віктимологічних досліджень.

Ключові слова: віктимологія; жертва злочину; еволюція; кримінологія; теорія кримінологічної віктимології.

Загальновідомо, що перші систематизовані знання про жертву злочину було викладено в працях Ф. Вертхама, Г. Гентіга, Г. Елінбергера, Б. Мендельсона та ін. Натомість питання необхідності розвитку віктимології як самостійного наукового напрямку пізніше досліджували послідовники Г. Гентіга –

Р. Гассер, І. Ліпман, Д. Руссель та інші кримінологи. Вони стверджували, що новий напрям сприятиме більш ефективному забезпеченню логічного і міждисциплінарного підходу до традиційної для кримінології теми жертви злочину. Віктимологія мала синтезувати й систематизувати різнопланові дані про потерпілого для більш глибокого та всебічного розуміння причин злочинів і умов, що сприяють їх учиненню [1, с. 7; 2, с. 23]. Виокремлення її як самостійного наукового напрямку сприяло істотному розширенню можливостей учених щодо розуміння феномену злочинності взагалі.

Потрібно зазначити, що факт виникнення віктимології як наукової дисципліни у вищезазначений період був не випадковим, оскільки цьому процесу сприяли відповідні об'єктивні та суб'єктивні чинники [3, с. 10].

По-перше, процес формування вчення про потерпілого мав кумулятивний характер розвитку [4, с. 45; 5–6]. Поступово накопичувалися спостереження, факти, підходи, окремі дослідження тощо. Водночас розвивалися теорія кримінального права, кримінологія та їх різноманітні новітні напрями, на базі яких ретельно вивчали поняття «злочинність», «злочинець». Отже, логіка розвитку наукових знань у теорії та практиці боротьби зі злочинністю мала привести до «відкриття» поняття жертви злочину. До того ж, було накопичено достатній обсяг наукових знань, що міг послугувати відправним моментом поступу у створенні вчення про жертву.

По-друге, тут діяв і закон диференціації наук [2]. Водночас кримінологія в тлумаченні багатьох учених розвивалась як наука про злочинність і злочинця, охоплюючи всі дисципліни кримінально-правового циклу. Саме тому мав розпочатися зворотний процес – виокремлення з кримінології власних теорій, що вивчають свої макро- і мікрооб'єкти. У такому разі тема жертви злочину також не могла залишатися поза увагою.

По-третє, після визначення поняття жертви [4] почав діяти закон «кристалізації» знань [1, с. 43], а віктимологія досить швидко стала доповнюватись новими упорядкованими системами понять і наукових фактів.

По-четверте, на виникнення віктимології, безперечно, вплинула Друга світова війна з її незліченними жертвами, жорстокістю та злочинами. І хоча на початковому етапі розвитку віктимологія не ставила перед собою завдань щодо спеціального вивчення жертви війни та військових злочинів (зокрема геноциду), але власне факт злочинного знищення мільйонів невинних людей стимулював усвідомлення необхідності більш глибокого дослідження жертви злочинних посягань за допомогою створеної для цього теорії [1, с. 44].

По-п'яте, виникненню віктимології сприяв технічний прогрес, а саме посилення інтенсивності автомобільного руху, неухильне збільшення кількості жертв дорожньо-транспортних пригод, а також різке зростання кількості нещасних випадків на виробництві.

По-шосте, суспільний зв'язок науки з політикою також був важливим чинником формування вчення про жертву. Теорія про злочинне діяння та чітка дефініція цього поняття класичної школи кримінального права виникли в той період, коли після перемоги буржуазії потрібно було закріпити її законність на противагу феодальному свавіллю.

Новий підхід до вивчення особи злочинця, розроблений Ч. Ломброзо та його школою, мав відповідне призначення, як-от: теоретичне обґрунтування нічим не обмежуваної репресії; ліквідація будь-яких правових формальних гарантій [3, с. 11]. Учення про жертву найбільш повно було сформульовано кримінологом Г. Гентігом і багато в чому також відповідало соціальному замовленню. Швидке зростання рівня злочинності змусило вчених і практиків знаходити нові, більш ефективні способи боротьби з нею, оминаючи при цьому підвалини суспільного устрою. Зрештою, розвиваючи теорію жертви злочину в контексті виявлення провокатичної ролі потерпілого в генезисі злочину, тогочасна юстиція отримала додаткові можливості в зручних для неї випадках перекладати всю вину на жертву злочину. Проте віктимологія, досліджуючи всі аспекти проблеми, неминуче мала звернутися до розроблення питань, пов'язаних із захистом жертви і відшкодуванням шкоди за навіть незначної участі державних органів. Віктимологія стала прогресивним явищем у кримінологічній

науці, оскільки, з одного боку, об'єктивно створювала умови для відомої їй гуманізації, а з іншого – розкриття для глибинних суперечностей постіндустріального суспільства. Перші емпіричні дослідження в галузі віктимології засвідчили, що: по-перше, кількість зареєстрованих поліцією жертв злочину та їхня фактична кількість суттєво різняться, що було виявлено шляхом опитування населення; по-друге, жертвами пограбувань і розбоїв переважно стають не великі підприємці, а дрібні торговці й ремісники; по-третє, жертвами зґвалтувань частіше стають жінки з соціально низьких верств населення [3, с. 12–13].

Таким чином, важливо визначити основні тенденції еволюції віктимології як розділу кримінології та науки про жертву злочину.

Вивчення жертв злочинів є необхідним для вирішення багатьох проблем, пов'язаних, передусім, з організацією їх фізичного захисту. Проте не менш важливо на основі отриманої інформації збагатити спеціальне запобігання злочинам заходами віктимологічного характеру.

Серед пріоритетних напрямів у теорії кримінології та практиці певне місце посідає віктимологія, становлення якої засвідчує перспективність вивчення чинника жертви для вирішення проблем не лише у сфері кримінології, а й усього спектра кримінальних наук. До середини ХХ ст. головним предметом наукових досліджень у сфері запобігання злочинам були безпосередньо злочин, злочинність як соціальне явище та злочинець. Однак для практичної діяльності з розкриття і розслідування злочинів цього виявилось недостатньо. Отже, потреби практики примусили фахівців до більш поглибленого вивчення поняття «особа потерпілого» («жертва»), що є джерелом інформації про злочин і необхідним елементом реконструкції події злочину. Варто зауважити, що саме фахівці криміналістики одними з перших серйозно зацікавилися феноменом жертви. Проте цей інтерес до встановлення істини у справі залишається й донині. Передісторія злочину, психологія жертви і все, що стосується потерпілого як особи, тоді було наявне лише в межах криміналістичної методики і тактики.

До середини ХХ ст. проблема жертви злочину набула інших, більш широких обрисів. Вона стала по суті кримінологічною, тобто наближеною до детермінації конкретного злочину і злочинності. З огляду на це постало питання щодо необхідності детального вивчення жертви злочину, її соціальних установок, психологічних особливостей, регуляторів поведінки в тих або інших життєвих ситуаціях.

Отже, проблема потерпілого виникла давно і бере початок зі звичаєвого права. Варто зазначити, що стародавні законодавці проблемі потерпілого часто приділяли набагато більше уваги, ніж правові системи та юриспруденція на значно пізніших етапах розвитку людського суспільства.

Таким чином, розвиток проблеми потерпілого заслуговує на досить уважне вивчення та узагальнення. На нашу думку, без такого узагальнення філософських та правових поглядів античного світу в досліджуваній сфері складно створити повноцінну концепцію сучасної віктимології. Ситуація, що породила проблему потерпілого в сучасному її розумінні, історично виникла як суперечність між інтересами потерпілого та держави, між особистими та публічними витоками цього процесу. При цьому суперечливість їх зародження та розвитку отримала відповідне відображення в законодавстві тих держав, де зміцнювався рабовласницький лад [1, с. 46]. Водночас пережитки родового ладу, названого Ф. Енгельсом «чудовим», частково збереглися. Саме вони є особливо цікавими для історії розвитку правових поглядів, що мають віктимологічне значення.

Іншими джерелами ідей сучасної віктимології є літературні твори та суспільна практика.

Джерела права, зокрема й звичаєвого, у первіснообщинному та рабовласницькому устроях, так чи інакше торкаючись питань, пов'язаних із суспільно-юридичним статусом потерпілого, свідчили про потребу в більш широкому вивченні особи та поведінки жертв з метою з'ясування істотних обставин справи. Деякі думки про значення потерпілого для вирішення судових справ було прийнято та модифіковано юриспруденцією пізніших формацій через певну спадковість або пряму рецепцію права. Зрештою, юридична наука (а пізніше

кримінологічна) недостатньо досліджували проблеми жертв злочинів. Винятком є творчість Ч. Беккарія (1738–1794 рр.), у класичній, сповненій гуманістичних ідей праці якого «Про злочин та покарання» (1764 р.) певне місце відведено потерпілому як особистості, людині, а не лише як учасникові процесу [1, с. 47]. Причому, не відокремлюючи питання про жертву злочину, Ч. Беккарія висловив багато думок віктимологічного змісту.

Зокрема, дослідник вважав помилковим, коли «дехто вимірює важливість злочинів більше за гідність потерпілої особи, за їх значенням для суспільного блага». Він стверджував, що справжнім мірилом злочинів є шкода, заподіяна ними суспільству, а також важливого значення надавав особистій безпеці приватних осіб. Діалектику відносин «злочинець – жертва», аналіз причин конкретного злочину Ч. Беккарія відобразив у міркуваннях про дітовбивство. На його думку, ці злочини є наслідком неминучої дилеми, що турбує жінку, яка стала жертвою свого безсилля або насильства, оскільки їй потрібно робити вибір між ганьбою та смертю. Далі Ч. Беккарія зазначає, що найкращим засобом запобігання дітовбивству були б закони, які дійсно охороняють слабкість від тиранії [4, с. 192].

Погляди Ч. Беккарія щодо проблем потерпілих зайвий раз підтверджують, що жодне фундаментальне вчення про злочин чи кримінальне законодавство, яке претендує на певну повноту, не можуть оминати питання жертви злочину навіть у випадках, коли основну увагу зосереджено на злочинцеві та його діяннях.

Відповідно до метафізичної доктрини щодо повної незалежності вольового акту від будь-яких попередніх факторів, класична школа права розглядала злочинність не як соціальне, а як юридичне явище, що не пов'язане із суспільними відносинами [1, с. 49]. Звідси випливає положення про абсолютну провину злочинця щодо оцінки його вини у вчиненому діянні. За переважної зацікавленості в абстрактному діянні як такому недостатньої або зовсім відсутньої уваги до злочинця як особистості не варто було очікувати виявлення суттєвої зацікавленості щодо проблем жертви злочину.

Антропологічна школа кримінального права, зокрема її найяскравіший представник Ч. Ломброзо, найчастіше повністю

відкидав правові інститути кримінального права, юридичний характер злочину, а зосереджувався на злочинцеві та його особистості, виділяючи при цьому «природженого злочинця» як основний тип. Пізніше у віктимології, за аналогією, виникне ідея «природженої жертви». Суть ломброзіанства достатньо висвітлено в літературі. Необхідно констатувати, що представники антропологічної соціологічної шкіл та їх відгалужень (учні Ч. Ломброзо – Е. Феррі, Р. Гарофало), повернувшись від діяння до діяча, залишили поза увагою жертвувистіму так само, як і класична школа кримінального права.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на роль жертви звернули увагу вчені-юристи, кримінологи, психологи, філософи. Цей період «передісторії віктимології» глибинно дослідив канадський професор Езза Абдель Фаттах у роботі «Віктимологія: що це таке?» (1967 р.). Також варто зацентувати на заслугах Л. Фейербаха, Ф. Т. Джаса та ін. [3, с. 14].

Важливе місце серед ідей, що передували сучасній віктимології, посідає робота Г. Клейнфеллера про підбурювання до вчинення злочину самим потерпілим [3, с. 15]. Робота залишилася непоміченою не лише дослідниками історії віктимології, а й основоположниками цього напрямку, хоча написана вона переважно з позиції кримінального права і містить майже всі елементи сучасних віктимологічних досліджень. Г. Клейнфеллер розглядав проблему не лише на прикладі вбивств, а й інших злочинів (нанесення тілесних ушкоджень, статеві злочини, образа, шахрайство). Окремі розділи присвячено випадкам, коли підбурювання (провокація) самої жертви стає підставою для пом'якшення відповідальності посягача або зовсім її виключає. Не залишився поза увагою і нейтральний характер жертви в генезисі злочину. Окрім того, у роботі здійснено поглиблений огляд грецької міфології та класичної художньої літератури, а також низки джерел права, у яких цю ідею було визнано. Праця Г. Клейнфеллера підтверджує думку про те, що слід обережно ставитися до питання про пріоритети ідей у створенні теорії сучасної віктимології. Зазначена робота та деякі інші дослідження жертви злочину становили незначний внесок порівняно з величезним потоком робіт, присвячених вивченню злочинів,

злочинця та злочинності загалом. Водночас вражає те, що видатні вчені в галузі права та кримінології не побачили проблеми жертви, з якою теорія та практика стикалися так само часто, як і з проблемами злочину та злочинця. Однак те, чого не помітили юристи, а пізніше й кримінологи, врахували інші дослідники.

Як свідчить аналіз наукової літератури, сучасні віктимологічні дослідження вчених, юристів, соціологів, психологів, медиків та інших фахівців комплексно становлять різнобарвну мозаїку без єдиних основоположних принципів.

За тематикою віктимологічні дослідження останніх років можна розподілити за основними напрямками.

Перший напрям охоплює питання концептуального характеру – предмет віктимології, поняття жертви злочину, співвідношення віктимології з іншими науками, роль потерпілого в судовій практиці, типологія жертви [5].

Другий напрям – це вивчення жертви, її стосунків зі злочинцем у різних видах злочинів проти особи й особистої власності. У цьому напрямі висвітлено спеціальні дослідження жертв статевих злочинів та вбивств. Проблеми цього напрямку висвітлено в працях Г. Шульце [6], Е. Рессмана [7], Г. Кайзера [8] та інших учених.

Третій напрям охоплює численні дослідження проблеми компенсації жертвам (С. Шефер та ін.), що є особливо цікавою для наукових досліджень в умовах занепаду соціального страхування і соціального забезпечення [1].

Відповідно до змісту зазначених напрямів, можна констатувати, що наука віктимологія виникла спочатку як розділ кримінології, а пізніше набула самостійного розвитку.

У ХХ ст. представники інтеракціонізму, досліджуючи чинники злочинності, звернули увагу на значну роль жертви у процесі криміналізації особистості. Причому, якщо витоками віктимології вважали західні кримінологічні дослідження 40–50 рр. ХХ ст., то можна дійти висновку про те, що жертва злочину або соціальний процес відносин «жертва – злочинець» ще не віднесено до визначальних параметрів аналізу кримінології, незважаючи на те, що вже тоді важливим вважалося особисте ставлення злочинця до жертви, насамперед

у разі вчинення вбивства. Щоправда, визнавався факт існування так званої схильності окремих осіб стати жертвами певного злочину. Наявність цієї схильності, як і власне жертви злочину, визначалася як «основоположна складова ситуації вчинення злочину», що за своєю сутністю належить до «внутрішньої ситуації злочину» і «відповідного випадку», способу вчинення злочину, а також порівнюваних аспектів злочину, серед яких «місце злочину» і «час вчинення злочину» [3, с. 16].

Назвати вченого, якого можна було б вважати основоположником віктимології в її сучасному розумінні, досить важко. Однак відносною датою заснування віктимології вважають 1941 р., коли було опубліковано статтю німецького кримінолога, який емігрував до США, Г. Гентінга (1888–1974 рр.) «Зауваження з приводу інтеракції між злочинцем і жертвою» [9]. Через сім років вийшла у світ його монографія «Злочинець і його жертва. Дослідження по соціобіології злочинності» [10].

Починаючи з часів Г. Гентінга, віктимологічна концепція отримала розвиток у всьому світі й існує дотепер. У цій теорії було сформульовано деякі головні поняття, терміни, вчення про жертву.

Проблему становлення віктимологічної думки в сучасній українській доктрині започаткували О. М. Джужа та Є. А. Цибуля ще в 1987 р. у праці «Проблеми становлення віктимологічної профілактики у виправно-трудовах установах». Пізніше, 1998 р. О. М. Джужа та Є. М. Моїсєєв опублікували монографію «Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти)» [11], у якій досліджено вищезазначені аспекти кримінальної віктимології, зокрема її виникнення та становлення, структуру особи потерпілого та профілактику її віктимної поведінки, можливість використання результатів дослідження зазначених проблем у діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами та пенітенціарній практиці.

У 2015 р. було опубліковано монографію О. М. Джужі «Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма», присвячену сучасній парадигмі розвитку віктимології в Україні [3].

У подальшому розвитку віктимологічних досліджень і його понятійного апарату важливу роль відіграли праці В. О. Тулякова, передусім його монографія «Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми)» [12], видана у 2000 р. У науковій праці розглянуто теоретичні засади проблем сучасної віктимології як перспективного напрямку соціально-правових досліджень, що забезпечують підвищення ефективності протидії злочинності. Узагальнивши й проаналізувавши позиції сучасних вітчизняних і зарубіжних учених з різних аспектів проблеми, В. О. Туляков сформулював низку нових положень, загальної теорії віктимології і теорії поведінки з жертвами злочинців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений / В. И. Полубинский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 7–15.
2. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
3. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма : монографія / О. М. Джужа. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 331 с.
4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / пер. с итал. ; Ч. Беккариа. – Киев : Ин Юре, 2014. – 240 с.
5. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim / H. Hentig // Journ Crim. 31 : Victimology. – Toronto ; London, 1974. – P. 45–53.
6. Философия и прогностика / пер. с нем. ; [Бауэр А., Эйхгорн В., Шульце Г. и др.]. – М. : Прогресс, 1971. – 591 с.
7. Криминология = Kriminologie Lexicon : слов.-справ. для практикуючих криминалистов / пер. с нем. ; сост. Х. Ю. Кернер ; отв. ред. пер. А. И. Долгова. – Изд. 4-е, перераб. – М. : Норма, 1998. – 391 с.

8. Kaiser G. Criminology. Ein Lehrbuch / G. Kaiser. – Heiderlberg, 1996.

9. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim / H. Hentig // The Journal of Criminal Law and Criminology. – 1941. – V. 31. – P. 303–309.

10. Hentig H. The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime) / H. Hentig. – N.Y., 1948.

11. Джужа О. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти) : монографія / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв. – Київ : Правник : Нац. акад. внутр. справ України, 1998. – 84 с.

12. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : монографія / В. О. Туляков. – Одеса : [б. в.], 2000. – 480 с.

Джужа А. Н. – доктор юридических наук, професор, заслужений юрист України, головний научний співробітник відділу організації науко-исследовательской работы Национальной академии внутренних дел;

Чернявский С. С. – доктор юридических наук, професор, проректор Национальной академии внутренних дел

Главные тенденции эволюции виктимологии как раздела криминологии и науки о жертве преступления

Рассмотрены основные концепции формирования современной теории криминологической виктимологии. Проведен исторический анализ зарождения виктимологии как науки о жертве преступления, раздела криминологии и самостоятельной дисциплины. Выделены направления тематики виктимологических исследований.

Ключевые слова: виктимология; жертва преступления; эволюция; криминология; теория криминологической виктимологии.

Oleksandr Dzhuzha – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Research Fellow of Department for Organization Research and Development of the National Academy of Internal Affairs;

Serhii Cherniavskiy – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs

The Main Trends in the Evolution of Victimology as a Branch of Criminology and the Science of Crime Victim

The article discusses the basic concepts of the formation of the modern theory of criminological victimology. The author conducted a historical analysis of the origin of victimology as a science of crime victim, as a branch of criminology as an independent discipline and subject areas singled victimological research.

Victim ideas are born thousands of years ago. Self-protection of the potential victim at the dawn of mankind has been the main method of impact on crime. Then, as the emergence and development of other mechanisms of influence on the social evil of self-defense has moved into the category of specific problems. The state and society, trying to protect the identity, developed other measures that did not require the victim to participate in their implementation, and this figure is a kind of «lost» in the criminological analysis that focused on phenomena such as delinquency, crime, criminal. However, most of the legal systems included the right to self-defense, which was the legal support of the potential victim.

In XX century, representatives of the scientific direction, called «interactionism», conducted an audit of all crime factors. Their attention was not lost and the significant role of the victim in the process of criminalization of the individual. Fragmentary research on the role of the victim in the genesis of crime made by many scientists and writers. In the book «Criminology» Sutherland E the third chapter devoted to the analysis of crime victims. These statistics showed them that the highest probability of becoming a victim of murder in those aged 25–30 years, regardless of sex and race. The probability of becoming a victim of crime in the Negro in

the United States is 100 times higher than that of the representatives of other nationalities.

Italian writer Annie Vivant in one of his stories held a motivational analysis of the personality of a serial killer. Vivant described an episode in the life of this maniac, when the optimal behavior of his sacrifice saved the life. Lure women to the country, the maniac began to prepare for her murder. At this point, the woman herself demanded that he killed her (intuition told her that the only way to salvation). Such unusual behavior of women discouraged maniac who used to get pleasure from the kind of trembling victim, the victim is saved.

In 1941, a German criminologist Herbert von Hentig, hiding from the Nazis in the US, published an interesting article «Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim». After seven years of his pen monograph «The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime)». Inspired by the interactionist approach, N. Hentig remained under the strong influence of German biopsychic criminological school. Victim issues in his book was dedicated only the last part, which is called "Victim" (in the first part investigated the problem of the body structure as a factor of crime dealt with in the second-tsiobiologicheskies elements of the crime, in the third – the geography of the crime problem).

Victim ideas attracted the attention of many scientists.

Keywords: victimology; victims of crime; evolution; criminology; victimology criminological theory.

УДК 343.234

Кваша Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Бабанли Расім Шагінович – кандидат юридичних наук, начальник науково-експертного управління апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

УРАХУВАННЯ ПОМ'ЯКШУЮЧИХ ОБСТАВИН ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Досліджено наукові підходи до розв'язання проблеми врахування пом'якшуючих обставин під час призначення покарання. Наведено аргументи щодо недоцільності вирішення цього питання шляхом запровадження системи балів, які визначають «ціну» кожної з таких обставин. Зроблено висновок про те, що напрямом поліпшення стану призначення покарання, зокрема врахування обставин, котрі пом'якшують покарання, є пристосування практики судового прецеденту до потреб вітчизняної судової системи.

Ключові слова: призначення покарання; обставини, що пом'якшують покарання; судова дискреція; удосконалення системи кримінальної юстиції.

Належна правова оцінка обставин, які в умовно позитивному сенсі характеризують зовні негативне суспільно небезпечне діяння, або особу, яка його вчинила, має важливе значення для забезпечення належної правової оцінки злочинного діяння

загалом. Безперечно, як і в усіх інших процесах, пов'язаних із притягненням особи до кримінальної відповідальності, урахування обставин, що пом'якшують покарання, залежить від стану законодавчого регулювання цього процесу, а також від практики його застосування.

Саме тому передусім увагу привертає сукупність норм, котрі регламентують певні аспекти, пов'язані з пом'якшуючими обставинами, а саме: існування окремої статті (ст. 66 Кримінального кодексу (КК) України), яка визначає перелік обставин, що пом'якшують покарання із вказівкою на його обов'язковість для суду і на те, що він має невичерпний характер; існування окремої статті (ст. 69 КК України), яка визначає, що сукупність відповідних обставин за наявності інших умов може зумовлювати призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; існування окремої статті (ст. 69–1 КК України), котра встановлює верхню межу покарання, яке може бути призначено особі за наявності сукупності конкретних пом'якшуючих обставин та інших закріплених цією статтею умов.

Дослідженню зазначених аспектів правового регулювання приділили увагу І. І. Давидович, О. О. Дудоров, Т. І. Іванюк, І. Д. Козочкін, А. С. Макаренко, М. І. Мельник, В. В. Полтавець, Т. І. Сахарук, Н. А. Сторчак, В. О. Туляков, Л. М. Федорак, М. І. Хавронюк та інші вчені. Однак на сьогодні не втратили актуальності питання належного виконання зазначених законодавчих вимог, а також доцільності чи, навпаки, недоцільності їх деталізації для забезпечення належного врахування судом під час призначення покарання.

Аналізуючи питання правової природи обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання (до речі, їх досить часто розглядають комплексно), О. О. Дудоров зазначає: «Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, покликані обмежувати суддівський розсуд і, слугуючи підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання, підлягають встановленню та врахуванню в кожній кримінальній справі під час постановлення вироку (ст. 324, 334 КПК України)» [1, с. 205]. Хоча й наведений ученим прояв

відповідних обставин, на нашу думку, не є основним фактором, який відображає їх правову природу, потрібно визнати, що такі обставини певною мірою деталізують суддівський розсуд.

Водночас результати аналізу судової практики надають можливість констатувати здебільшого формальний підхід суддів до виконання законодавчої вимоги щодо врахування під час призначення покарання пом'якшуючих обставин. Фактично існують підстави для висновку, що дотримання наведеної вимоги підтверджується існуванням в обвинувальному вирокі тези такого змісту: «призначаючи покарання, суд як пом'якшуючі обставини враховує шире каяття, активне сприяння розкриттю злочину». Однак аналіз обвинувальних вироків не дає змоги визначити, яким чином відбувається відповідне врахування. Про останнє можна здогадуватися тоді, коли суддя, за наявності однієї або декількох таких обставин і відсутності обтяжуючих обставин, призначив особі мінімальне покарання, передбачене санкцією статті. Проте наразі неможливо встановити, яким чином відбувається таке врахування за умов одночасної наявності пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, адже суддя лише посиляється на них у судовому рішенні, не вдаючись до відповідного аналізу.

Таким чином, варто навести тезу Л. Л. Кругликова, який зазначив, що цілком покладатися на судовий розсуд під час призначення покарання не можна, адже правосвідомість судді може бути гарантом призначення справедливого покарання лише в поєднанні з висококваліфікованим умінням застосовувати закон. Однак констатувати таке вміння, на жаль, неможливо [2, с. 62].

Саме тому, на нашу думку, учені обґрунтовано порушують питання про необхідність нормативного визначення чітких правил урахування відповідних обставин у призначеному покаранні. Також у цьому контексті варто врахувати аспект, на якому акцентує Є. Ю. Самойленко, зазначаючи, що наявність у кожному конкретному випадку обставин, котрі пом'якшують покарання, не передбачає обов'язок суду його пом'якшити, адже в провадженні може бути також встановлено, наприклад, обставини, які обтяжують покарання, що переважають над обставинами, котрі

його пом'якшують, а тому й нівелюють (знімають, усувають) їх вплив на пом'якшення покарання [3, с. 126].

На сьогодні можемо констатувати часткову диференціацію кримінальної відповідальності залежно від наявності обставин, які пом'якшують покарання, оскільки ст. 69–1 КК України, де регламентовано відповідні аспекти, встановлює обмеження лише верхньої межі покарання, яке може бути призначено особі за наявності обставин, що пом'якшують покарання, відсутності обтяжуючих обставин та за умов визнання винним власної вини.

З огляду на такий досить нечіткий підхід до законодавчого регулювання порядку врахування обставин, які пом'якшують покарання, цьому питанню приділяють істотну увагу в науці кримінального права, обґрунтовуючи різні способи вдосконалення законодавства в цій сфері. Так, Л. М. Федорак стверджує, що чинна редакція ст. 69–1 КК України передбачає застосування відповідного правила за наявності принаймні двох обставин, які пом'якшують покарання. Натомість, на думку вченої, воно має поширювати свою дію і на випадки існування хоча б однієї такої обставини [4].

На нашу думку, питання врахування обставин, що пом'якшують покарання, необхідно вирішувати більш ґрунтовно, а не лише шляхом диференціації найбільш суворого виду покарання, яке може призначатися за наявності декількох пом'якшуючих обставин.

Значний теоретичний інтерес становить питання про те, як потрібно призначати покарання в разі одночасної наявності обтяжуючих і пом'якшуючих обставин, а також інших обставин, які позитивно або негативно характеризують учинений злочин чи осіб, які його вчинили. Як відомо, це питання чинним кримінальним законодавством чітко не врегульовано, а отже, як і більшість інших питань, що виникають на етапі призначення покарання, суд має вирішувати його на власний розсуд. Водночас у правових системах інших держав існують більш чіткі вказівки, які суд може використовувати задля максимального врахування певних обставин. Наприклад, може бути закріплено правило, відповідно до якого вихідним пунктом

визначення виду та розміру покарання є середнє покарання, передбачене в санкції статті. Так, за наявності обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин, суд, відповідно, збільшує або зменшує покарання відносно його середнього значення. Варто зауважити, що ніхто не забороняє суду діяти за цим алгоритмом навіть за тих обставин, коли чіткі роз'яснення в законі про кримінальну відповідальність відсутні. Проте відсутність такого алгоритму робить процес призначення покарання (якщо його розглядати в загальнодержавному вимірі) дещо хаотичним, оскільки кожен суддя, приймаючи власне рішення, може починати відлік покарання як від нижньої межі, передбаченої в санкції, так і верхньої її межі або навіть із середини. Уважаємо, що така хаотичність і невизначеність може бути передумовою неналежного врахування обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання під час його призначення.

Звернемо увагу на приклад призначення покарання за злочин, учинений у співучасті, відповідальність за який передбачено п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Так, згідно з вироком Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 8 вересня 2015 р. двох осіб було засуджено за вчинення за попередньою змовою умисного вбивства в період відбування ними покарання у виді позбавлення волі. Призначаючи покарання за цей злочин, суд урахував щодо кожного із засуджених таку обтяжуючу обставину, як рецидив злочинів, водночас узявши до уваги пом'якшуючу обставину – щире каяття в скоєному та активне сприяння розкриттю злочину. Обом співвиконавцям було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на десять років, тобто найменш суворе покарання, передбачене в санкції частини відповідної статті КК України [5].

Формально таке покарання повною мірою відповідає положенням закону про кримінальну відповідальність, однак постає питання: чи цілком воно відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину, особливо якщо його оцінювати абстрактно та порівнювати з іншими випадками призначення покарання за аналогічні злочини. Можна припустити, що суддя, визначаючи розмір покарання, розпочинав його відлік від нижньої межі,

тобто від десяти років, потім урахував обставину, що обтяжує покарання (наприклад додавши один рік), а згодом – урахував обставину, що пом'якшує покарання, віднявши один рік позбавлення волі. Це зрештою зумовило призначення мінімального покарання. Однак у межах аналізу такого способу постає питання: чи можуть наведені обставини (як ті, що обтяжують покарання, так і ті, що його пом'якшують) урівноважити одна одну, тобто чи є однаково істотними такі обставини, як щире каяття та рецидив злочину (учинення особою суспільно небезпечного діяння в період відбування покарання за раніше вчинений злочин). На нашу думку, наведені обставини не є рівнозначними, адже вказана пом'якшуюча обставина жодним чином не знижує ступінь тяжкості злочину, надто такого, як умисне вбивство, а лише відображає позитивну посткримінальну поведінку особи, яка вчинила злочин та певною мірою полегшує процес з'ясування всіх обставин. Натомість варто зважати на те, що встановлена судом обтяжуюча обставина має важливе значення для обрання конкретного виду й міри покарання, оскільки дає змогу стверджувати, що призначене особі в минулому покарання не було достатнім для того, щоб попередити вчинення нею нових злочинів. Таким чином, згідно з наведеними теоретичними обставинами, можемо стверджувати, що мінімальне покарання в цьому кримінальному провадженні є явно недостатнім для виправлення особи та попередження нових злочинів, оскільки стає незрозумілим, яким має бути покарання за цей злочин для осіб, які вперше вчинили діяння, відповідальність за яке передбачено КК України?

Слід погодитись із Т. В. Сахарук стосовно того, що можливості суду під час здійснення правосуддя в справах за наявності, наприклад, лише пом'якшуючих обставин зводяться до такого: 1) призначити менш суворий вид основного покарання, якщо санкція є альтернативною; 2) призначити покарання, близьке до мінімуму; 3) не призначити додаткового покарання; 4) призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом; 5) звільнити особу від відбування покарання з випробуванням тощо [5, с. 183]. Однак, окрім

пом'якшуючих обставин, істотними в справі можуть бути не лише обтяжуючі, а й негативні відомості, які характеризують особу обвинуваченого, ступінь тяжкості злочину, мотиви, спосіб учинення протиправного діяння. З урахуванням таких обставин, на нашу думку, теоретично можна припустити існування випадку, за якого наявність навіть декількох пом'якшуючих обставин, зокрема таких, як щире каяття чи сприяння розслідуванню злочину, можуть бути нівельовані жорстокістю вчиненого злочину, або, наприклад, нищим мотивом його вчинення.

Оригінальний та чіткий підхід до розв'язання цієї проблеми пропонує Т. І. Іванюк. Учена обґрунтовує необхідність закріплення в чинному КК України формалізованих критеріїв урахування обставин, які пом'якшують покарання, під час обрання конкретного строку (розміру) покарання. Зокрема, вона пропонує закріпити в КК України таку оцінку в балах обставин, що пом'якшують покарання: 1) з'явлення із зізнанням – два бали; 2) щире каяття – один бал; 3) активне сприяння розкриттю злочину – три бали; 4) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (компенсація моральної шкоди) – три бали; 5) відвернення винним шкідливих наслідків учиненого злочину – чотири бали; 6) стан вагітності під час учинення злочину або розгляду справи в суді – три бали; 7) учинення злочину під впливом тяжкої особистої, сімейної чи іншої обставини (обставин) – чотири бали; 8) учинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну службову чи іншу залежність – п'ять балів; 9) учинення злочину внаслідок неправомірних або аморальних дій потерпілого – чотири бали. Для ілюстрації цього підходу науковець наводить такий приклад: особу визнано винною в учиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, – крадіжці, поєднаній із проникненням у житло. Санкція цієї статті передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Середнє покарання становить чотири роки та шість місяців позбавлення волі. Обставинами, які пом'якшують покарання в цій справі є з'явлення із зізнанням та активне сприяння розкриттю злочину. Оцінка з'явлення із зізнанням становить два бали, а активного сприяння розкриттю злочину – три. Сума балів становить п'ять.

Це є відсоток, на який буде зменшено покарання щодо середнього покарання, передбаченого санкцією ч. 3 ст. 185 КК України. П'ять відсотків від чотирьох років і шести місяців позбавлення волі становить три місяці позбавлення волі [6].

У наведеному підході вважаємо за доцільне звернути увагу на такі найбільш принципові позитивні та негативні риси: по-перше, слід погодитись із тим, що різні обставини є різними за своїм впливом на покарання, яке необхідно призначати особі; по-друге, погоджуємось із тим, що вихідною точкою відліку потрібно визначати середнє значення покарання між його мінімальною та максимальною межею, оскільки це дає можливість урахувати як пом'якшуючі, так і обтяжуючі обставини. Водночас аналізований підхід, на нашу думку, передбачає невиправдано незначний вплив обставин, що пом'якшують покарання, на його остаточний вид і розмір. Так, у наведеному прикладі наявність двох таких обставин зумовила зниження покарання лише на п'ять відсотків, що, очевидно, не суттєво відрізняє таке покарання від покарання, яке було б призначено без відповідних обставин. До того ж, упровадження цього механізму є виправданим тоді, коли санкцією передбачено лише один вид покарання. Однак яким чином обчислювати такі відсотки в разі переходу від одного – більш суворого виду покарання до іншого – більш м'якого, пропозиція Т. І. Іванюк відповіді не містить.

Водночас наведені вище критичні міркування можна вважати непринциповими недоліками, які можна усунути, удосконаливши певним чином запропоновану систему. Найбільшим концептуальним недоліком зазначеного підходу є те, що обставини, які пом'якшують покарання, є лише одним з елементів системи факторів, які суд має враховувати призначаючи покарання, оскільки одних факторів належать і обставини, які обтяжують покарання, і відомості, які характеризують (у позитивному та негативному аспектах) особу, яка вчинила злочин, і ознаки, котрі загалом характеризують ступінь тяжкості злочину, ступінь реалізації злочинного наміру, роль особи в учиненні злочину тощо. Таким чином, для того, щоб реалізувати систему балів для врахування пом'якшуючих

обставин, необхідно в балах визначити всі фактори, які підлягають урахуванню, що, на нашу думку, навіть теоретично є неможливим.

Також аналізований підхід не враховує того, що істотність конкретної обставини, яка пом'якшує покарання, може залежати й від інших обставин злочинного діяння, зокрема його тяжкості. Так, ураховуючи висновки окремих наукових досліджень, особа, яка вперше вчинила злочин, може розраховувати на більше пом'якшення, ніж «повторний» злочинець [8, с. 179]. З цією тезою потрібно погодитись, оскільки різним, очевидно, має бути сприйняття такої обставини, як щире каяття особи, яка вперше вчинила злочин, можливо будучи навіть випадковим злочинцем, і щире каяття, висловлене особою, яка до цього неодноразово притягалась до кримінальної відповідальності.

Питання правил одночасного врахування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, є актуальним та донині невирішеним й у зарубіжній науці. Так, відомий британський дослідник питань призначення покарання Е. Ешворт, аналізуючи зазначену проблематику на прикладі Великої Британії та США, зазначає, що в США діє система балів, а у Великій Британії відсутні відповідні чіткі критерії. У контексті обґрунтованості певного підходу він наводить тезу, згідно з якою, американська система балів є надто механістичною. Натомість, вивчаючи аргументи «за» і «проти» запровадження такої системи у Великій Британії, учений стверджує, що переважають останні, які здебільшого ґрунтуються на тезі щодо відсутності двох ідентичних злочинів, а отже й відсутності необхідної бази для формування системи балів, які зазнають беззастережного арифметичного застосування [8, с. 180].

Задля підтвердження тези про дискусійність зазначеного механістичного підходу вважаємо за доцільне навести приклад із судової практики.

Так, призначаючи покарання особі за вчинення умисного вбивства, яке було здійснено в день її звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням відповідного строку, суд в якості обставини, що пом'якшує покарання, визнав наявність на утриманні засудженого неповнолітніх дітей, хоча до цього

засуджений відбував покарання у виді позбавлення волі впродовж двох років (вирок Зміївського районного суду Харківської області від 26 лютого 2015 р. [9]).

Також абсурдним, на нашу думку, є визнання пом'якшуючою обставиною «відсутність обтяжуючих обставин». У цьому контексті варто звернути увагу на те, що в окремих державах правові системи передбачають існування переліку обставин, які не можуть визнаватися пом'якшуючими. Відповідно до вказівок щодо призначення покарання, може бути встановлено такі недопустимі прояви пом'якшуючих обставин, як: відсутність обтяжуючих обставин, перебування в сімейних відносинах обвинуваченого та потерпілої особи, поганого характеру потерпілого, незнищення доказів обвинуваченою особою [10]. Існування таких судових рішень свідчить, що з метою належного правозастосування доцільним є існування не лише нормативного переліку обставин, що пом'якшують покарання, а й переліку обставин, які ними не можуть визнаватися.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити низку висновків. Для забезпечення належного врахування обставин, які пом'якшують покарання, в якості вихідного положення необхідно зважати на те, що такі обставини є лише одним з елементів системи правових норм, які регламентують призначення покарання. Саме тому вдосконалення цього елемента має здійснюватись не окремо, а з урахуванням інших відповідних складових (обставин, що обтяжують покарання, відомостей, які характеризують особу винного, ступінь тяжкості злочину тощо). На нашу думку, підхід до врахування обставин, які пом'якшують покарання, має передбачати оцінку істотності таких обставин відносно конкретних суспільно небезпечних діянь. Так, наприклад, вплив щирого каяття на суворість покарання, яке призначається за крадіжку, учинену вперше, є більш істотним, ніж вплив цієї обставини на суворість покарання, яке призначається за умисне вбивство особи, котру раніше було засуджено за вчинення злочинів. Наведене свідчить про безперспективність деталізації

аспектів урахування обставин, які пом'якшують покарання, шляхом запровадження системи балів, що передбачають заздалегідь визначену «ціну» кожної з таких обставин.

Уважаємо, що з метою пошуку оптимального способу вдосконалення стану призначення покарання, а отже забезпечення належного врахування обставин, які пом'якшують покарання, варто розвивати напрям використання потенціалу правозастовних, а не правотворчих органів. Це безпосередньо стосується діяльності суду. Так, аналіз судової практики постановлення обвинувальних вироків міг би стати емпіричною базою для формулювання висновків щодо обґрунтованості, або, навпаки, необґрунтованості врахування пом'якшуючих обставин відносно конкретних обставин злочинного діяння під час призначення покарання. Приклади відповідного обґрунтованого врахування обставин, які пом'якшують покарання, могли б використовуватись як зразок для судів під час призначення покарання за аналогічні злочини. Іншими словами, ми вважаємо, що напрямом поліпшення стану призначення покарання, зокрема врахування обставин, які його пом'якшують, є пристосування практики судового прецеденту в цій частині до потреб вітчизняної судової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудоров О. О. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання: поняття, правова природа, значення / О. О. Дудоров // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 204–211.

2. Кругликов Л. Л. О формализации степени влияния смягчающих и отягчающих обстоятельств / Л. Л. Кругликов // Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – 420 с.

3. Самойленко Є. Ю. Призначення покарання за наявності обставин, що його пом'якшують, за кримінальним

правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Самойленко Євген Юрійович. – Харків, 2012. – 217 с.

4. Федорак Л. М. Проблеми призначення покарання при наявності у кримінальній справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин [Електронний ресурс] / Л. М. Федорак // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С. 221–225. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2009_21_36. – Назва з екрана.

5. Вирок Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 8 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49916457>. – Назва з екрана.

6. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сахарук Тетяна Валеріївна. – Харків, 2006. – 196 с.

7. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. – Львів, 2006. – 203 с. – Режим доступу: http://bookwu.net/book_obstavini-yaki-pomyakshuyut-pokarannyaza-kriminalnim-pravom-ukrani_899/3_vstup. – Назва з екрана.

8. Ashworth A. Sentencing and Criminal Justice / A. Ashworth. – Edition 4. – Cambridge, 2005. – 419 p.

9. Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 26 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42873181>. – Назва з екрана.

10. Mitigating factors [Electronic recourse]. – Mode of access: <http://www.justice.govt.nz/publications/publications-archived/1997/sentencing-policy-and-guidance-a-discussion-paper/5.-aggravating-and-mitigating-factors>. – Title from the screen.

Кваша О. А. – доктор юридических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела по проблемам уголовного права, криминологии и судоустройства Института государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины;

Бабанли Р. Ш. – кандидат юридических наук, начальник научно-экспертного управления аппарата Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел

Учет смягчающих обстоятельств при назначении наказания

Исследованы научные подходы к решению проблемы учета смягчающих обстоятельств при назначении наказания. Приведены аргументы в подтверждение нецелесообразности решения этой проблемы путем введения системы баллов, которые установят «цену» каждого из смягчающих обстоятельств. Сделан вывод о том, что направлением улучшения состояния назначения наказания, в частности учета обстоятельств, смягчающих наказание, является приспособление практики судебного прецедента к потребностям отечественной судебной системы.

Ключевые слова: назначение наказания; обстоятельства, смягчающие наказание; судебная дискреция; совершенствование системы уголовной юстиции.

Oksana Kvasha – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of Department of Criminal Law, Criminology and Justice V. M. Koretsky Institute of State and Law;

Rasim Babanlı – Ph.D in Law, Head of the Expert Department Superior Specialized Civil and Criminal Court of Ukraine

Addressing Mitigating Circumstances During Penalty Imposure

Article provides scientific approaches towards solution of problems concerning addressing mitigating circumstances during penalty imposure.

In order to ensure adequate addressing of mitigating circumstances during penalty imposure it must be firstly admitted that these circumstances are only one of the elements of the legal

norms system regulating the penalty imposition. That is why this element should not be improved separately but with respect to other related elements (aggravating circumstances, guilty person identifying data, degree of criminal act etc). Mitigating circumstances must be analyzed through evaluation of their relevance to socially dangerous actions. It is proved that no detalization of mitigating circumstances aspects in ranking system is required as provide unreasonable «pricing» of each separate circumstance.

In order to find an optimal solution for improvement of the penalty imposition procedure and ensuring adequate addressing of mitigating circumstances we offer to develop the potential of law enforcement instead of legislative bodies. It is directly connected with the court procedure. Court practice analysis in terms of indictment may be used as empirical base to formulate conclusions on consistence/inconsistence of mitigating circumstances addressing in specific cases of penalty imposition. Examples of grounded addressing of such circumstances could have been used in court practice as well in analogous cases. In other words, we consider that one of the solutions to improve the addressing of mitigating circumstances during penalty imposition is to adapt the practice of judicial precedent in this part to the requirements of state court system.

Keywords: penalty imposition; mitigating circumstances; court discretion; improvement of criminal justice system.

УДК 343.98:343.232:693/695

Запотоцький Андрій Петрович –
кандидат юридичних наук,
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

На основі вивчення судової практики систематизовано злочини у сфері будівництва. Розроблено їх криміналістичну класифікацію, що охоплює родовий об'єкт посягань, найбільш поширені злочинні схеми й технології, а також етапи будівництва.

Ключові слова: будівництво; нерухомість; злочини у сфері будівництва; криміналістична класифікація злочинів; методика розслідування злочинів.

Упродовж останніх років злочини у сфері будівництва зберігають негативну динаміку щодо їх кількісного показника та розкриття правоохоронними органами. Зазначений факт передусім зумовлений тим, що протягом усього існування України як незалежної унітарної держави потенційно найбільш уразливими сферами державного та недержавного фінансування були й залишаються ті, на які держава та фізичні (юридичні) особи виділяють найбільші обсяги коштів, що, відповідно, приваблює злочинців. Так, залишається особливо уразливою сфера будівництва, зокрема через значну ринкову вартість об'єктів нерухомості й недостатній рівень правової освіченості громадян у відносинах, що виникають у сфері будівництва, чим активно користуються зловмисники.

На сьогодні ситуація в Україні у зв'язку з реформаційними процесами та проведенням антитерористичної операції на Сході держави залишається складною, про що

свідчать показники економічного розвитку держави. Численні факти суспільно небезпечної діяльності у сфері будівництва, зокрема прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, розкрадання, заниження оціночної вартості об'єктів, фальсифікація документів, приховування прибутків від оподаткування, шахрайства з фінансовими ресурсами, легалізація коштів, здобутих злочинним шляхом, лише погіршують її.

Питання розслідування злочинів у сфері будівництва висвітлено в працях В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, О. Є. Користіна, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, О. П. Снігерьова, С. М. Стахівського, В. В. Тіщенко, М. П. Стрельбицького, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька та ін.

Однак способи вчинення злочинів, механізми реалізації злочинних тіньових схем із відмивання, привласнення коштів, «правила та порядок» отримання неправомірної вигоди (наприклад за надання дозвільної та проектної документації) – усі ці та багато інших факторів стрімко змінюються, удосконалюючись паралельно з розвитком будівельної галузі загалом. Злочини у сфері будівництва також не становлять винятку. Тому питання ефективного розслідування останніх потребує більш глибокого та детального вивчення, урахування всіх особливостей сучасного законодавства, ринкових відносин та економічної політики держави. Дослідження зазначених проблем варто розпочати з розгляду криміналістичної класифікації цих злочинів, розроблення якої власне є метою статті.

Класифікація передбачає розподіл предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями, тобто їх групування [1].

У криміналістиці класифікація злочинів ґрунтується на поєднанні кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації, зокрема за класами, групами,

підгрупами, видами та різновидами, передусім мають бути кримінально-правові ознаки.

Загалом у криміналістиці розглядають два основні види класифікації: родову (за групами злочинів, об'єднаних однією главою Кримінального кодексу (КК) України) та видову, яку використовують у криміналістиці як основну ознаку під час розробки окремих криміналістичних методик.

Відомі вчені-криміналісти Р. С. Белкін і А. І. Вінберг вирізняють такі різновиди криміналістичних класифікацій: 1) класифікація осіб; 2) класифікація предметів; 3) класифікація властивостей і ознак; 4) класифікація дій та процесів; 5) логіко-криміналістичні класифікації [2, с. 52–65]. Різновидом класифікації дій і процесів є класифікація злочинів. Криміналістична класифікація злочинів є органічною складовою структури криміналістичної методики, адже без логічно обґрунтованої класифікації злочинів вибудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо [3].

Окрім вищезгаданих, існують також інші класифікації, зокрема за:

- 1) способом учинення злочину;
- 2) ступенем приховання, маскування злочину;
- 3) злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин;
- 4) місцем їх учинення: а) злочини, місце вчинення яких локалізується в просторі; б) злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою, системою [4].

Особливістю злочинів у сфері будівництва є їх масштабність, багатогранність і різноаспектність. Такі злочини можна згрупувати за різними критеріями, тому саме криміналістична класифікація цієї категорії кримінальних правопорушень є надзвичайно важливим аспектом для систематизації, оскільки має не лише теоретичну, а й нагальну практичну потребу.

Криміналістична класифікація злочинів – це також необхідна умова ефективного пізнання конкретного об'єкта, основа для розроблення відповідних рекомендацій (їх системи) [5]. Вона має

важливе значення для розробки методик розслідування окремих видів злочинів [5–8].

Успішність розслідування будь-якого злочину зазвичай залежить саме від уміння слідчого проникнути не тільки в кримінально-правову, а й у криміналістичну його сутність. Правильно зрозуміти криміналістичний зміст учиненого злочину слідчий може лише за певних умов. Для цього він повинен знати типові криміналістично значущі риси злочинної діяльності для конкретного злочину, а також уміти цілеспрямовано виявляти необхідну для цього криміналістичну інформацію в кожному конкретному злочині, зіставляючи її з криміналістичною характеристикою відповідного виду злочину [9]. Ця думка підтверджує нашу позицію щодо доцільності детального вивчення особливостей криміналістичної класифікації в контексті сьогодення та підкреслює необхідність її використання в практичній діяльності.

Залежно від родового об'єкта можна виділити декілька груп злочинів у сфері будівництва.

1. Злочини проти власності. У сфері будівництва вчиняють злочини, передбачені ст. 185, 190, 191, 192, 197–1 КК України. Найчастіше в судовій практиці розглядають факти крадіжок будівельних матеріалів з об'єктів будівництва, інструментів та комплектуючих до будівельної техніки, електроінструменту, металоконструкцій тощо. Наприклад, ОСОБА_2 6 червня 2014 р. близько 12 год 30 хв, переконавшись у тому, що за його діями ніхто не спостерігає, таємно викрав із даху житлового будинку, де проводяться будівельні роботи, мідний кабель «ПВЗ нгд-70» довжиною 27 м, закупівельною вартістю 1 431 грн, що належить науково-виробничому підприємству у формі товариства з обмеженою відповідальністю «А» [10].

2. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг. Це злочини, передбачені ст. 364, 364–1, 366, 367, 368, 369–2 КК України. Такі протиправні діяння зазвичай супроводжують різноманітні незаконні заволодіння майном у сфері будівництва. Наприклад, ОСОБА_2, будучи службовою особою, діючи

умисно, достовірно знаючи, що роботи, згідно з договором підряду від 12 грудня 2014 р. № 111 зі змінами та доповненнями, предметом якого є капітальний ремонт (заміна віконних і дверних блоків) у будівлі по вул. Н., 42 м. К., де розташовано районний будинок народної творчості та дозвілля, не виконано, вікна й двері підприємцем ОСОБА_3 не виготовлено та не встановлено, з метою розтрати бюджетних коштів та їх оплати в розмірі 131 060 грн підприємцю ОСОБА_3, зловживаючи своїм службовим становищем, шляхом службового підроблення офіційних документів, внесла та надала завідомо неправдиві відомості, зокрема підписала, засвідчила гербовою печаткою відділу культури, національностей і релігій К. РДА та видала акт приймання виконаних підрядних робіт за грудень 2014 р. № 28-02-1-1 форми «КБ-2в», а 12 грудня 2014 р. – довідку про вартість виконаних будівельних робіт від грудня 2014 р. № 28-02-1-1 типової форми № КБ-3 щодо виконання та вартості робіт із заміни віконних і дверних блоків у вказаному закладі культури, загальною вартістю 131 060 грн [11].

3. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістів. Ідеться про злочини, передбачені ст. 356 (Самоправство) та ст. 358 (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів). Так, наприклад, у період з 25 липня 2008 р. до 30 січня 2009 р. ОСОБА_2 умисно незаконно внесла завідомо неправдиві відомості в офіційний документ, зокрема акт про закінчення та введення в експлуатацію індивідуального домоволодіння від 22 січня 1988 р. на ім'я забудовника ОСОБА_5 шляхом дописування в графі п. 5 зазначеного документа («Благоустрій садиби передбачає») слова «брама» з метою подальшого використання підробленого акта як доказу під час розгляду цивільної справи в суді [12].

4. Злочини проти безпеки виробництва. У контексті протиправних дій у сфері будівництва варто звернути увагу на ст. 272 (Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою). Наприклад, ОСОБА_13, перебуваючи

з 1 лютого 2011 р. на посаді виконавця робіт Товариства з обмеженою відповідальністю «В», будучи відповідальним за техніку безпеки й охорону праці під час проведення будівельно-електромонтажних робіт у Торгівельно-розважальному центрі «Л», розташованому на вул. Г. в м. К., 27 серпня 2012 р. порушив правила безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою на підприємстві, а саме – не проконтролював дотримання працівником ОСОБА_15 правил і норм охорони праці, трудової дисципліни та правил внутрішнього розпорядку під час прокладування електронного кабелю на риштуванні висотою 6 м, допустивши його до виконання вказаних робіт із підвищеною небезпекою без відповідного наряду-допуску, у стані алкогольного сп'яніння та без засобів безпеки – поясу та каски, унаслідок чого сталося падіння ОСОБА_15, що призвело до його загибелі [13].

5. Злочини у сфері господарської діяльності. У межах цієї категорії сфера будівництва означена вчиненням дій, передбачених ст. 212 (Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)). Так, наприклад, ОСОБА_2, знаючи, що ПП «БК «П» в зазначеному податковому періоді будь-яких фінансово-господарських взаємовідносин із ТОВ «Будівельна Фірма «У» не мало, ніяких послуг із проведення будівельно-монтажних робіт від останнього не отримувало, а всі роботи виконувалися винятково працівниками ПП «БК «П», умисно, діючи з корисних мотивів, з метою незаконного отримання права на податковий кредит для ухилення від сплати податку на додану вартість, включив до складу податкового кредиту за податком на додану вартість підприємства податкові накладні ТОВ «Будівельна Фірма «У» [14].

Серед зазначених груп злочинів найбільшого поширення набули злочини проти власності, поєднані з протиправним діянням у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Незаконне одержання чи заволодіння коштами зазвичай відбувається з використанням службового підроблення, службової недбалості, зловживання владою або службовим становищем, прийняття

пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою тощо. Суб'єктами такого виду злочинів є службові особи юридичних осіб публічного й приватного права. Майже в усіх випадках схеми з підбрюхою документів та подальшим розкраданням коштів тощо здійснюються саме за їх сприяння шляхом зловживання службовим становищем. Такі службові особи заради отримання неправомірної вигоди вдаються до фальсифікації документів, наприклад для отримання в подальшому зацікавленими особами ліцензій на будівництво; приймають незаконні рішення, за якими під будівництво житла виділяються землі, нерідко заповідного фонду та історико-культурного призначення тощо. Прямими доказами наявності умислу на розкрадання, до якого вдаються службові особи у сфері будівництва, можуть бути: документи, виконані або підписані службовими особами, зміст яких розкриває їхні справжні наміри (документація щодо профілю діяльності компанії, яка містить ознаки підроблень, документообіг із партнерами, письмові вказівки підлеглим, власні записи тощо); свідчення очевидців (колег, знайомих, родичів) щодо намірів фігурантів і характеру діяльності, яку вони здійснюють; документи, складені за результатами проведення оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів; результати інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок, що свідчать про фінансове становище суб'єктів, котрі беруть участь у відносинах у сфері будівництва на момент узяття на себе певних зобов'язань.

Вивчення судової практики дає змогу систематизувати зазначені злочини залежно від способів і технологій суспільно небезпечних діянь у сфері будівництва, виділивши інші групи злочинів у сфері будівництва, кожна з яких має певну специфіку й потребує розроблення окремої методики їх розслідування, зокрема:

1. Розкрадання, що вчиняються службовими особами.
2. Злочини у сфері фінансування будівництва.
3. Злочини, пов'язані з порушеннями правил безпеки під час виконання будівельних робіт.

4. Службові зловживання під час підготовки, підписання чи одержання дозвільних документів, поєднані з одержанням неправомірної вигоди.

Не менш важливе значення для виявлення та подальшого розслідування злочинів у сфері будівництва має їх класифікація за етапами будівництва. До першої групи слід включити злочини, що передують початку проведення будівельних робіт. Це може бути самовільне захоплення земельної ділянки, надання неправомірної вигоди за одержання дозвільних документів. Другу групу становлять злочини, учинені під час будівництва. Третя група представлена протиправними діями, пов'язаними завершенням будівництва, здачею об'єктів в експлуатацію.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що будівельна сфера є надзвичайно привабливою передусім для економічних злочинців та корумпованих чиновників. Такі злочини є досить різноманітними, характеризуються множинністю суспільно небезпечних діянь та осіб, що їх учинили, а тому потребують класифікації задля розроблення ключових положень методики їх розслідування. Критеріїв для їх класифікації може бути декілька.

Так, залежно від родового об'єкта серед злочинів, учинених у сфері будівництва, можна виокремити злочини проти власності, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, злочини проти журналістів, проти безпеки виробництва, злочини у сфері господарської діяльності тощо.

Залежно від способів і технологій суспільно небезпечні дії у сфері будівництва можна поділити на розкрадання, які вчиняють службові особи, злочини у сфері фінансування будівництва, злочини, пов'язані з порушеннями правил безпеки під час виконання будівельних робіт, службові зловживання під час підготовки, підписання чи одержання дозвільних документів, поєднані з одержанням неправомірної вигоди.

За етапами будівництва вони охоплюють злочини, що передують початку проведення будівельних робіт, злочини, що вчиняються під час будівництва, а також злочини, пов'язані із завершенням будівництва та здачею об'єктів в експлуатацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216 с.
3. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення із суміжними поняттями / Б. В. Щур // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 337–344.
4. Криміналістика України: питання і відповіді [Електронний ресурс] : навч. посіб. – Режим доступу: <http://meگو.info/матеріал/криміналістика-україни-питання-і-відповіді-навчальний-посібник-кофанов-ав-2012 р.> – Назва з екрана.
5. Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 3 (30). – С. 160–163.
6. Танасевич В. Г. Криміналістична класифікація злочинів та її значення для окремих методик розслідування / В. Г. Танасевич, В. О. Образцов // Радянське право. – 1977. – № 9. – С. 85–89.
7. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів та її роль у диференціації криміналістичних методик / Б. В. Щур // Європейські перспективи. – 2011. – № 1. – Ч. 2. – С. 140–144.
8. Яблоков Н. П. Криминалистическая классификация преступлений / Н. П. Яблоков // Криминалистика

социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.

9. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 718 с.

10. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 12 вересня 2015 р. Справа № 755/23407/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40553138>. – Назва з екрана.

11. Вирок Кіцманського районного суду Чернівецької області від 11 січня 2016 р. Провадження № 1-кп/718/100/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54867234>. – Назва з екрана.

12. Вирок Гошанського районного суду Рівненської області від 27 січня 2016 р. Справа № 563/1058/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55257829>. – Назва з екрана.

13. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 27 травня 2015 р. Справа № 752/11412/13-к. Провадження № 1-кп/752/8/15 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46239167>. – Назва з екрана.

14. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 19 листопада 2015 р. Справа № 552/5316/15-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53578458>. – Назва з екрана.

Запотоцкий А. П. – кандидат юридических наук, соискатель научной лаборатории по проблемам досудебного расследования Национальной академии внутренних дел

Криминалистическая классификация преступлений в сфере строительства

На основе изучения судебной практики проведена систематизация преступлений в сфере строительства. Разработана их криминалистическая классификация, охватывающая родовой объект посягательств, наиболее распространенные преступные схемы и технологии, а также этапы строительства.

Ключевые слова: строительство; недвижимость; преступления в сфере строительства; криминалистическая классификация преступлений; методика расследования преступлений.

Andrii Zapototsky – Ph.D in Law, Researcher of Scientific Laboratory on Pre-Trial Investigation Issues National Academy of Internal Affairs

Criminalistic Classification of Crimes in the Housing Construction Sphere

This article provides criminalistic classification of crimes in the housing construction sphere on the basis of examined court practice which includes generic, popular criminal schemes and technologies and construction stages.

It is established that construction business is extremely attractive for criminals involved in financial contrivance and corrupted officials. Types of crimes vary depending on the nature of illegal act and criminals responsible for its committal – that is why clear classification is required in order to design the key provisions of the investigative methodology. A few classification criteria may be applied.

Applying generic object of offence to the construction crimes we can separate crimes against property, crimes concerning professional and official activities in public service sector, crimes against the state bodies, local government, community and media authority, crimes against production safety, business crimes etc.

Depending on the methods and technologies socially dangerous acts in construction sphere are divided into embezzlement by state officials, construction financing crimes, crimes connected with safety rules violations, power abuse during documents drafting, signing or receipt combined with corruptive actions.

According to construction stage division crimes can be divided into pre-construction, construction, post-construction and construction completion crimes.

Keywords: construction; realty; crimes in the housing construction sphere; criminalistic classification of crimes; crimes investigation methodology.

УДК 343.14:343.326

Цюприк Ігор Володимирович –
кандидат юридичних наук,
здобувач Національної академії
внутрішніх справ

СПОСІБ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ПІДЛЯГАЄ ДОКАЗУВАННЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено об'єктивну сторону злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 258–5 Кримінального кодексу України (Фінансування тероризму). З'ясовано, що фінансування тероризму може вчинятись у формі надання та збирання активів, а також проведення операцій із фінансовими активами. Здійснено аналіз усіх форм фінансування тероризму, завдяки чому виокремлено способи їх учинення, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Ключові слова: фінансування тероризму; тероризм; кримінальне провадження; доказування; способи фінансування тероризму.

Верховна Рада України 18 травня 2010 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», відповідно до якого Кримінальний кодекс (КК) України було доповнено ст. 258–5 (Фінансування тероризму) [1]. Це було зумовлено необхідністю введення до національного законодавства міжнародних стандартів боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму, з метою реалізації положень Сорока рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), затверджених на Берлінському засіданні Групи в червні 2003 р., Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і

конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, а також Директиви Європейського Парламенту й Ради 2005/60/ЄС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму. Події, які останнім часом відбуваються в Україні (прояви сепаратизму й тероризму в Донецькій та Луганській областях, анексія АР Крим) засвідчують, що питання фінансування тероризму набуває актуальності для нашої держави. Унаслідок цього Верховна Рада України прийняла 14 жовтня 2014 р. новий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2, с. 1].

Теоретичною основою та науковим підґрунтям для здійснення аналізу способів фінансування тероризму як обставини, що підлягає доказуванню в кримінальному провадженні, стали праці науковців: В. І. Василичука, В. О. Глушкова, О. Д. Комарова, Д. О. Косінова, О. Є. Користіна, В. В. Крутова, Д. Й. Никифорчука, Л. В. Новікової, А. В. Савченка, М. П. Стрельбицького, О. М. Стрільціва, В. В. Чернея, С. С. Чернявського та ін.

Метою статті є встановлення способів фінансування тероризму як обов'язкової умови доказування в кримінальному провадженні.

Ознайомлення з матеріалами судової практики дає підстави констатувати наявність неабияких труднощів, які виникають під час кваліфікації діянь, що мають ознаки фінансування тероризму. Серед проблем, котрі потребують наукового та практичного розв'язання, першочергове значення має дослідження особливостей доказування в провадженнях цієї категорії.

Насамперед у правозастосовній діяльності постає питання щодо визначення терміна «фінансування тероризму». Разом із тим аналіз чинного законодавства засвідчує його неузгодженість. Так, у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» зазначено, що

фінансування тероризму – це надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для: будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або організацією; організації, підготовки й учинення окремим терористом, терористичною групою або організацією визначеного КК України терористичного акту; втягнення в учинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи чи організації; сприяння вчиненню терористичного акту; провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій [2, с. 1].

Статтею 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» передбачено, що фінансування тероризму – це надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, утягнення в учинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроба здійснення таких дій [3, с. 1]. Частина 1 ст. 258–5 КК України визначає поняття «фінансування тероризму» як дії, учинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної організації, підготовки або вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації) [4].

Звісно, таке неузгодження ускладнює встановлення способу фінансування тероризму, який індивідуалізує та конкретизує діяння. Це негативно впливає на процес вирішення завдань доказування в кримінальному провадженні вказаної категорії, адже без визначення способу в повному обсязі неможливо стверджувати про достовірно встановлений факт фінансування тероризму.

Порівнюючи зазначені нормативні акти, у яких наявне визначення поняття «фінансування тероризму», погоджуємось із

думкою В. В. Драного стосовно того, що об'єктивна сторона злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 258–5 КК України, може вчинятись у формі надання та збирання активів, провадження операцій із фінансовими активами [5, с. 11]. Відповідно, кожна форма фінансування тероризму відображається через способи. Визначимо окремі з них.

Надання активів як одна з форм фінансування тероризму – це активні дії суб'єкта щодо передачі іншій особі або організованій групі, незаконному збройному формуванню в розпорядження та/або користування коштів, призначених для фінансування терористів, терористичної організації, підготовки або вчинення хоча б одного зі злочинів, перелічених у диспозиції ст. 258–5 КК України. Наданням коштів вважається процес, коли особа володіє ними та вручає комусь, усвідомлюючи, що вони будуть повністю або частково використані для вчинення тероризму [5, с. 11].

На нашу думку, визначальним фактором для обрання схеми надання активів є легальність джерела походження коштів.

За умови легального походження коштів обрана схема фінансування найчастіше характеризується використанням простих, повсякденних, швидких і зручних способів переказу та фінансових інструментів. Зазвичай такі фінансові операції не відрізняються від більшості аналогічних, що проводять фінансові посередники. За умов незначних сум переказів зловмисники можуть навіть уникнути процедури ідентифікації.

Переміщення коштів через традиційні фінансові установи часто межує з їх легалізацією. Уникнути фінансового моніторингу з боку цих установ суб'єкти фінансування тероризму можуть за допомогою:

а) підставних осіб, використання в крадених або фальшивих документів, що посвідчують особу. Підставні особи – це особи, за допомогою яких прямо або опосередковано здійснюються фінансові операції з метою забезпечення «розриву ланцюга» в схемах відмивання злочинних доходів. Таких осіб можуть використовувати для відкриття банківських рахунків, переказу грошей тощо;

б) зміни транскрипції (написання) прізвища, ім'я та по батькові;

в) смерфінгу, відмивання доходів шляхом уникнення «документального сліду». Смерфи – це люди, які здійснюють міжнародні фінансові операції або купують банківські чеки, перевідні векселі, здійснюють грошові перекази та інші обігові кредитно-грошові документи на суму трохи нижчу за величину, визначену законом як граничну, для уникнення заповнення «Звітів про операції з готівкою»;

г) використання офшорних зон.

Якщо кошти мають нелегальне походження, то схеми фінансування тероризму ускладнюються елементами, що нівелюють ризик викриття зв'язку між коштами та джерелом їхнього походження. У таких схемах зловмисники вдаються до методів розміщення злочинних доходів та їх розшарування. Це досягається шляхом зміни форми активу, використання різних фінансових інструментів, підставних осіб тощо. Такі схеми мають певні аналогії зі схемами легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, але реалізуються без останньої фази (інтеграції коштів у фінансову систему) і з подальшим переказом коштів кінцевому одержувачу. У такому разі схеми фінансування тероризму найвірогідніше будуть викриті суб'єктами фінансового моніторингу [6].

Також варто розглянути діяльність кеш-кур'єрів. З одного боку, їх залучають задля забезпечення прямої фінансової підтримки й уникнення процедур фінансового моніторингу у фінансовій системі, а з іншого – Рекомендація 32 FATF чітко вказує на необхідність застосування контрзаходів системою протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму. Ідеться про транскордонне переміщення валюти й коштовностей через організовані пункти пропуску на державному кордоні. В умовах, коли Україна внаслідок військових дій не має можливості контролювати частину державного кордону, контрзаходи проти вищезазначених переміщень на тих територіях неможливі.

Кеш-кур'єрів використовують між територіями областей України, котрі потерпають від дій терористичних організацій.

Збирання активів як форма фінансування тероризму – дії суб'єкта щодо підшукування, отримання, накопичення чи заощадження коштів, призначених для фінансового або матеріального забезпечення терористичної діяльності, терористичної групи або окремого терориста. Збирання активів може здійснюватися шляхом створення некомерційних організацій.

Основним способом незаконного використання некомерційних організацій було переведення коштів терористам через неприбуткові організації. Варто зазначити, що неприбуткові організації мають певні недоліки, якими зловмисники намагаються скористатися [5, с. 12].

До особливостей неприбуткових організацій, що можуть бути привабливими для використання в злочинних схемах, належить можливість накопичувати кошти через членські внески, пожертвування і так звану неприбуткову діяльність, а готівку витратити на реалізацію проектів для придбання необхідного обладнання.

У цій сфері досить складно відслідкувати й перешкодити значним махінаціям. Це спричинено природою таких організацій (особливо статутних функцій) та лояльною системою державного регулювання й нагляду за ними в різних країнах. Набувши статусу благодійних і звільнившись від оподаткування, вони можуть використовуватися терористами для територіального переміщення коштів через філії та матеріально-технічної підтримки.

Банківські установи відзначають використання у фінансуванні тероризму благодійних, громадських організацій та інших некомерційних структур.

З метою залучення коштів у вигляді благодійної допомоги створюються інформаційні Інтернет-ресурси, де публікуються реквізити, за якими можливе внесення таких коштів.

Для запобігання використанню неприбуткових організацій у незаконних цілях передусім необхідні: контроль грошових переказів; чіткі вимоги до реєстрації благодійних та інших некомерційних організацій (особливо іноземних, або коли засновник не є резидентом) і державний контроль за їхньою діяльністю.

Провадження операцій із фінансовими активами – надання фінансових послуг як один зі способів фінансування тероризму полягає в наданні банківських або страхових послуг, послуг на ринку цінних паперів, послуг, що надаються фінансовою організацією та пов'язані із залученням і розміщенням грошових коштів юридичних та фізичних осіб [5, с. 12].

Ураховуючи, що джерелом фінансування тероризму можуть бути легальні кошти, банківські перекази для зловмисників є зручним інструментом переказу коштів.

Фінансовими посередниками та правоохоронними органами визначено, що в схемах, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму, найчастіше фігурують такі фінансові операції: перекази з рахунку на рахунок, міжнародні перекази, внесення і зняття готівки.

З метою маскування фінансування тероризму зловмисники вдаються до комбінацій фінансових операцій. Найбільш поширеними серед них є надходження на рахунок коштів у якості фінансової допомоги чи благодійної допомоги з подальшим зняттям готівки та прерахування на рахунок іншого банку.

Окрім того, не завжди в межах однієї фінансової установи можливо встановити суть фінансової операції та подальше використання активів. У разі зняття готівки відсутня можливість перевірки цільового призначення коштів. Варто зазначити, що зазвичай у жодній клієнтській операції немає прямого натяку, особливостей чи деталей, які б свідчили про фінансування тероризму.

Однак за результатами узагальнення інформації щодо виявлених фактів фінансування тероризму можна назвати такі критерії виявлення вищезгаданих фінансових операцій:

регіон, у якому найбільш вірогідні прояви тероризму;

одержувач та/або ініціатор переказу грошових коштів є громадянською та/або благодійною організацією;

надходження коштів у невеликих розмірах від різних осіб упродовж короткого проміжку часу на користь однієї особи з призначенням «допомога», «на лікування», «благодійна допомога»;

відсутність підтвердження цільового використання вхідних/вихідних платежів, проведених неодноразово (наприклад, кошти, що надходять з призначенням «на лікування», «благодійна допомога» тощо, використовуються для зняття готівки, тобто відсутні безготівкові перерахування, які б дали змогу підтвердити цільове призначення платежу);

незвична для клієнта фінансова операція за сумою;

нетиповий для клієнта контрагент;

нехарактерне для фінансової операції призначення платежу;

приватний переказ коштів із території Російської Федерації;

платежі, що здійснюються особами, які не повністю знають або без бажання повідомляють деталі платежу (адресу, контактну інформацію тощо);

зарахування коштів на розрахунковий/картковий рахунок або переказ на ім'я фізичної особи, що здійснюється без відкриття рахунку, якщо наявна інформація свідчить, що джерелом такого зарахування/переказу є кошти, котрі були перераховані за допомогою платіжних систем, оператори яких не зареєстровані на території України, зокрема з електронними грошима;

заплутаний характер фінансової операції;

відсутність економічного змісту;

здійснення клієнтом фінансових операцій на значні суми без встановлення прямого контакту із суб'єктом первинного фінансового моніторингу протягом трьох місяців.

Доцільно звернути увагу на банківські перекази з-за кордону. Виявлені суб'єктами первинного фінансового моніторингу та правоохоронними органами випадки засвідчують беззаперечний факт здійснення міжнародних переказів, спрямованих на фінансування терористичної та сепаратистської діяльності в Україні, з території Російської Федерації [6].

Зазначені перекази здійснюються як фізичними, так і юридичними особами, приватними та навіть державними структурами.

Також зафіксовано випадки проведення резидентами Російської Федерації міжнародних переказів на рахунки

неприбуткових організацій, які зареєстровані та діють на території України. Ці кошти, що надходили в якості допомоги, надалі мали бути використані для проведення на території України пропагандистської діяльності з дискредитації діючої влади, провокацій збройних конфліктів між різними верствами населення України, а також розпалювання національної ворожнечі.

Звісно, вищезазначений поділ не є вичерпним, оскільки способи фінансування тероризму можуть відрізнятися залежно від суб'єктів фінансування тероризму, походження коштів джерела фінансування тощо.

Розглянуті положення дають змогу зробити такі висновки. Визначення способу фінансування тероризму є обов'язковою умовою доказування події фінансування тероризму загалом. Обставини, які необхідно встановити під час доказування різновидів способів фінансування тероризму, визначають напрям пошуку відповідних доказів, що зумовлюється об'єктивним зв'язком обставин зі змістом і видами доказів. Це необхідно враховувати під час формування та перевірки доказів для забезпечення максимальної ефективності доказування в кримінальних провадженнях про фінансування тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»: Закон України від 18 трав. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 29. – Ст. 392.

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 50–51. – Ст. 2057.

3. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

5. Драний В. В. Кримінально-правова характеристика фінансування тероризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Драний. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України. – 2013. – 20 с.

6. Актуальні методи, способи та фінансові інструменти фінансування тероризму та сепаратизму [Електронний ресурс] // Державна служба фінансового моніторингу України : [сайт]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&lang=uk. – Назва з екрана.

Цюприк І. В. – кандидат юридических наук, соискатель
Национальной академии внутренних дел

Способ финансирования терроризма как обстоятельство, подлежащее доказыванию в уголовном производстве

Исследована объективная сторона преступления, ответственность за совершение которого предусмотрена ст. 258–5 Уголовного кодекса Украины (Финансирование терроризма). Установлено, что финансирование терроризма может совершаться в форме предоставления и сбора активов, а также проведения операций с финансовыми активами. Проанализированы все формы финансирования терроризма, благодаря чему выделены способы их совершения, подлежащие доказыванию в уголовном производстве.

Ключевые слова: финансирование терроризма; терроризм; уголовное производство; доказывание; способы финансирования терроризма.

Ihor Tsiupryk – Ph.D in Law, Researcher of the National Academy of Internal Affairs

The Ways of the Terrorism Financing as a Circumstance which is to be Proved in a Criminal Proceeding

In the article the objective aspect of crime, responsibility for which is established by the Article 258–5 (Terrorism Financing) of the Criminal Code of Ukraine, is examined. It is established that the terrorism financing may be performed as assets' provision and collection and operations with financial assets. The analysis of all terrorism financing forms allowed distinguishing the ways of its commission that are the subjects of proof in criminal proceeding.

It is emphasized that there are difficulties in proving the terrorism financing fact which in our opinion is caused by inconsistency of the terrorism financing ways. The provision of assets, as one of the terrorism financing forms, is active subject's action stipulating transfer to person, organized group or illegal armed units for the purpose of funds disposal or usage intended for terrorists financing, terroristic organization, preparing or committing at least one of the crimes listed in Article 258–5 of the Criminal Code of Ukraine. The provision of funds occurs in cases when a person owns it and gives it to somebody realizing that it will be used fully or partly for terroristic activity.

The collection of assets as the form of terrorism financing, stipulates subject's actions aimed at search, receipt, accumulation or saving money intended for financial or material provision of terrorist activity, terrorist group or particular terrorist. The collection of assets may be performed through creation of non-commercial organizations.

Criminal proceeding of operations with financial assets – provision of financial services as one of the terrorism financing ways stipulates banking and insurance services, services at the stock market, services offered by financial organization and related to attraction and placement of legal entities and private persons' funds. The necessity of forming and verifying evidence for maximum efficiency of proving in criminal proceedings on terrorism financing is emphasized.

Keywords: terrorism financing; terrorism; criminal proceeding; proof; the ways of terrorism financing.

УДК 343.359.2:336.22.02

Хоменко Володимир Петрович –
кандидат юридичних наук,
здобувач Національної академії
внутрішніх справ

ЗЛОЧИНИ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Здійснено юридичний аналіз злочину, передбаченого ст. 212 Кримінального кодексу України (Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)). Визначено проблеми, що стосуються притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вказаний злочин. Висвітлено юридичний та економічний аспекти функціонування системи оподаткування в державі, шляхи оптимізації наповнення бюджету, напрями вдосконалення протидії несплаті податків як кримінально-правового, так і фіскального характеру.

Ключові слова: злочини у фіскальній сфері; кримінальна відповідальність; податок; збір; податкове зобов'язання; податковий компроміс; податкова оптимізація; податкове планування.

Виклики, що на сучасному етапі постають перед державою, вимагають достатнього фінансового забезпечення. Основним джерелом грошових коштів, спрямованих на фінансування необхідних для становлення країни заходів, що пов'язані з реформуванням силових структур, судової та освітньої системи, підвищенням обороноздатності, є Державний бюджет. Безумовно, Україна очікує значних надходжень від різноманітних грантових програм, заснованих на конкурентоспроможних вітчизняних розробках та досягненнях. Саме вони можуть слугувати альтернативними джерелами надходження грошових коштів.

Однак на сучасному етапі, з урахуванням геополітичних процесів, проблемними залишаються питання реалізації

визначених програм для забезпечення достатніх і своєчасних бюджетних надходжень. Так, здійснений аналіз бюджету України за останні роки підтвердив значне його недовиконання за доходами, основою яких є податкові надходження [1–2]. Такий стан спостерігається, незважаючи на передбачені Податковим кодексом (ПК) України [3] штрафні санкції за недоплату податків та несвоєчасне подання податкової звітності.

Ситуація не покращується й із запровадженням кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що передбачено ст. 212 Кримінального кодексу (КК) України [4]. Так, аналіз статистичних показників Генеральної прокуратури України щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх досудового розслідування [5] в частині фіскальних злочинів дає змогу зробити низку невтішних висновків. З 1 801 кримінального провадження за ст. 212 та 212–1 за 2015 р. було закрито 1 086. А винесення обвинувального висновку отримали лише 58 справ, що становить трохи більше 3 %.

Звільнення від кримінальної відповідальності відбувається після внесення особою коштів до бюджету в якості погашення виявлених податкових боргів та недоплачених податків. Іншими словами, коли особа усвідомлює, що їй загрожує кримінальна відповідальність, то вона починає сплачувати податки в повному обсязі.

Як уже було зазначено, переважну більшість кримінальних проваджень фіскального характеру за 2015 р., а саме – 1 086 було закрито. Таким чином, ефективність застосування ст. 212 КК України для притягнення до кримінальної відповідальності за недоплату податків та зборів (обов'язкових платежів) є досить сумнівною. Тому можемо констатувати, що нині в Україні відсутній дієвий кримінально-правовий механізм контролю за виконанням бюджету.

Постає запитання: чи не є ст. 212 КК України лише інструментом спонукання до сплати податків? Щоб відповісти на нього, потрібно детально проаналізувати чинну систему оподаткування країни, а точніше – технологію адміністрування податків. Причому потрібно виділити дві групи причин –

об'єктивні й суб'єктивні, що не сприяють сплаті податків у повному обсязі та ускладнюють процедуру притягнення суб'єктів підприємницької діяльності до відповідальності.

Об'єктивні обставини створила власне держава у вигляді:

1) розробленої та прийнятої у сфері господарювання системи альтернатив ведення бухгалтерського обліку (так званої облікової політики);

2) різноманітності моделей оподаткування зі складним механізмом адміністрування податків.

Розглянемо більш детально виокремлені напрями.

Можливість суб'єктів підприємництва створювати власну систему методів облікового відображення господарських операцій є потенційним інструментом формування заданої суми фінансового результату. Управління рівнем витрат дає змогу отримати та відобразити у фінансовій бухгалтерській звітності вигідний для власника результат господарської діяльності. До того ж, це здійснюється за допомогою передбачених законодавством методів. Так, альтернативність передбачена в системі Положень (стандартів) бухгалтерського обліку України, а також у Міжнародних стандартах звітності та бухгалтерського обліку, на яких ґрунтується бухгалтерський облік акціонерних компаній України. Відповідно до вказаних стандартів, власник суб'єкта господарювання повинен знати, якого результату діяльності він прагне. Сукупність наведених у стандартах методів оцінки складових активу та пасиву підприємств, розподілу витрат між періодами, визнання доходів і здійснення інвестицій надає можливість отримати запрограмований показник прибутку або збитку.

З 2015 р. в ПК України визначено, що фінансова звітність є базою для сплати основного податку (на прибуток) з окремими податковими коригуваннями. Окрім того, з положень ПК України вилучено поділ діяльності на господарську та негосподарську. Це є явним механізмом

моделювання* фінансового результату, з якого буде сплачено податок на прибуток. Єдиною умовою залишається належне документальне обґрунтування понесених витрат, наприклад на соціальні елементи господарської діяльності (спортивні комплекси, дитячі садки, корпоративні вечірки, обладнання офісів тощо). Тобто елемент креативності у визначенні сплати податків закріплено на державному рівні, що зумовлює суттєве зменшення податкових платежів.

Нині в економічній науці виділяють дві концепції співіснування систем бухгалтерського та податкового обліку: континентальну й англо-американську. Проте на практиці важко, а інколи й неможливо, однозначно визначити модель, яку застосовують у тій чи іншій державі [6, с. 156–158].

Ще декілька років тому фахівці наголошували на тому, що в Україні досить складно вести відокремлено бухгалтерський та податковий облік. На сучасному етапі, в умовах недовиконання бюджету й гострого дефіциту фінансових ресурсів, більшість оскаржень рішень фіскальних органів щодо нарахованих штрафів засвідчує про те, що відокремленість системи бухгалтерського обліку від податків є більш зручною умовою для здійснення контролю повноти податкових платежів та чіткості формування доказової бази під час розслідування фіскальних кримінальних проваджень.

Очевидно, законодавці сподівались, що лібералізація підходів до ведення обліку забезпечить більші податкові надходження та зменшить обсяги тіньового бізнесу. Проте практика підтверджує, що цей процес значно ускладнено несистемністю фіскальних органів у політиці адміністрування податків, а також частою подвійністю трактування спірних податкових норм. Останній чинник є визначальним у фіскальній поведінці платників податків, оскільки вже на ментальному

* Досить часто в економічній літературі наполягають на іншому терміні – «маніпулювання». У зв'язку з тим, що коригування відбувається законними методами впливу на фінансовий результат, недоцільно брати до уваги фіктивність чи фальсифікацію, які б стали порушенням чинного законодавства.

рівні сформував поведінку перестороги й уникнення повних податкових платежів.

Ще однією причиною уникнення кримінальної відповідальності є наявність декількох систем оподаткування. Дійсно, за останні 15 років в Україні було створено зручну систему вибору умов сплати податків. Насамперед це стосується малого та середнього бізнесу, для яких спрощена система оподаткування – сплата єдиного податку – значно скорочує витрати на обрахування та сплату податків і подання звітності.

Водночас складність механізму розрахунку та сплати податків за загальною системою оподаткування (передбачено сплату всіх податків відповідно до виду бізнесу підприємства) зумовлює не лише ухилення суб'єктів господарювання від повного внесення податків до бюджетів або достовірного та об'єктивного визначення бази оподаткування, а й призводить до використання спрощеної системи з метою зменшення податкових платежів. Ці схеми активно функціонують у межах законодавства. Тому часто буває так, що великі торговельні центри або виробничі об'єднання, які належать одному власникові, сплачують мізерну суму податку.

Зазначені схеми «законного» уникнення податків не тільки ускладнюють наповнення бюджету, а й слугують захисним буфером непрягнення до відповідальності (особливо кримінальної) за несплату податків. Результати роботи фіскальних та правоохоронних органів упродовж останніх шести років дали змогу значно оптимізувати бухгалтерське, податкове та господарське законодавство, що зменшило кількість дієвих схем законної оптимізації сплати податків. Однак динаміка податкового боргу щороку зростає. Податкова система не лише не заохочує, а в низці випадків навіть перешкоджає зусиллям підприємства щодо розвитку власного виробництва.

Варто зауважити, що на певному етапі спостерігалось поліпшення. Так, за результатами дослідження «Ведення бізнесу – 2013» Україна не просто покращила свою позицію на 15 пунктів, посівши 137 місце зі 185 країн, а й увійшла до списку із 23 країн

світу, які стали найбільшими реформаторами умов ведення бізнесу у 2011–2012 рр., котрі оцінює цей рейтинг. Однак максимальної гостроти зазначене питання набуло протягом останніх двох років.

Потрібно зазначити, що в процесі реформування системи оподаткування в Україні важливою проблемою є не лише рівень податкового навантаження, а й оптимальне поєднання прямих і непрямих податків. Упродовж останніх років можна простежити тенденцію до збільшення частки прямих податків, що відповідає практиці розвинутих країн. Непрямі податки є більш зручними для фіскальних органів з позиції стягнення, однак, їх сплата лягає тягарем на плечі кінцевого споживача. Таким чином, переважання справедливих прямих податків буде сприяти уникненню негативних наслідків [7].

Важливість оптимального податкового навантаження на законодавчому рівні є зрозумілою, але також досить важливим є правильне відображення надходжень та витрат підприємства. Помилки в процесі нарахування податку й визначення податкової бази, неправильне заповнення платіжних документів призводять до автоматичного виникнення недоїмки зі сплати податку. Переплата податків, так само як і їх несплата, спричиняє проблеми під час розрахунку майбутніх платежів. До того ж, оскільки практика переплат не відпрацьована, проблеми виникають на законодавчому та практичному рівнях.

Кризу адміністрування податків поглиблюють постійна зміна податкового законодавства, що призводить до необізнаності платників податків щодо його нововведень, а також несвоєчасне та неоднозначне доведення інформації про правила розрахунку та сплати податків. Так, Державна фіскальна служба (ДФС) України щоденно продукує десятки листів із роз'ясненнями порядку застосувань певних положень ПК України [8], водночас розміщуючи власне трактування ПК України в Загальному інформаційному ресурсі, відкритому для вільного доступу всіх платників. Проте стосовно спірних питань позиції фахівців ДФС України досить часто різняться.

Особливу увагу потрібно звернути на систему електронного адміністрування податку на додану вартість (ПДВ). Її поспішне введення без належної технічної та методологічної підготовки як платників, так і ДФС України, призвело до зловживань і порушень господарських контрагентів, значних недоплат ПДВ суб'єктами господарювання. Уведення електронного адміністрування акцизного податку з 1 березня 2016 р. може спричинити погіршення зручності відносин із податковими органами. Кількість програм із фіксування первинних документів, що підтверджують нарахування податку та передбачають їхню щоденну реєстрацію в Єдиному державному реєстрі, який веде ДФС України, буде лише зростати.

Безперечно, ДФС України звітує про те, що тотальні системи контролю за сплатою ПДВ підвищили рівень надходжень до бюджету. Однак, згідно з дослідженнями громадських організацій сфери бізнесу, досить значним залишається рівень відмови від статусу платника ПДВ. Це означає, що суб'єкти підприємницької діяльності знову вдаються до оптимізації шляхом розділення бізнесу на невеликих юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Іншими словами, повертається система «законної» оптимізації – зменшення суми податків.

Загальний підхід до сплати податків погіршує також недостатня якість податкових перевірок, коли більшість результатів оскаржують у судовому порядку.

Навіть після Революції гідності Україна залишається однією з найбільш корумпованих країн світу, посідаючи 142 місце зі 175. Такі показники свідчать про те, що, незважаючи на трансформації у владі, загальні корупційні схеми не змінилися. Прийняті антикорупційні закони 14 жовтня 2014 р. є лише фундаментом для майбутніх змін [9].

Увесь цей загаль чинників досить негативно впливає на результативність розслідувань щодо кримінальних правопорушень фіскального характеру, а також часто унеможливорює застосування та збір доказової бази під час розслідування фіскальних злочинів за ст. 212 КК України.

Розглянемо більш детально окремі складові юридичної характеристики ст. 212 КК України.

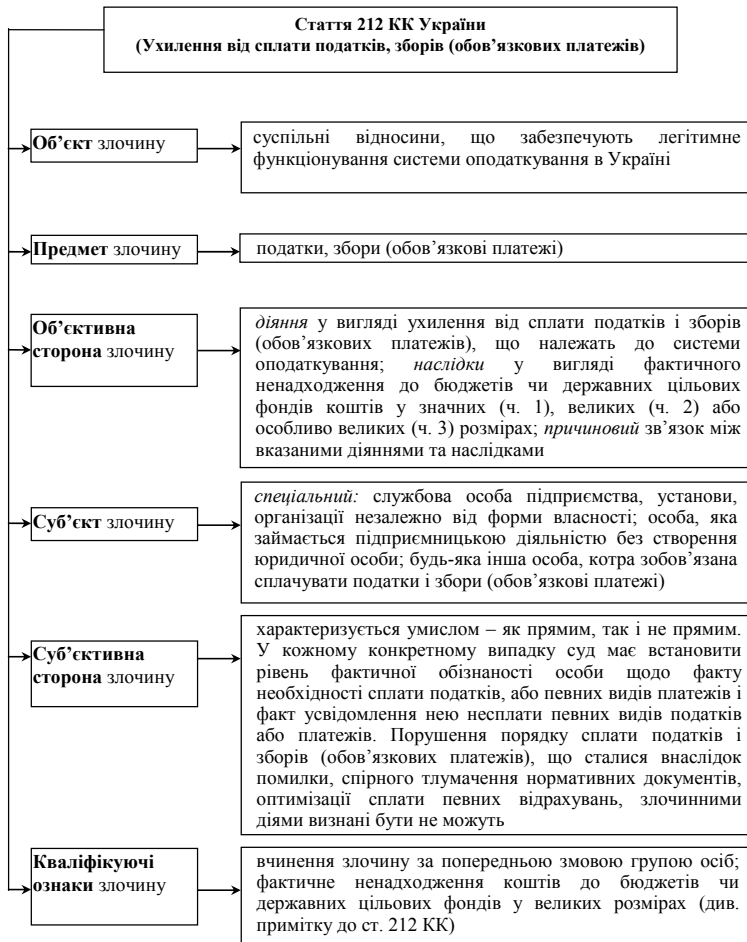

Рис. 1. Стаття 212 КК України

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують легітимне функціонування системи оподаткування України, тобто дотримання встановленого

порядку оподаткування юридичних і фізичних осіб, який забезпечує надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) до державного та різних форм місцевого бюджетів.

Порядок нарахування та внесення до бюджетів податків і зборів різних рівнів регулюється нормами ПК України.

Предметом злочину є податки, збори (обов'язкові платежі). Згідно зі ст. 6 ПК України, **податок** – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу.

Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, за умов отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій.

Визначальним поняттям розрахунків за податками та зборами є *податкове зобов'язання* – сума коштів, яку платник податків, наприклад податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету в якості податку або збору на підставі, у порядку та в строки, що передбачені податковим законодавством (зокрема сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установленій законом строк).

Сума податкового зобов'язання є об'єктом контролю податкових органів. Основними способами викривлення податкового зобов'язання є:

порушення під час визначення кола платників податку (з моменту введення в дію ПК України найбільш поширеними порушеннями є несвоєчасна реєстрація платником ПДВ, а також неправильне визначення групи платників єдиного податку на спрощеній системі оподаткування, що призводить до заниження суми податку, яка підлягає сплаті до бюджету);

неналежне документальне оформлення операцій (ПК України передбачено необхідність повного документального обґрунтування будь-яких операцій, пов'язаних зі сплатою конкретного податку, за допомогою складання бухгалтерських документів). Здійснений аналіз судових справ засвідчує, що нарахування штрафів і притягнення до відповідальності

відбуваються у зв'язку з неналежним документальним забезпеченням дій у межах господарських операцій, серед яких: відсутність і неправильне оформлення документів: від укладання договору до відображення результатів договірної діяльності у податковій та фінансовій звітності; неподання податкової звітності або її викривлення;

порушення у процесі здійснення операцій, які звільнені від ПДВ або не є господарською діяльністю, завищення витрат під час обчислення податку на прибуток, надання незаконних пільг із податку з доходів фізичних осіб, здійснення незаконних операцій платниками єдиного податку (тобто не передбачених у свідоцтві платника останнього);

умисне заниження об'єкта оподаткування без використання вищезазначених механізмів;

несплата або несвоєчасна сплата податків до бюджету.

Нині досить поширеними поняттями є «податкова оптимізація» та «податкове планування». Ще декілька років тому представники ДПС України пов'язували їх із порушеннями щодо сплати податків. Однак чинним законодавством передбачено низку положень, використання яких дає змогу забезпечити оптимальний розмір податкового навантаження, про що йшлося вище. Процес податкової оптимізації спрямовано на розвиток підприємництва завдяки помірній сумі податкових навантажень. При цьому основними вимогами є своєчасне та повне документальне оформлення операцій, дотримання відповідних норм законодавства України.

Передбачений ст. 212 КК злочин є *закінченим* із моменту настання наслідку – фактичного ненадходження до бюджету чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені в строки та в розмірах, визначених законодавством, тобто з нуля годин наступної доби після настання строку, до якого мав бути сплачений податок чи збір. Якщо строк сплати пов'язаний із фактичним виконанням певної дії, то злочин буде вважатися завершеним із моменту фактичного ухилення від виконання такої дії (наприклад укладення угоди або договору). Таким чином, склад злочину є *матеріальним*.

Розміри збитків від цього діяння, яке передбачає кримінальну відповідальність особи, можуть відрізнятися, що визначено в примітці до ст. 212 КК України. У ній встановлено, що *значний розмір коштів* потрібно розуміти як суми податків, зборів (обов'язкових платежів), які в понад тисячу разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, *великий розмір коштів* – як суми податків, зборів (обов'язкових платежів), що в понад три тисячі разів перевищують визначений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а *особливо великий розмір коштів* – як суми податків, зборів (обов'язкових платежів), які в понад п'ять тисяч разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єкти злочину можуть бути об'єднані однією загальною категорією – «*платник податків, зборів (обов'язкових платежів)*».

Згідно зі ст. 15 ПК України, платниками податків є фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їхні відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування відповідно до положень Кодексу та інших податкових законів, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків і зборів.

У ПК України виділено таку категорію, як *великі платники податків* – юридичні особи, обсяг доходу яких від усіх видів діяльності за останні чотири послідовні податкові (звітні) квартали перевищує 500 млн грн або загальна сума сплачених до Державного бюджету України податків за платежами, що контролюються органами державної податкової служби, за такий самий період перевищує 20 млн грн (пп. 14.1.24 ст. 14 ПК України). Необхідність виокремлення таких підприємств пов'язана з особливостями адміністрування розрахунків за податками.

Окрім того, згідно з ПК України, усіх платників податків можна розподілити на *три групи ризику*: високий, середній і незначний. Платники податків із незначним ступенем ризику включаються до плану-графіку не частіше одного на три

календарні роки, із середнім – не частіше, ніж раз на два календарні роки, а з високим – не частіше одного разу на календарний рік (п. 77.2 ст. 77 ПК України). Здебільшого ступінь ризику визначається на основі наявності підстав для проведення позапланової перевірки (ст. 78 ПК України).

Частинами 4 та 5 ст. 212 КК України передбачено спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

У ч. 4 ст. 212 КК України йдеться про те, що особа, яка вчинила діяння, передбачені ч. 1, 2 або 3 (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала збитки, завдані державі несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Особа, яка вчинила такий злочин, може претендувати на цей вид звільнення від кримінальної відповідальності, лише у випадку, коли вона вчинила його вперше. Аналізований злочин можна вважати вчиненим уперше в чотирьох випадках: особа раніше взагалі не вчиняла цього злочину; особа вчинила злочин, однак її було звільнено від кримінальної відповідальності за нього; на момент учинення нового злочину судимість за раніше скоєний злочин, передбачений ч. 1 чи 2 ст. 212 КК України, було знято або погашено в установленому законом порядку; за раніше пред'явленим обвинуваченням особу було виправдано судом.

Притягненням до кримінальної відповідальності необхідно вважати випадки, передбачені главою 22 «Повідомлення про підозру» Кримінального процесуального кодексу України.

Реалізація положення ч. 4 ст. 212 КК України щодо звільнення від кримінальної відповідальності ускладнюється, якщо *факт несплати* було виявлено під час перевірки, призначеної в результаті розслідування за вже відкритим кримінальним провадженням.

Податковим законодавством передбачено, що результати податкової перевірки має бути викладено в акті перевірки, який містить виявлені порушення чинного податкового законодавства і

може бути оскаржений (п. 86.2–86.4 ст. 86 ПК України). Відповідно до п. 6.3 Порядку оформлення результатів документальних перевірок з питань дотримання податкового, валютного та іншого законодавства, затвердженого наказом Державної податкової адміністрації від 22 грудня 2010 р. № 984, в акті не передбачено визначення виду й розміру штрафних (фінансових) санкцій за встановлені порушення.

Після закінчення визначеного строку оскарження результатів перевірки, згідно з п. 86.8 ст. 86 ПК України, платникові надсилають податкове повідомлення-рішення, де зазначено суму визначених грошових зобов'язань. Відповідно до пп. 14.1.39 ст. 14 ПК України, грошове зобов'язання платника податків – це сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства (контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи), а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Вказану процедуру додатково регламентовано п. 116.1 ст. 116 ПК України: у разі застосування контролюючими органами до платника податків штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) за порушення законів із питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, платнику надсилають (вручаються) податкові повідомлення-рішення.

Пунктом 86.9 ст. 86 ПК України передбачено, що коли грошове зобов'язання розраховується органом державної податкової служби за результатами перевірки, призначеної відповідно до кримінально-процесуального закону або Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», то податкове повідомлення-рішення не приймається до дня набуття чинності відповідним рішенням суду. Матеріали перевірки разом із висновками органу державної податкової служби передають правоохоронному органу, який призначив перевірку. Статус таких матеріалів перевірки та висновків органу державної

податкової служби визначається кримінально-процесуальним законом або Законом «Про оперативно-розшукову діяльність».

Таким чином, у разі виявлення недоплати податків у розмірі, що передбачає кримінальну відповідальність, за наслідками податкової перевірки, призначеної після порушення кримінального провадження, а також погашення цієї недоплати, особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності, оскільки в ч. 4 ст. 212 КК України передбачено й *відшкодування збитків, завданих державі несвоєчасною сплатою* (фінансові санкції, пеня), що здійснюється лише на підставі податкового повідомлення-рішення, прийнятого після набрання законної сили рішенням суду.

У ч. 5 КК України йдеться про те, що діяння, передбачені частинами 1–3 цієї статті, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), якщо платник податків досяг податкового компромісу відповідно до підрозділу 9–2 розділу XX «Перехідні положення» ПК України.

Згідно із положеннями підрозділу 9–2 ПК України «Особливості уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість під час застосування податкового компромісу», податковий компроміс – це режим звільнення від юридичної відповідальності платників податків та/або їхніх посадових (службових) осіб за заниження податкових зобов'язань із податку на прибуток підприємств та/або ПДВ за будь-які податкові періоди до 1 квітня 2014 р. з урахуванням строків давності, установлених ст. 102 ПК України. Платник податків, який вирішив скористатися процедурою податкового компромісу, під час її дії за певні податкові періоди має право подати відповідні уточнюючі розрахунки податкових зобов'язань із податку на прибуток підприємств та/або ПДВ, де визначає суму завищення витрат, що враховуються у процесі визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств та/або суму завищення податкового кредиту з ПДВ.

Під час кваліфікації цього злочинного діяння необхідно враховувати правову позицію Верховного Суду України: «Якщо особа з метою ухилення від сплати податків, зборів

(обов'язкових платежів) учиняє службове підроблення, яке є одним зі способів такого ухилення, то наслідки, що призвели до фактичного ненадходження до бюджету чи державних цільових фондів коштів у відповідних розмірах, охоплюються диспозицією конкретної частини ст. 212 КК України і не можуть одночасно (подвійно) розцінюватись як тяжкі наслідки відповідно до ч. 2 ст. 366 КК України».

Викладене вказує на достатню складність кваліфікації фіскальних злочинів. І навіть у разі відкриття кримінального провадження скористатися нормою КК України досить складно. Це зумовлено двома суттєвими факторами:

1) підозрювані досить легко звільняються від кримінальної відповідальності, якщо приймають рішення погасити накопичені податкові борги. Як свідчать вищенаведені статистичні дані діяльності прокуратури, такі випадки становлять майже половину результативних проваджень.

Потрібно визнати, що така практика не є негативною, оскільки основною метою системи покарання за економічні злочини є повернення недоотриманого бюджетом або втраченого унаслідок певних злочинних дій. Отже, норми ст. 212 КК України переважно мають превентивну дію, а ніж караючу;

2) реалізація кримінальної відповідальності за фіскальні злочини передбачає надійно сформовану доказову базу. Однак множинність підходів до організації бухгалтерського обліку, дані якого є основою для розрахунку та сплати податків, відсутність єдиних підходів до оцінки бази оподаткування та розрахунку податкового зобов'язання визначають суто економічний характер і плюралізм підходів, що переважно призводить до сумнівності рішень контролюючих органів. Притягнення до кримінальної відповідальності за таких умов не є ефективним, особливо з урахуванням витрат часу і трудових, фінансових ресурсів на процедури оскарження рішень податкових та правоохоронних у «фіскальних» провадженнях. Необхідно зауважити, що для відкриття проваджень щодо недоплати податків необхідно залучати експерта з питань оподаткування та бухгалтерського обліку.

Таким чином, можна констатувати недоцільність винесення в площину кримінальної відповідальності фіскальних злочинів. Очевидно, більш ефективними для забезпечення наповнення бюджету та формування фінансових ресурсів є:

1) розроблення єдиних однозначних правил для розрахунку податків і створення зрозумілого механізму їх адміністрування. Акцентувати увагу слід на зручності сплати податків для платників і формуванні сприятливих умов для ведення бізнесу як на визначальному стимулюючому факторі сплати податків;

2) посилення фінансової відповідальності за порушення в процедурі нарахування та сплати податків, подання податкової звітності, яка передбачена главою 11 ПК України. Особливу увагу необхідно приділити положенням ст. 123 ПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прискорення інфляції і недоплата податків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://groshi-v-kredit.org.ua/pryskorennya-inflyatsiji-i-nedoplata-podatkov.html>. – Назва з екрана.

2. Бюджет 2015 – «порожня» версія [Електронний ресурс] // Популярна економіка: ціна держави. – № 28 (30 грудня 2015). – Режим доступу: <http://www.cost.ua/files/budget-2015pdf>. – Назва з екрана.

3. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрана.

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page7>. – Назва з екрана.

5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень 2015 року [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [сайт]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo. – Назва з екрана.

6. Бухгалтерський податковий облік : навч. посіб. для студентів спец. 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. Ф. Ф. Бутинця,

С. Л. Берези. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – Житомир : РУТА, 2004. – 384 с.

7. Белкіна Є. О. Проблеми і перспективи розвитку оподаткування в Україні / Є. О. Белкіна, Д. В. Веремчук // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи Національного банку України. Серія : Економічні науки. – № 5. – С. 205–216.

8. Листи Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/Zakoni/Pisma/?y=2015&i=20>. – Назва з екрана.

9. Transparency International: Україна – одна з найбільш корумпованих країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/economics/_transparency-international-ukrayina-odna-z-najbilsh-korumpovanih-krayin-svitu/596448. – Назва з екрана.

*Хоменко В. П. – кандидат юридических наук, соискатель
Национальной академии внутренних дел*

Преступления в фискальной сфере: проблемы привлечения к уголовной ответственности

Проведен юридический анализ преступления, предусмотренного ст. 212 Уголовного кодекса Украины (Уклонение от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей)). Определены проблемы, касающиеся привлечения лиц к уголовной ответственности за указанное преступление. Освещены юридический и экономический аспекты функционирования системы налогообложения в государстве, пути оптимизации наполнения бюджета, направления совершенствования противодействия неуплате налогов как уголовно-правового, так и фискального характера.

Ключевые слова: преступления в фискальной сфере; уголовная ответственность; налог; сбор; налоговое обязательство; налоговый компромисс; налоговая оптимизация; налоговое планирование.

*Volodymyr Khomenko – Ph.D in Law, Researcher of the
National Academy of Internal Affairs*

Crimes in the Fiscal Sphere: Problems of Implementation of Criminal Responsibility

This article provides a comprehensive analysis of tax evasion, dues (mandatory payments) and the reasons of committing such types of crime in Ukraine. It also shows factors that adversely affect the performance of investigations of criminal fiscal offenses and make impossible collecting evidence in the investigation of crimes under the Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine.

In the study of *actus reus* author defines the main ways of distortions of tax liability: infringement in the determining of the range of taxpayers; inadequate documentation of transactions; irregularities in transactions that are exempt of VAT or are not relevant to the economic activities; deliberate understatement of taxation object; non-payment or late payment of taxes.

Among the perpetrators various categories of taxpayers, including the large taxpayers are studied. It is emphasized that taxpayers can be divided into three risk groups: high, medium and low. The article concluded that criminal prosecution cases are considered only under the Chapter 22 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Notification of suspicion». Some problematic issues in the sphere of subjection to liability for committing such types of crime are also identified.

The author reveals specific types of exemption from criminal liability for the offense under the Art. 212 of the Criminal Code of Ukraine. Some legal gaps that do not allow to release the person from criminal liability in the initiated criminal proceeding because of the statutory bar to recover damages caused by late payment of taxes to the state before the entry into force of the court decision are also studied.

The author also submitted a proposal about inappropriate attribution of fiscal crimes, including tax evasion and duties (mandatory payments), to the plane of criminal liability. He also analyzed legal and economic aspects of taxation in the country, ways of optimization of budget revenues, areas of improvement of combating tax evasion both criminal and fiscal nature.

Keywords: fiscal crimes; criminal responsibility; tax; levy; tax liabilities; tax compromise; tax optimization; tax planning.

UDC 343.974(477)

Volodymyr Sevruck – Ph.D, Leading
Researcher of Department for
Organization Research and
Development of the National
Academy of Internal Affairs

ETHNIC CRIME IN UKRAINE

This article describes the features of the organization and hierarchical structure of ethnic organized crime groups. In particular, highlighted the ethnic characteristics of organized criminal groups, these include intra-group relations, support for national customs and traditions (fashion, relationships between older and younger family structure). It is generally characteristic of the representatives of the peoples who are still strong elements or preserved tribal relations. Ethnic criminal groups operating in the same area tend to unite, creating conditions for the formation of ethnic criminal organizations.

Keywords: ethnic crime; ethnic criminal groups; organized groups; criminal organizations.

At the present stage Ukraine of its development is in the process of significant transformation and it caused by the changing of the economic structure, formed new entities of property and politics, transforming basic values, placing life, changing of the lifestyle, traditions and others. This dynamic leads to the deterioration in other sectors of Ukrainian society connecting with problems of growing the ethnic crime. History shows that ethnic relations form the group of most complex problems that affect the state of crime in the country [1, p. 235]. Ethnic crime is characterized by high latency, especially that which is linked to organized crime and that does not actually enable us to assess the true extent of their criminal activity in Ukraine [2, p. 33].

As for the notion «ethnic crime», some scientists believe that such concept in its pure form does not exist, but most of scientists

still divided offenders on ethnic grounds. However, ethnic crime is more dangerous for ordinary crime. Criminal groups created on the basis of nationality, they are united, secretly, they have more stringent laws within the group, they do not let themselves the people of other nationalities.

Ukrainian lawyers and theorists are debating on entering the term «ethnic crime» into Criminal Procedure. Nowadays the international community does not provide constant terms to the definition of «ethnic crime». For example G. Zhashkov proposes the concept of «ethnic organized crime groups», H. Gevorgyan identifies «criminal ethnic formation», and E. Topilska introduces «ethnic grou», A. Kostyayeva, A. Bilyavskaya, R. Minna consider important concept of «ethnic criminal community», in statistical reporting of the Ministry of Internal Affairs used the term «organized criminal groups and organizations formed on ethnic basis».

Considering this concept R. Chevhodze believes that that «ethnic crime is conditional (operating) term covering the reality of crime associated with ethnicity, manifested in the mechanism of criminal activity in the formation of criminal groups and directly in the commission of crimes» [3, p. 99].

A. Zyukov leans toward the notion that ethnic crime as diversity of organized crime is the complex system of ethnic organized criminal groups, their relationships and activities [4, p. 96]. This author in his scientific papers gives such definition of ethnic crime, during which he understands crimes of ethnic groups in a group, united through common territory, economic relations, literary language, certain features of culture and nature, the presence of ethnically related tribes and nationalities, which is distinguished by its slender structure, as well as some of the representatives «ethnic group» because of anti-social movement traditions and customs of their ethnic group, expressing a pattern of representatives of the group [5, p. 9–10].

E. Rabdanova understands that an ethnic crime is set of crimes committed by organized groups, whose members belong to one ethnic group [6].

All the above listed terms that describe the phenomenon of ethnic crime, based on the notion of ethnicity. There are many definitions of ethnicity in the world. From Greek ethnos is translated

as tribe, people and means sustainable human community that historically occurs in a particular area and is characterized by the consciousness of its unity and identity, a common language, culture and way of life, customs, traditions and peculiarities of psychological composition [7].

In ethno and psychological dictionary ethnicity (ethnic group) (from the Greek, *Ethnos* tribe, band, nation) is historically constituted in a particular area stable set of people with a single language, common relatively stable features of culture and psyche and consciousness (awareness of its unity and difference from all other similar entities) recorded in the self-designation [8, p. 320].

We accept the opinion of E. Rabdanova about the fact that the most complete definition of ethnicity gives in his works S. Lurie: «Ethnicity it is a social community, which is inherent to the specific cultural patterns, which determine the nature of human activity in the world, and which operates in accordance with special laws designed to support certain unique value for each society cultural patterns within society for a long time, including periods of great social and cultural changes». Ethnicity is not the only structural unit, in which the individual is determined by nationality. Traditionally ethnicity contrasted with race. But if in race are primarily physical and physiological aspects, such as: appearance and features of the body structure, the concept of «ethnicity» is the dominant cultural conscious motive [6].

In general, the ethnic composition of the population of Ukraine is one of the multinational countries. It is legally registered in the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine. In particular, according to the Constitution of Ukraine all citizens of Ukraine, regardless of their nationality, religion, origin, place of residence, political beliefs, cultural and linguistic self-identification form Ukrainian people. Article 11 of the Basic Law of Ukraine indicates that the state promotes the consolidation and development of the Ukrainian nation, its historical consciousness, traditions and culture and development of ethnic, cultural, linguistic and religious identity of all indigenous peoples and national minorities of Ukraine. Article 3 the Law of Ukraine «On national minorities in Ukraine» (1992) to the national minorities attributes «citizens of Ukraine who

are not Ukrainian nationality, but show feeling of national self-awareness and affinity».

According to General Ukrainian population censuses 2001, the Ukraine is home to 48,240,902 people, 134 different ethnic groups who identify themselves as citizens of Ukraine. Of these, the majority are ethnic Ukrainian – 37,541,693 people, 8,334,141 – Russian, 275,800 – Belarusians, 258,600 – Moldovans, 248,200 – Crimean Tatars, 204,600 – Bulgarians [9]. Representatives of national minorities in Ukraine together account for 22,2 % of Ukraine's population. The national community in its cultural, social and other characteristics is quite different. Ethnic nature in Ukraine has distinct regional character.

Given the above, it should be noted that the term «ethnic crime» in Ukraine is not legislated, the more that there is no universally accepted views on the concept of «ethnic crime».

As for the «ethnic crime», some scientists believe that such concept in its pure form does not exist, but most of the offenders are still divided on ethnic grounds. However, ethnic crime is more dangerous for ordinary crime. Criminal groups created on the basis of nationality, united, conspiratorial, they have more stringent laws within the group and they do not let themselves to people of other nationalities.

So we offer in ethnic criminal groups understand like the structured community of people united by ethnicity for criminal activity in a certain area of social life that is material, informational base and defense mechanism of social control. There is another definition of ethnic criminal groups and it is organized criminal group or community is headed by leaders and their entourage of one ethnicity or nationality.

Consequently, ethnic crime exists in all countries and regions and has a direction and varies only a degree of cohesion, depending on the historical, ethnic, economic, social ways of development of society. Given the above, it seems appropriate to offer the very notion of ethnic crime and this is activity of citizens, foreigners, stateless persons, certain ethnic groups (families, clans, communities, camps), who combined on a national basis or because of social issues are related to the overall group morality or family ties, closed, aggressive, and are united (formed) for the implementation of specific criminal offenses with

clearly defined roles and pronounced leader who constantly are on the stage of development and distinguishes among the titular nationality specific criminal skills that are their psychological and feature different professional criminal classification. One of the most important issues in the application of criminal law is to recognize what specific crime committed by a person or group and what rate is provided for this crime. Absolutely and completely the issue solved in the qualification crimes. However, the problem of classification of ethnic criminal groups has not yet found their solution at thorough comprehensive study. That is why the analysis of these issues is theoretical and practical interest and research is important. Ethnic criminal groups divided according to the following reasons (grounds).

1. The nature of the occurrence and degree of organization:

Accidentally or situational united (in the absence of prior agreement): in this case the union is motivated by ethnic identity;

Established by prior agreement to commit crimes without evidence of internal organization or structure, in this case the union is on family and clan basis;

Stable, organized.

2. The structure:

Homogeneous

With complex structure and division of functions and roles.

3. Features:

Association of fellow-countrymen;

Shared religious beliefs;

Migration from foreign countries, including the Commonwealth of Independent States, in one of the regions of Ukraine;

Family relationships [10, p. 98–99].

Today organized crime has international character. In different countries, their common groups rarely intersect with groups from other countries. Currently, the most famous are those criminal ethnic groups: China, Hong Kong and Taiwan with six groups Triad; Colombia: Medelyinskij cartel and the Cali cartel; Mexico: Cartel in the cities of Juarez, Tijuana cartel and Hulf; Italy: Sicilian Mafia, Dranheta in Calabria, the Camorra in Campania, «Sacra Corona Unita» in Puglia; Japan: Boriokudan (Power Group), known as Yakuza; Turkey: 12 Turkish-Kurdish clans; American Mafia – «Cosa

Nostra» in the US and Canada, some also allocate the Russian mafia. In the former USSR states allocate Caucasian groups (which include Chechen, Armenian, Azerbaijani, Georgian and so on), Slavic and Chinese ethnic groups. Number of researchers have allocate group, based on immigrants from areas of fighting and States which are under economic crisis.

All these groupings have certain features such as the unit's main activities and more. For example, ethnic Chechen criminal groups mainly specialize in violent crimes; they often capture hostages and then demand ransom for them. It is known that today they control part of the oil business in Odessa. Chechens are trying not to attract special attention of law enforcement agencies and seeking to arrange as many people in their legal structure. As for the Chinese, Vietnamese, Thai ethnic criminal groupings, they usually commit crimes in their ethnic environment, dealing with hostage-taking. Crimean Tatars choose new perspective direction of activity and it is illegal seizure of land, Moldovan ethnic gangs engaged in smuggling, it may be harmless consumer goods, and much more serious are drugs and weapons. Americans like Gypsies are engaged in drug trafficking [11, p. 201].

By itself, the ethnic structure of organized criminal grouping can act as a criterion for distinguishing individual species. For example, B. Lyzogub studying the international experience of combating organized crime offers the division of organized criminal grouping on this basis: 1) Eastern European groups (Russian, Ukrainian, Polish, Lithuanian, etc.); 2) the Italian group (Sicilian, Calabria, Naples, American-Italian); 3) Negro group; 4) Nigerian group; 5) Latin American and Central American grouping; 6) Colombian communities; 7) Mexican groups; 8) Asian communities (Chinese, Korean, Japanese, Vietnamese, Caucasian, Chechen, Armenian, Azeri, Dagestan, Central Asian, Afghan, Pakistani); 9) «international». The common feature of all these criminal group is dominance in their part of persons of a particular ethnic or national origin, except for the last [12, p. 97–98, 240]. Thus, according to specified criteria can identify many types of organized criminal grouping formed on ethnic basis, as there are ethnic groups and nationalities all around the world.

It is also necessary to distinguish between ethnic gangs in the spheres of activity. According to specified criteria should highlight the following gangs, extortionists, thieves, those who commits robberies and armed assault engaged in trading of drugs, weapons, gambling, smuggle illegal migrants, vehicle thefts, etc. It should be mentioned that majority of ethnic gangs are «generalists» and members of some of them do not stop committing any crimes for maximum profit.

Besides ethnic gangs can be divided by the number of their membership to: Small (the number from 2 to 5 people); middle (the number from 6 to 15 people); big (number of persons over 15), and depending on the level of organization divided into highly organized and ethnic criminal groups with lower level of organization.

Acquisition of the organized group of external and internal signs of stability (if hierarchical structure and purpose of committing grave and especially grave crimes) usually indicates that the group transformed into a criminal organization [13, p. 4].

«Ethnic» criminal groups and criminal organizations differ from each other by such criteria as industry of criminal activities. Some groups or organizations have very narrow specialization and therefore focus their criminal activities only in one area, such as trafficking in arms or drugs, burglary, kidnapping, and others combine various directions for more income, for example, they do as illicit trade weapons and realization of counterfeit money, narcotic and psychotropic substances, etc. [14, p. 173].

Groups engaged in criminal activity with absolute certainty can not be called the ethnic in literal sense of the word. The composition of such groups often includes people of other nationalities who are not united by common territory. In such cases, can speak about the foreign-language criminal groups, or as the term «ethnic group» conditional and take it in quotes. The special features of ethnic group organized criminal groups include intra-group relations and based on realized internal unity, often between members of fraternity. It is generally characteristic of the representatives of the peoples who are still strong or preserved elements of tribal relations.

In ethnically homogeneous units of organized crime members stored and maintained by national customs and traditions

(fashion, relationships between older and younger family structure). Ethnic criminal groups operating in the same area tend to unite, creating conditions for the formation of ethnic criminal organizations [14, p. 170].

It says that there is no nationality in crime and in the offender is. No one would be interested in the nationality of the offender, if the state will clearly follow the principle that the law is for all and citizens are confident in it: fair punishment befalls anyone who committed crime independent of nationality.

It's impossible to describe everything in depth but having marshal our wits we'd like to point out that opposition groups and organized criminal organizations formed on ethnic basis requires special attention and specific approaches, and scientists need to develop guidelines and practitioners that use them during detection, cessation, prevention and prejudice.

Consequently, ethnic crime is the illegal activities undertaken by persons united by ethnicity. This is not the struggle with people of certain nationality, is the protection of the interests of law-abiding citizens from criminals united by ethnicity. It should be deny the fact that the customs of the ethnic group may not always coincide with accepted social unwritten law and with the rules set out in the Criminal Code.

We understand that above considerations are not without comments or require more detailed understanding, in connection with what hope for broad discussion among practitioners, scholars and other experts on the problems of securing national strategy against ethnic crime.

REFERENCES

1. Medvedev, O.V. (2014). Etnichna zlochynnist v tsyhanskomu seredovyshchi [Ethnic gypsy crime in environment]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 4, 235–241 [in Ukrainian].
2. Kalinowskiy, O.V., & Remskyy V.V. (2010). Etnichna orhanizovana zlochynnist: istoriia ta suchasnist [Ethnic organized crime: History and Modernity]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruotsiieiu (teoriia i praktyka) – Combating*

Organized crime and corruption (theory and practice): scientific and practical magazine, 23, 28–36. Kyiv [in Ukrainian].

3. Chehodze, R.G. (1999). *Etnicheskie aspekty prestupnosti* [Ethnic aspects of criminality]. *Candidate's thesis*. Omsk [in Russian].

4. Zyukov, A.M. (2008). *Genezis ugolovnoi etnopolitiki rossiiskogo gosudarstva v period X–XXI vv.* [The genesis of the criminal ethnic policy of the Russian state during the X–XXI centuries]. Vladimir: I.P. Zhuravlev [in Russian].

5. Zyukov, A.M. (2005). *Kriminologicheskaia kharakteristika prestuplenii, sovershaemykh predstaviteliami raznykh etnicheskikh grup* [Criminological characteristics of crimes committed by members of different ethnic groups]. *Candidate's thesis*. Riazan [in Russian].

6. Rabdanova, E. (2003). *K voprosu o femomene etnicheskoi prestupnosti* [On the question about the phenomenon of ethnic crime]. *Sibirskii Yuridicheskii vesnik*. Retrieved from <http://www.ex-jure.ru/freelaw/news.php?newsid=78> [in Russian].

7. Gorbatenko, V.P., & Shemshuchenko, Yu.S. (Chairman). (1998). *Etnos* [Ethnicity]. *Yurydychna entsyklopediia – Legal Encyclopedia*. (Vols. 1–6). Kyiv [in Ukrainian].

8. Krysko, V.G. (Eds.). (1999). *Etnopsikhologicheskii slovar* [Ethno and psychological Dictionary]. Moscow: Publishing of Moscow. Psihol.-social. Inst. [in Russian].

9. Vseukrainskyiperepys naselennia 2001 r. [National Census 2001]. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy – State Statistics Committee of Ukraine*. (n.d.). ukrcensus.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> [in Ukrainian].

10. Zyukov, A.M. (2011). *Etnokriminologicheskii slovar (slovar terminov i definitsii, ispolzyemikh pri izuchenii etnicheskikh aspektov prestupnosti)* [Ethno Criminological dictionary (glossary of terms and definitions used in the study of the ethnic dimensions of crime)]. V.V. Merkur'yeva (Ed.). Vladimir: Publishing house: Zhuravlev O.I. [in Russian].

11. Lelyak, O.O. (2011). *Etnichni zlochynni uhrupuvannia v Ukraini: problema protyhdii* [Ethnic criminal groups in Ukraine:

the problem of counter]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Combating Organized crime and corruption (theory and practice)*, 24, 199–204 [in Ukrainian].

12. Lyzogub, B.V. (2004). Orhanizovani zlochynni uhrupovannia: klasyfikatsiia ta zakhody protydiv [Organized criminal groups: classification and countermeasures]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Pro praktyku rozhlidu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, vchynenni stiikymy zlochynnymy obiednanniamy [On the practice of courts of criminal cases concerning crimes committed a criminal association resistant]. (The decision of the Supreme Court of Ukraine on December 23, 2005). *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy – Bulletin number 13, the Supreme Court of Ukraine* [in Ukrainian].

14. Remskiy, V.V. (2015). Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka «etnichnykh» zlochynnykh hrup i zlochynnykh orhanizatsii [Criminal law and criminological characteristics of «ethnic» criminal groups and criminal organizations]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy – Legal magazine National Academy of Internal Affairs of Ukraine*, 1, 167–179 [in Ukrainian].

Северук В. Г. – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

Етнічна злочинність в Україні

Обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку Україна зазнає значних перетворень: змінюється структура економічних відносин, формуються нові суб'єкти власності та політичної діяльності, трансформуються базові цінності, змінюються життєвий устрій і традиції. Доведено, що цей динамізм зумовлює загострення проблем зростання етнічної злочинності в інших сферах життя українського суспільства. Показано, що етнічні відносини становлять групу найскладніших проблем, які впливають на стан злочинності в

країнах. Розглянуто деякі підходи до визначення поняття етнічної злочинності, а також здійснено аналіз злочинів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі.

Ключові слова: етнічна злочинність; етнічні злочинні групи; організовані групи; злочинні організації.

Северук В. Г. – кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской работы Национальной академии внутренних дел

Этническая преступность в Украине

Обосновано, что на нынешнем этапе развития Украина находится на пути значительных преобразований: меняется структура экономических отношений, формируются новые субъекты собственности и политической деятельности, трансформируются базовые ценности, меняются жизненный уклад и традиции. Доказано, что этот динамизм обуславливает обострение проблем роста этнической преступности в других сферах жизни украинского общества. Показано, что этнические отношения составляют группу самых сложных проблем, которые влияют на состояние преступности в странах. Рассмотрены некоторые подходы к определению понятия этнической преступности, а также проанализированы основные преступления, совершаемые организованными группами и преступными организациями, которые сформированы на этнической основе.

Ключевые слова: этническая преступность; этнические преступные группы; организованные группы; преступные организации.

УДК 343.91:343.359

Василевич Ярослав Віталійович – старший оперуповноважений з особливо важливих справ Департаменту захисту економіки Національної поліції України

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Охарактеризовано осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері в кримінологічному, криміналістичному та оперативно-розшуковому аспектах.

Ключові слова: особи; бюджет; злочин; оперативні підрозділи.

Бюджетна сфера дедалі більше привертає увагу організованих злочинних угруповань та корумпованого чиновництва як джерело надприбутків і швидкого збагачення. Цим злочинам притаманна не лише стійка тенденція до збільшення їх кількості, а й організованість, професіоналізм та високий рівень латентності. Така ситуація потребує постійного вдосконалення протидії їй з боку правоохоронних органів шляхом використання засобів і заходів оперативно-розшукової діяльності. На розширених засіданнях колегій Національної поліції України постійно зауважують, що одним із пріоритетних напрямів роботи оперативних підрозділів, які протидіють злочинам у бюджетній сфері, є їх профілактика.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлено тим, що особи, які вчиняють злочини в бюджетній сфері, суттєво відрізняються як від законотворчих громадян, так і від інших категорій злочинців. За таких обставин наукове пізнання всіх можливих тут груп має здійснюватись у межах типологічного аналізу. Тому ми спробуємо надати лише загальну характеристику осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері.

Окрім аспекти протидії зазначеним злочинам розглянуто в контексті досліджень низки вчених, серед яких В. І. Антипов,

В. І. Василичук, О. М. Джужа, О. Г. Кальман, М. В. Корнієнко, В. В. Коваленко, С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, О. Ю. Заблоцька та ін.

Ці автори зробили значний внесок у теорію і практику протидії злочинності у сфері економіки, зокрема злочинам у бюджетній сфері, створивши наукове підґрунтя для подальших творчих пошуків.

Водночас характеристику осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері, у науковій літературі з кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності розглянуто досить фрагментарно, що, на нашу думку, потребує додаткового й поглибленого дослідження.

Метою підготовки статті є надання оперативно-розшукової характеристики осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері.

Як свідчить аналіз практики, в процесі здійснення оперативно-розшукової профілактики особливе місце належить характеристиці осіб, які готують, учиняють і приховують злочини в бюджетній сфері. У межах аналізу кримінального судочинства цих осіб називають суб'єктами злочину.

Суб'єкт злочину в бюджетній сфері – один із чотирьох елементів складу злочинів, значення якого переоцінити неможливо, оскільки без нього «кримінальної відповідальності не існує» [1, с. 179].

Кримінальний кодекс України в диспозиціях ст. 199–235 містить визначення спеціальних суб'єктів, що побіжно вказують на соціальні статуси осіб, яких зазвичай і притягують до відповідальності за означеними статтями. Так, спеціальними суб'єктами є: 1) службова особа підприємства, установи чи організації; 2) засновник або власник суб'єкта господарської діяльності; 3) громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності.

Суб'єкт злочину та особа злочину – це не тотожні поняття. Перше – поняття правове. Ознаки, що характеризують суб'єкт злочину (дієздатність, вік тощо), є обов'язковими ознаками складу злочину. Лише за їхньої наявності в комплексі з іншими необхідними ознаками складу злочину особу може

бути притягнуто до кримінальної відповідальності за злочини в бюджетній сфері [2].

Окрім визначення юридичних ознак суб'єкта злочину, чинне законодавство зобов'язує оперативних працівників у всіх випадках вивчати особу злочинця в бюджетній сфері.

Серед напрацювань античних філософів у контексті особистості злочинця найбільш цікавими та значущими є праці Платона й Арістотеля. Платон вказував на недосконалість людської природи, яку необхідно враховувати під час підготовки законів. Він уважав, що законотворча поведінка людини визначається не спадковістю, а вихованням [3, с. 7–8]. Арістотель обґрунтовував свою позицію тим, що вибір людини між поганим і благородним вчинком визначається передусім страхом перед покаранням [4, с. 159].

Отже, особа злочину – це сукупність соціально-психологічних властивостей та якостей людини, які є причинами й умовами вчинення злочину.

Ці ознаки характеризують суб'єкт злочину із соціальної, політичної, економічної позиції, демонструючи його моральний вигляд і суспільну небезпеку.

Вивчення характеристики особи, яка вчиняє злочини в бюджетній сфері, надасть можливість визначити оперативно-значущу поведінку як комплекс суб'єктивно та об'єктивно зумовлених актів поведінки, що становлять механізм злочинної діяльності, позначаючись на об'єктивній дійсності й гарантуючи належну оперативно-профілактичну діяльність у бюджетній сфері. Оперативно-значуща поведінка вимагає розробки щодо різних видів злочинів у бюджетній сфері, різних категорій осіб, які готують або вчиняють такі злочини, на підставі чого формуються різноманітні оперативно-розшукові характеристики злочинів.

Як підтверджує аналіз дослідження оперативно-розшукової профілактики злочинів у бюджетній сфері, дані про особу, яка вчиняє злочини в бюджетній сфері, оперативно-розшукова наука бере з кримінологічної характеристики. Саме кримінологія та віктимологія вивчають особу злочинця та жертви, а також наявні між ними зв'язки [5, с. 131].

Віктимологія в буквальному перекладі – «вчення про жертву» (від лат. *viktima* – жертва та грец. *logos* – вчення).

Метою оперативно-розшукової віктимології є всебічне, ґрунтовне вивчення особистості жертви, її ролі в механізмі конкретного злочину та віктимізації, тобто процесі перетворення на потерпілого від злочину [6, с. 47].

У контексті нашого дослідження «жертвою» злочину в бюджетній сфері передусім є держава, оскільки вона недоотримує результат, на який розраховувала виділяючи бюджетні кошти.

Водночас державні інституції не завжди на належному рівні та своєчасно усувають причини й передумови вчинення злочинів у бюджетній сфері. Ідеться, наприклад, про проблеми нормативно-правового характеру, наслідком яких є незаконне збагачення розпорядників бюджетних коштів шляхом отримання неправомірної вигоди за вирішення низки питань, пов'язаних із розподілом і використанням бюджетних коштів.

Незважаючи на те, що перелік ознак і якостей, які характеризують людину загалом, є досить значним, в оперативно-розшуковій характеристиці на основі матеріалів практики визначають образ імовірного злочинця та його оточення.

У криміналістиці та оперативно-розшуковій діяльності особу, яка вчиняє злочин, вивчають у двох аспектах – як елемент характеристики злочину та як об'єкт тактичного впливу під час розкриття та розслідування злочинів [7, с. 96].

Згідно з вимогами кримінального судочинства, суб'єктом злочинів у бюджетній сфері є службова особа з певними повноваженнями щодо бюджетних коштів.

Визначальною ознакою процесу встановлення осіб, відповідальних за порушення бюджетного законодавства, є виконання функцій щодо: використання бюджетних коштів; дотримання вимог чинного бюджетного законодавства відносно пропорційного скорочення чи фінансування видатків бюджету; видання нормативно-правових та/або розпорядчих актів у бюджетній сфері [8, с. 21].

Складаючи криміналістичну класифікацію суб'єктів бюджетних злочинів, ми зважаємо на те, що залежно від способів досягнення мети вони належать до загальної групи осіб, які беруть участь в економічній діяльності, її регулюванні.

У цьому разі на характеристику образу дій, механізм злочину, застосування певних злочинних способів впливають: службове становище винного, його доступ до майна, управління ним, «володіння ситуацією» в практиці правового регулювання економічних процесів тощо. Дійсно, механізм учинення цього виду злочинів зумовлюється об'єктивною можливістю здійснення певних дій із бюджетними коштами. Ця можливість, відповідно, залежить від службового становища конкретної особи, обсягу та характеру її повноважень.

З урахуванням службового статусу й повноважень щодо бюджетних коштів усіх службових осіб, які можуть бути суб'єктами злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства, доцільно розподілити на декілька груп.

1. Службові особи – розпорядники бюджетних коштів.
2. Службові особи одержувачів бюджетних коштів – керівники й інші службові особи підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які отримують бюджетні кошти у вигляді різних видів цільової фінансової допомоги – субсидій, субвенцій, кредитів, дотацій, бюджетних позичок, а також для проведення централізованих заходів або виконання передбачених бюджетом програм.
3. Службові особи органів виконавчої влади, бюджетних установ, які не є розпорядниками бюджетних коштів, але мають повноваження щодо їх формування та використання.
4. Службові особи Міністерства фінансів України, місцевих фінансових органів, органів Державного казначейства України, які згідно з законодавством зобов'язані виконувати функції щодо забезпечення виконання бюджетів, обслуговування рахунків державного та місцевих бюджетів, бюджетних і небюджетних установ [9, с. 32].

Як свідчить аналіз практики, особливий вид злочинної діяльності, яка завдає шкоди бюджетній системі України, полягає в тому, що окремі особи, які обіймають посади керівників чи інших управлінців у державному апараті, органах місцевого самоуправління, а також комерційних чи інших організаціях, розробили інструментарій, який дає змогу їм використовувати на власну користь значні обсяги бюджетних

коштів. Водночас така злочинна діяльність передбачає належне маскування вчиненого, зокрема протидію контрольно-перевіряючим і правоохоронним органам, що потребує підвищеної ефективності діяльності останніх.

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків зумовлений учиненням суспільно-небезпечних порушень бюджетної дисципліни. Так, стимулює корисливу мотивацію службових осіб – порушників бюджетної дисципліни стан різкої соціально-економічної нерівності в суспільстві, що виникає внаслідок викривлень у межах здійснення соціально-економічних реформ.

Відповідно, недоліки в підборі та розстановці кадрів державного й управлінського апарату зумовлюють долучення до державної служби, керівних посад тих, хто вбачає в службовому становищі засіб вирішення особистих питань.

Водночас недоліки в діяльності контрольно-перевіряючих і правоохоронних органів створюють передумови для застосування службовими особами – порушниками бюджетної дисципліни схем привласнення бюджетних коштів.

Основною причиною злочинів у бюджетній сфері є деформація моралі розпорядників бюджетних коштів як результат процесів, що відбуваються в діяльності управлінського апарату. Це призводить до специфічних соціальних відхилень у поведінці службових осіб, зокрема до зловживання чи перевищення службових повноважень, учинення інших протиправних дій, серед яких порушення бюджетної дисципліни.

У цьому разі значну роль відіграє бажання отримати користь, що виявляє свій криміногенний аспект в умовах суперечностей між базовими цінностями, які декларуються суспільством, та труднощам в їх досягненні у зв'язку з правомірною поведінкою з боку працівників управлінського апарату.

Така деформація стимулює дію аналітичного механізму оцінки ситуації, пов'язаної з використанням бюджетних коштів, результат якої може спонукати до ризикованих дій у формі вчинення злочину в бюджетній сфері з перспективою безкарності за вчинені злочинні дії.

Етично-психологічні ознаки, що відображають ставлення індивіда до соціальних і духовних цінностей, свідчать про те, що злочинний поведінці цієї категорії осіб властива полімотивованість. Вона полягає в тому, що часто такі правопорушники шляхом учинення злочинних діянь у сфері своєї діяльності прагнуть миттєво досягти зростання власних статусних позицій у суспільстві, елітарній соціальній верстві або закріпити вже досягнуті результати.

Ми погоджуємося з думкою В. І. Василичука, який зазначає, що в злочинній діяльності в бюджетній сфері економіки панує соціально схвалене гасло «у держави красти не соромно, не грішно й не осудно, а іноді – навіть почесно». З огляду на це, бюджетні злочини належать до категорії психологічно виправданих діянь, а також таких, що свідомо виправдовуються й не засуджуються як власне особистістю, так і громадою.

Водночас реальна загроза суспільству та державності відходить на другий план, залишаючись поза межами громадського контролю й осуду.

До психологічних якостей, притаманних особам, девіантна поведінка яких спрямована саме на вчинення злочинів у бюджетній сфері, належать: ігнорування соціальних норм (демонстративне, усвідомлене нехтування чинних правил людської поведінки в соціумі); соціальний цинізм (скептичне ставлення до суспільства чи громади, презирство та неповага до соціального устрою, влади, державного устрою тощо); надмірний егоцентризм, індивідуалізм (зациклення на собі, гіперпозиціонування власного «Я») [10, с. 47–51].

Суб'єктам зазначених злочинів притаманні такі риси: переважно ґрунтовне знання законодавства у сфері регулювання бюджетних відносин і підпорядкування своїм злочинним бажанням досягнень економічного лібералізму; схильність до поєднання законних і протиправних методів та способів керівництва під час реалізації власних посадових обов'язків; цільова життєва установка на отримання багатства і влади за будь-яку ціну, незважаючи на способи; підвищені життєві (матеріальні) стандарти; наявність атрибутів зовнішньої респектабельності й доброчесності, які створюють сприятливе

враження і формально мають на увазі законослухняність, а також передбачають високий статус суб'єкта, його приналежність до елітного соціального прошарку суспільства; наявність у гіпертрофованій формі специфічних іманентних особових якостей – енергійності, значної зарозумілості, самовпевненості (за відсутності або наявності мінімальних сумнівів у досягненні поставлених цілей), твердого прагнення до влади, цинізму відносно інших людей тощо.

На формування та прояв особових характеристик суб'єктів цієї категорії суттєво впливають: початкова налаштованість службовців на використання своєї роботи в особистих корисливих інтересах; наявність у їх середовищі осіб із високим рівнем матеріального добробуту, досягнутого шляхом злочинної діяльності; певне зниження вже досягнутого раніше рівня матеріальної забезпеченості та бажання підняти його завдяки вчиненню злочинів; орієнтованість на досягнуті колегами високі стандарти життя; наявність «дорогих» звичок та інтересів.

На підставі аналізу етично-психологічних ознак, що відображають ставлення індивіда до соціальних і духовних цінностей, можна запропонувати таку типологію осіб – суб'єктів злочинів, учинених у бюджетній сфері: а) особи, які вчинили злочини через випадковий збіг обставин (корпоративність, бажання надати фінансову допомогу через надану раніше обіцянку тощо) за умов загальної позитивної орієнтації; б) особи, які вчинили злочини через вимушені обставини (суб'єкти, втягнуті у вчинення злочинів унаслідок несприятливої ситуації, впливу носіїв антигромадських поглядів, складних життєвих обставин та ін.) за умов загальної позитивної орієнтації особи; в) особи, які вчинили злочин під впливом сукупності зовнішніх чинників (нестійка моральна та етична орієнтація особи, ситуація безконтрольності тощо) за одночасної наявності загалом позитивної орієнтації; г) особи, готові вчинити злочин, використавши обстановку, що для цього склалася, та умови, але зазвичай не схильні до активних дій; д) особи, які вчинили злочини в результаті переважаючої антигромадської корисливої орієнтації з використанням сприятливих зовнішніх умов, створених ними; е) особи, які

мають стійку орієнтацію на вчинення злочинів за будь-яких обставин [11, с. 69].

Найбільш важливими соціальними показниками особи, яка вчиняє злочини в бюджетній сфері, є стать, вік, освіта, рід занять, громадянство й місце проживання. В оперативно-розшуковій статистиці давно відомо, що злочинність чоловіків у 8–10 разів перевищує злочинність жіночої частини населення. У контексті зазначеного складу злочину така пропорція переважно залишиться сталою з урахуванням співвідношення кількості чоловіків-керівників і жінок-керівників.

Уважається, що освіта є важливим чинником формування особистості, оскільки позитивно впливає на її життєву позицію, зменшуючи схильність до антигромадської поведінки. Для нецільового витрачання це, мабуть, істотного значення не має, адже такі злочини зазвичай вчиняють особи, які мають вищу професійну освіту. За соціальним становищем це – керівники, особи, які мають відносно високі статусні позиції й добре матеріальне забезпечення.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що аналіз теоретичних положень та емпіричних матеріалів дослідження дав змогу розкрити зміст основних елементів оперативно-розшукової характеристики осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері. Так, у соціально-демографічній структурі питома вага осіб жіночої статі становить понад третину, проте помітно диференціюється залежно від видів злочинів. За інтелектуальним рівнем розвитку, освітнім рівнем, життєвим досвідом, колом інтересів, безперечно, їх можна зарахувати до найбільш «інтелектуальних» злочинців, адже серед них повну вищу освіту мають 92 %. Водночас найбільш криміногенною є група осіб віком від 30 до 45 років. Це зумовлено тим, що у віці близько 40 років становлення людини як особистості закінчується.

Найбільш «небезпечним» періодом практичної роботи, протягом якого ці особи можуть учинити протиправну (злочинну) дію, є один-три роки, а також п'ять-десять років стажу. Осіб чоловічої статі серед фігурантів удвічі більше, ніж жіночої (62,7 % проти 37,3 %). Мотиви злочинної поведінки мають корисливий характер у різних його модифікаціях і

визначаються переважно соціальним статусом особи, якій властиве підвищене почуття незалежності від правової системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення власних потреб за допомогою будь-яких засобів, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь.

Таким чином, на формування та вияв особових характеристик осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері, впливають: початкова налаштованість службовців на використання своєї роботи в особистих корисливих інтересах; наявність у їхньому середовищі осіб із високим рівнем матеріального добробуту, досягнутого шляхом злочинної діяльності; певне зниження вже досягнутого раніше рівня матеріальної забезпеченості й бажання поліпшити його за допомогою вчинення злочинів; орієнтованість на високі стандарти життя, досягнуті колегами; наявність «дорогих» звичок та інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : [курс лекций] / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 549 с.
2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.
3. Криминология : [учеб. для вузов] / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА, 2001. – 218 с.
4. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1976–1984. – . –
Т. 4 : Никомахова этика. – 1984. – 830 с.
5. Криминологія і профілактика злочинів. Особлива частина : курс лекцій : у 2 кн. / [Александров Ю. В., Гаврилишин А. П., Джужа О. М. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 201 с.
6. Кури Х. Исследование проблем виктимизации в Германии. Криминологические исследования в мире / Х. Кури. – М., 2005. – 212 с.

7. Збірник методичних рекомендацій з викриття злочинів у сфері економіки (викриття та документування злочинів у бюджетній сфері) / [Василинчук В. І., Скалозуб Л. П., Хібовський В. Е. та ін.]. – Ч. 3. – Київ : Консоль, 2009. – 409 с.

8. Організація роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України з виявлення злочинів та інших правопорушень, що вчиняються у процесі проведення державних закупівель товарів, робіт та послуг (зокрема лікарських засобів та медичного обладнання) : метод. рек. / [Сахарова О. Б., Близнюк І. Л., Собур С. В. та ін.]. – Київ : Держ. наук.-дослід. ін-т МВС України, 2010. – 74 с.

9. Протидія злочинам у бюджетній сфері : зб. матеріалів наук.-практ. семінару (16 берез. 2011 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – 122 с.

10. Василинчук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері : монографія / В. І. Василинчук. – Київ : Заграй, 2012. – 344 с.

11. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кальман Олександр Григорович. – Харків, 2004. – 433 с.

***Василевич Я. В.** – старший оперуполномоченный по особо важным делам Департамента защиты экономики Национальной полиции Украины*

Характеристика лиц, совершающих преступления в бюджетной сфере

Охарактеризованы лица, совершающие преступления в бюджетной сфере, в криминологическом, криминалистическом и оперативно-розыскном аспектах.

Ключевые слова: лица; бюджет; преступление; оперативные подразделения.

Yaroslav Vasylevych – Senior Agent for Particularly Important Cases of the Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine

Persons who Commit Crimes in the Budget Sphere

The author characterises persons, who commit crimes in the budget sphere through criminological, forensic and operational-investigative features in this article.

It is indicated that the analysis of theoretical positions and empirical materials, the study of basic elements of characteristics of persons who commit crimes in the public sector, has determined that socio-demographic structure of the proportion of females is more than one-third, but it is significantly differentiated depending on the types of crime.

The conclusion is made, that the most dangerous period of practical work, during which these persons may commit illegal (criminal) action, is one-three years and five-ten years of service. The motives of criminal behaviour have selfish nature in their different versions and largely determine the social status of the person who initially has keen sense of independence from the legal system, legal nihilism, who focuses on meeting their own needs by any means, has clear awareness of the wrongfulness of their actions.

The author has proved that the formation and expression of personal characteristics of individuals who commit crimes in the budget sphere, have a significant effect: primary willingness of employees to use their work for personal selfish interests; the presence of people with high material prosperity achieved by criminal activities in their surroundings; some reduction of earlier achieved level of material security of the person and his/her desire to raise it by committing crimes; focus on high standards of living achieved by colleagues; having expensive habits and interests.

Keywords: persons; budget; crime; operational units.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 343.983.2(477)+343.982.9

Мотлях Олександр Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ;

Богдан Ірина Вікторівна – студентка Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ

Розглянуто актуальні питання щодо використання поліграфа в Україні. Здійснено аналіз особливостей неоднозначного ставлення окремих посадовців, теоретиків і практиків до цих спеціальних досліджень. Запропоновано конкретні пропозиції, спрямовані на вирішення проблемних питань, пов'язаних із подальшим упровадженням такої діяльності в Україні.

Ключові слова: поліграф; експерт-поліграфолог; правова регламентація діяльності щодо використання поліграфа; правозастосовна діяльність.

Вітчизняне сьогодення свідчить, що поліграф як науково-технічний прилад доволі системно використовують у таких напрямках правозастосовної практики: психологічний відбір

кандидатів для заміщення вакантних посад (кадровий «скринінг»); спеціальні (внутрішні) перевірки й службові розслідування, а також виконання завдань у межах досудового й судового провадження щодо вчинених кримінальних та інших правопорушень. Однак, розвиваючись, ці практичні напрями, на жаль, стикаються з різноманітними проблемними питаннями, особливо в контексті кримінального судочинства. Слідчі, прокурори, судді нерідко констатують недостатність вітчизняної практики застосування поліграфа; недосконалість нормативно-правових документів, що регламентують відповідну діяльність; доцільність застосування цього приладу та його результатів у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному провадженні; обмеженість поінформовання стосовно міжнародної правозастосовної практики використання поліграфа та його результатів тощо. Ці та інші питання потребують системного та обґрунтованого викладу. Здійснено аналіз окремих з означених вище проблемних питань.

В Україні питання впровадження поліграфа, зокрема в діяльність правоохоронних органів, почали вивчати вже за часів незалежності. У 1997 р. українська діаспора із США передала до МВС України десять апаратно-програмних приладів моделі «Аксітон». Наступного року фахівці МВС України здійснили перші спроби використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності вітчизняних правоохоронних органів. А вже у 1999 р. п'ять англомовних офіцерів із Національної академії внутрішніх справ України (м. Київ) та Львівського юридичного інституту МВС України протягом двох місяців навчались у США (Академія судової психофізіології в м. Ларго штату Флорида). Перші поліграфологи були підготовлені за сприяння Українсько-американської асоціації поліцейських (м. Чикаго, США). Надалі поліграфологи цієї академії неодноразово надавали допомогу УМВС України в обласних центрах щодо проведення експертних психофізіологічних досліджень осіб, яких підозрювали в учиненні злочинів. Того року вітчизняні правоохоронці провели понад 50 опитувань на поліграфі за різними напрямками діяльності. Наступного 2000 р. наказом ГУБОЗ МВС України було запроваджено застосування

поліграфів у кадровій роботі та оперативно-розшуковій діяльності підрозділів у боротьбі з організованою злочинністю. Упродовж 2000–2006 рр. фахівці провели 1757 опитувань осіб на поліграфі, зокрема 1020 – під час проведення оперативно-розшукових заходів і 737 – для вирішення питань кадрового забезпечення, зокрема, встановили причетність близько 230 осіб до вчинення понад 120 кримінальних злочинів [1, с. 23–24]. Уже наступного року було видано наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28 серпня 2001 р. № 743 [2], завдяки якому поліграф було системно запроваджено у сферу правоохоронних органів України з ліквідацією обмежених можливостей застосування цього приладу в оперативно-розшуковій діяльності. На основі цього документа розробили Концепцію впровадження комп'ютерних технологій із використанням поліграфа в систему МВС України з програмою її реалізації. Як експеримент цей відомчий підзаконний акт продемонстрував певні позитивні результати, що слугували підґрунтям для прийняття чергового наказу в системі МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 р. № 842 [3]. На основі наказу фахівці розробили та впровадили Інструкцію про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини) № 1373/9972 [4], що значно розширило можливості застосування поліграфа в кримінальному судочинстві України.

Відповідно до статистичних даних, станом на початок 2008 р. в ОВС України проходили службу близько 30 поліграфологів – представників підрозділів карного розшуку (36,7 %), вищих навчальних закладів і наукових установ МВС України (23,3 %), підрозділів боротьби з організованою злочинністю (20 %), підрозділів кадрового забезпечення (13,3 %), інших підрозділів ОВС (6,7 %), які проходили службу в Центральному апараті МВС України, ГУМВС України в АР Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій,

Запорізькій, Луганській, Львівській, Черкаській областях і м. Києві, УМВС України в Кіровоградській, Хмельницькій областях, а також Київському національному університеті внутрішніх справ (нині – Національна академія внутрішніх справ), Академії управління МВС та Державному науково-дослідному інституті МВС України. Водночас така кількість поліграфологів не дала змоги охопити навіть половину територіальних підрозділів ОВС. До того ж, 13,3 % серед них не були забезпечені поліграфами [1, с. 23–31].

На жаль, після затвердження колегією МВС України «Програми протидії злочинам проти життя та здоров'я проти особи на 2008–2012 роки» від 25 липня 2008 р. № 17км/1, де у п. 4.23 було передбачено системне використання поліграфа та отриманих за допомогою його результатів у роботі ОВС, спрямованих на ефективне розкриття злочинів проти життя та здоров'я людини, цей процес загальмувався з огляду на політичну ситуацію в нашій країні [5].

Окрім МВС України, до запровадження поліграфа долучилися також інші вітчизняні відомства. Так, Міністерство доходів і зборів України видало наказ «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів» від 2 серпня 2013 р. № 329. Цей нормативний акт передбачав поліпшення ефективності роботи Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів, попередження та виявлення корупційних, інших правопорушень у сфері службової діяльності, дієвого супроводу оперативно-службової діяльності, а також покращення роботи з персоналом. На основі вищезазначеного наказу було розроблено Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства, яка визначила основні напрями, принципи й умови використання поліграфів у діяльності цього Міністерства та його територіальних органів [6].

Важливим стало видання минулого року в Міністерстві оборони України та Збройних сил України наказу «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України» від

14 квітня 2015 р. № 164, що мав на меті поліпшення якості роботи з персоналом під час прийняття (поновлення) на військову службу за контрактом, призначення (переміщення) осіб офіцерського складу на посади номенклатури призначення міністра оборони України, вступу громадян України на державну службу, призначення на посади в структурні підрозділи Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, а також попередження та виявлення корупційних чи інших правопорушень у сфері службової діяльності. З урахуванням цього наказу було розроблено Інструкцію про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України, зареєстровану в Міністерстві юстиції України 29 квітня 2015 р. за № 477/26922. Вона стосується специфіки військової сфери діяльності та визначає основні принципи, напрями, умови і порядок організації проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних сил України [7].

Діяльність щодо використання поліграфа також відображено у Законі України «Про Національну поліцію», що набув чинності 7 листопада 2015 р. Так, ч. 2 ст. 50 цього Закону визначено конституційні вимоги відносно порядку проходження тестування громадян на поліграфі, які виявили бажання вступити на службу до Національної поліції [8].

Міністерство юстиції України внесло відповідні зміни у свої законодавчі акти, пов'язані з використанням поліграфа. Зокрема, 27 липня 2015 р. було видано наказ № 1350/5 «Про внесення змін у наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5» [9], яким урегульовано питання підготовки й призначення судових експертів та експертних досліджень. Цей наказ доповнив розділ 6 «Психологічна експертиза» новим п. 6.8 такого змісту: «З метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа». Тобто результати застосування науково-технічного приладу – поліграфа офіційно набули ваги значущих

орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних (юридичних) осіб. Зокрема, пп. 6.8.1 вказаного наказу Міністерство юстиції України визначило предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа та отримання орієнтуючої інформації, яка стосується:

ступеня вірогідності повідомленої інформації опитуваною особою;

повноти наданої опитуваною особою інформації;
джерел отримання опитуваною особою інформації;
уявлення опитуваної особи про конкретну подію;
іншої орієнтуючої інформації, необхідної для конструювання версій розслідування конкретних подій.

Водночас, відповідно до пп. 6.8.2 цього наказу, такі опитування можуть проводитися лише за наявності письмової згоди на те особи, яка буде проходити тестування на поліграфі. Вищевикладене свідчить, з одного боку, про позитивні зміни в напрямі подолання негативного ставлення окремих державних владних інституцій до поліграфа, а з іншого – про те, що залишається низка чинників, які стримують усебічне застосування цього науково-технічного приладу в правозастосовній практиці, зокрема в системі вітчизняних правоохоронних органів. Здебільшого це зумовлено:

недостатністю нормативно-правового забезпечення, яке б регулювало правовідносини щодо проведення опитування (дослідження) осіб на поліграфі та використання отриманих результатів тестування громадян;

нерозробленістю державної цільової програми з упровадження поліграфа в різні сфери суспільних правовідносин, зокрема в систему правоохоронних органів України;

відсутністю програми практичного обміну досвідом з європейськими державами стосовно практики застосування поліграфів та результатів їх використання у вітчизняному кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судочинстві;

уповільненим розвитком вітчизняних науково-технічних, практичних і методичних рекомендацій за даним напрямом діяльності;

невідпрацьованістю механізму державної підготовки фахівців із використанням поліграфа, діяльність яких була б спрямована на сприяння правоохоронним органам України;

відсутністю в державних науково-дослідних інститутах судових експертиз психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа тощо.

Незважаючи на певні позитивні зрушення, у нашій країні нині залишається доволі сильним бюрократичний підхід частини посадовців, які свідомо гальмують процес легалізації поліграфа в Україні, обстоюючи власні інтереси під виглядом гарантування захисту прав співвітчизників. Таку діяльність вони аргументують низкою факторів, серед яких: недостатність вітчизняної практики для повноцінного впровадження поліграфа в правоохоронну діяльність і виявлення доказової сутності отриманих результатів; практична відсутність відповідних фахівців для виконання таких спеціальних досліджень і слабка обґрунтованість підготовлених ними висновків; неконтрольованість діяльності суб'єктів, що надають послуги громадянам із використанням поліграфа; практична відсутність нормативно-правового регулювання поліграфа за кордоном тощо. З певними аргументами опонентів упровадження цього технічного пристрою ми погоджуємося, а щодо інших – спробуємо обґрунтувати власну позицію. Зокрема, загальновідомо, що зарубіжна практика застосування поліграфа в різних сферах та напрямках діяльності має понад столітню історію. Такий прилад використовують більш ніж у 100 країнах світу, проте лише у двох (Литві та Молдові) ця галузь є законодавчо врегульованою. В інших державах зазначена діяльність упорядковується правовими нормами закону та підзаконними нормативно-правовими актами, адже потреби виокремлення процедури застосування поліграфа в окремий закон практично не виникає. Наприклад, ч. 2 ст. 230 Кримінального процесуального кодексу Чорногорії врегульовує використання поліграфа для викриття злочинців, запобігання їх втечі або переховуванню злочинців та їхніх співучасників, виявлення та збереження слідів

злочинів і предметів, які містять доказову інформацію, а також для отримання іншої інформації, що може сприяти успішному здійсненню кримінального судочинства.

Відповідно до ст. 192/а Кримінально-процесуального кодексу Польщі, задля зменшення кількості підозрюваних чи визначення доказової цінності зібраних доказів експерт має право застосовувати технічні засоби, спрямовані на контроль неусвідомлених реакцій людини з використанням поліграфа.

Також розділом 5 Декрету Ради Міністрів Польщі «Про гарантування безпеки й допомоги свідкам та іншим особам» передбачено можливість застосування поліграфа в межах програми захисту свідків.

У Великобританії діє Закон «Про контроль над правопорушниками», який передбачає обов'язкове проведення опитувань (тестувань) певних категорій осіб на поліграфі, зокрема неповнолітніх, а також осіб, які засуджені за вчинення статевих злочинів і підлягають умовно-дostroковому звільненню від відбування покарання.

Водночас ст. 180, 182/2 та 435 Кримінально-процесуального кодексу Угорщини передбачено можливість застосування поліграфа в кримінальному процесі, а ст. 41 Закону Угорщини «Про поліцію» дозволено застосовувати поліграф для отримання інформації про місцезнаходження осіб і сприяння в проведенні інших слідчих (розшукових) дій.

Згідно з п. 6 ст. 54 Закону Словенії «Про поліцію», у цій країні можна застосовувати опитування (тестування) на поліграфі з метою отримання інформації від суб'єктів кримінального процесу під час розкриття та розслідування злочинів. Більше того, Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол, високо оцінюючи ефективність застосування поліграфа в правоохоронній діяльності, рекомендує активно застосовувати цей науково-технічний прилад для розслідування всіх видів злочинів [10, с. 102–110].

Не менш проблемним для нашої країни залишається питання стосовно використання результатів проведених експертних досліджень із застосуванням поліграфа та їх доказової сутності. Дійсно, серед практиків побутують застереги стосовно того, що

системне використання поліграфа, зокрема у вітчизняному судочинстві, може призвести до зосередження уваги слідчих переважно на тестуванні осіб на поліграфі замість проведення інших слідчих (розшукових) дій. Запевняємо, що ми жодним чином не наполягаємо на відносно обов'язковому застосуванні поліграфа в слідчій та судовій діяльності: ідеться лише про його використання за необхідності. Адже визнання результатів проведених психофізіологічних експертиз із використанням поліграфа не можуть бути більш пріоритетними порівняно з результатами інших судових експертиз. Такі експертні висновки можуть слугувати доказами в кримінальному провадженні лише за умов урахування інших судових експертиз та отриманих завдяки їм експертних висновків.

Така практика є досить поширеною за кордоном, зокрема в Японії, Ізраїлі, Іспанії, Канаді, США, Німеччині, Південній Кореї, Франції, Чехії, Швейцарії та ін.

Наприклад, у Латвії систематично проводять дослідження осіб на поліграфі у формі «поліграфічних експертиз у кримінальних справах», що є самостійним видом судово-психологічної експертизи. У латвійських судах результати застосування поліграфа мають статус доказів під час винесення вироків підсудним, хоча в законодавстві цієї країни немає норм, які визначали б порядок використання такого науково-технічного приладу. Юристи, правозахисники, представники громадськості Латвії навіть не акцентують увагу на обставинах законодавчої необхідності, оскільки тестування осіб на поліграфі підпадає під правову регламентацію проведення інших видів експертиз.

В Інституті психології МВС Болгарії функціонує відділ проведення оперативно-психологічних експертиз стосовно осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів, співробітників, яких обвинувачують у протиправній поведінці, зокрема корупції. Отримані результати суди враховують як докази в кримінальному провадженні [10, с. 105–116].

Натомість для вітчизняного правосуддя це становить певну перепону, оскільки одні судді вважають, що в Україні не виокремлено самостійний вид експертизи, яка б відповідала за

цей напрям діяльності (навіть у процесуальних документах і на сайтах експертів наявні різні її назви – «судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа», «судова психофізіологічна експертиза», «судова психолого-фізіологічна експертиза» тощо); інші зосереджуються на тому, що будь-яка із наведених експертиз не зазначена в переліку вітчизняних судових експертиз [11, с. 36–40].

На нашу думку, урегулюванню цих питань буде сприяти прийняття окремого Закону України, який упорядкує діяльність, пов'язану з практикою застосування поліграфа та його результатів у правозастосовній діяльності. Зазначена правова неузгодженість спричиняє низку інших проблем, зокрема пов'язаних із відсутністю фаховості в осіб, які здійснюють дослідження за допомогою поліграфа. З огляду на відсутність контролю з боку держави за поліграфологами (фахівцями, експертами) на українському ринку праці поряд із добросовісними приватними компаніями поліграфологів з'являються й «комерсанти», які передусім прагнуть заробити грошей, ігноруючи основоположні принципи законності, добропорядності, справедливості, неупередженості виконання цих досліджень. Така ситуація значно ускладнює можливість відшкодувати шкоду (моральну або фізичну), яка може бути завдана людині під час її опитування (тестування) на поліграфі.

До того ж, відсутність належного правового врегулювання цієї діяльності в Україні призводить до певної «самодіяльності», тобто довільного застосування поліграфа у власних цілях, незважаючи на високу ймовірність порушення права людини та громадянина. Цілком очевидно, що нині потрібно чітко відпрацювати правовий механізм проведення опитувань (досліджень) осіб за допомогою цього пристрою. Варто розробити та юридично закріпити вимоги до осіб, які отримують сертифікат (свідоцтво, диплом – будь-який документ), що дає змогу бути поліграфологом, тобто захистити наших співвітчизників від дилетантів і самозванців. Також необхідно забезпечити українське суспільство від нав'язливого бажання деяких роботодавців перевірити співробітників на «детекторі брехні» без нагальної потреби, а також законодавчо

встановити морально-етичні межі проведення цієї процедури спеціальної перевірки (тестування) осіб. Відсутність норм, що регулюють використання поліграфа, на жаль, не стримує виробництво, збут поліграфів і надання послуг за його допомогою. Тобто ринок у цьому напрямі лише набирає обертів і збільшує обсяги. Відповідно, можна спрогнозувати на території України його подальший перерозподіл та активне впровадження в усі сфери нашого життя. Адаже комерційні перспективи «поліграфоіндустрії» в країні з адміністративно-командним управлінням економікою завжди можна оптимізувати, зокрема шляхом:

створення в системі відповідних відомств із залученням громадських організацій координаційно-аналітичних центрів із питань впровадження комп'ютерного поліграфа;

розробки та прийняття нормативно-правової бази застосування поліграфа для роботи як державних органів, так і недержавних установ, компаній тощо;

визначення порядку сертифікації вітчизняних поліграфічних пристроїв і надання дозволу на ввезення й застосування на території України поліграфів провідних іноземних виробників поліграфів.

Прийняття окремого закону в цій сфері діяльності надасть можливість урахувати нагальні потреби українського суспільства щодо:

якісного відбору найбільш кваліфікованих і досвідчених кандидатів на заміщення відповідних посад під час їх працевлаштування та кадрового «скринінгового» психологічного опитування, проведення максимально публічної та відкритої процедури люстрації, виконання внутрішніх періодичних перевірок окремих категорій уже працюючого персоналу та здійснення службових розслідувань;

уникнення непрозорості, незаконних дій чи бездіяльності, непрофесіоналізму окремих категорій посадових осіб під час прийняття ними конкретних рішень на різних рівнях вертикалі державного управління владою;

очищення державних інституцій управління владою від бюрократів, хабарників, корупціонерів, здринників та зрадників;

подолання існуючих суперечностей у ставленні деяких посадовців до поліграфа й отриманих за допомогою нього результатів із метою використання їх у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному провадженні.

Таким чином, розв'язання цих та інших проблем, пов'язаних із діяльністю щодо використання поліграфа в Україні, надасть можливість окремим його опонентам по-іншому подивитися на цей науково-технічний прилад та отримані за його допомогою результати, упевнитись у позитивних аспектах його використання, на противагу прагненню заборонити поліграф у зв'язку з небажанням змінювати якість свого життя та країни загалом на краще.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безруков Е. В. Практика применения спецподразделениями БОП МВД Украины специальных психофизиологических исследований при проведении оперативно-розыскных мероприятий и при подборе кадров / Е. В. Безруков, В. В. Шишкин // Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и при подборе кадров : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. – Краснодар : КубГТУ, 2006. – С. 23–31.

2. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 серп. 2001 р. № 743. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>. – Назва з екрана.

3. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04>. – Назва з екрана.

4. Про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини) [Електронний ресурс] : Інструкція МВС України від 27 жовт. 2004 р. № 1373/9972. –

Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1373-04>. – Назва з екрана.

5. Про оголошення рішення колегії МВС України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 31 лип. 2008 р. № 370 // Програма протидії злочинам проти життя та здоров'я особи на 2008–2012 рр. : рішення колегії МВС України від 25 лип. 2008 р. № 17км/1. – Режим доступу: umdp1.info/files/docs/1288074253.doc. – Назва з екрана.

6. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів [Електронний ресурс] : наказ Міністерства доходів і зборів України від 2 серп. 2013 р. № 329. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13. – Назва з екрана.

7. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства оборони України від 14 квіт. 2015 р. № 164. – Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.ncf/link1/RE26922.html. – Назва з екрана.

8. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Верховна Рада України. – Режим доступу: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19. – Назва з екрана.

9. Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 27 лип. 2015 р. № 1350/5. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/47479>. – Назва з екрана.

10. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія / О. І. Мотлях. – Київ : Освіта України, 2012. – 394 с.

11. Мотлях О. І. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації) : посібник / О. І. Мотлях, І. П. Усіков. – Київ : Освіта України, 2015. – 210 с.

Мотлях А. И. – доктор юридических наук, профессор, ведущий научный сотрудник научной лаборатории по проблемам досудебного расследования Национальной академии внутренних дел;

Богдан И. В. – студентка учебно-научного юридического института Национального авиационного университета

Проблемные вопросы, связанные с использованием полиграфа в Украине

Рассмотрены актуальные вопросы по использованию полиграфа в Украине. Проанализированы особенности неоднозначного отношения некоторых должностных лиц, теоретиков и практиков к данным специальным исследованиям. Сформулированы конкретные предложения, направленные на разрешение проблемных вопросов, связанных с дальнейшим внедрением этой деятельности в Украине.

Ключевые слова: полиграф; эксперт-полиграфолог; правовая регламентация деятельности по использованию полиграфа; правоприменительная деятельность.

***Oleksandr Motliakh** – Doctor of Law, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Pre-trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs,*

***Iryna Bohdan** – Student of the Law Institute of the National Aviation University*

Problems Related to the Polygraph Use in Ukraine

Further active introduction of the polygraph in domestic law enforcement, including criminal proceedings, against the backdrop of positive developments in this direction, shows a number of issues that require thorough analysis and professional judgment. One of them is the practical process of unregulated use of the polygraph in Ukraine, which creates barriers to full use of its results as legitimate. However, the state of the day shows that the polygraph has already been used quite systematically, particularly in three areas of activity: the selection of candidates for vacancies (personnel «screening»),

special (internal) audits and internal investigations, and the fulfillment of tasks within pre-trial and trial proceedings on committed criminal offenses. However, some investigators, prosecutors and judges often raise questions concerning national little practice of the polygraph use; insufficient development of legal documents that regulate its use; the usefulness of this device and its results in criminal, civil, economic, administrative proceedings; the lack of awareness of the international law enforcement use of the polygraph and its results. Indeed, we agree with the part of the issues outlined above, but the other part needs to be given reasonable explanation of the misunderstanding of the problem nature. I particularly emphasize the Ukrainian sufficient practical experience in the use of the polygraph in open operative statistics of law enforcement agencies of Ukraine. We highlight that the results of the expert polygraph examinations of physiological indices controlled by the polygraph have probative value and in conjunction with other collected evidence are used in criminal, civil, economic, administrative domestic proceedings. It is generally accepted practice of foreign research results of the polygraph, despite the fact that most of them leaves such operations until the end of the legislative regulation. For most foreign countries, potential polygraph users, the selection of these activities into a separate part of the legislation is not an end in itself. They are not guided so much by the law itself, but by the quality of expert researches, including the polygraph use. However, we see that it is appropriate for Ukraine to select this activity into a separate law in order to relieve the tension in society regarding the legal regulation of the polygraph and its results in the national law enforcement practice.

Keywords: polygraph; polygraph expert; legal regulation of the polygraph use; law enforcement activities.

UDC 342.726

Natalia Kaminska – Doctor of Law,
Professor, Professor of the National
Academy of Internal Affairs;

Iryna Miroshnichenko – Researcher
of the National Academy of Internal
Affairs

LEGAL PRINCIPLES PROTECTING THE RIGHTS OF REFUGEES: CURRENT STATE AND PERSPECTIVE DEVELOPMENT

The article reveals the important issues of protecting refugees both theoretical and practical, the necessity of legal support the refugees, analyzes the current state legislation of protection refugees. The most acute problems of protection refugees in Ukraine were singled out and suggested the specific measures to overcome them.

Keywords: legal status; refugees; migration; protection; assimilation; human rights; racism; economic migrants; international legal documents.

The current trends of global socio-political development set a number of important scientific issues both theoretical and practical. One of the main issues is to determine the results and analysis of the phenomenon of international migration, radical solution of the problems which are at the epicentre of international relations. Existing problems of international migration appear largely due to modern trends of development of the institutions protecting the rights of refugees. Today none of the continents of the world is not exist without problems of refugees caused by the military and civil conflicts, systematic and massive violations of human rights, and economic problems of states, which often lead to domestic political instability.

The analysis of recent researches and publications. The researchers noted that such international events to resolve the refugee problems do not completely resolve all these matters. At a time when some are calling for the strengthening of cooperation

and coordination of agencies which provide emergent assistance, others point to the gaps in international law-making and are calling for the development of new standards. But, all agree upon the fact that this problem is multilateral and global. Therefore, any approach to its analysis and any decision should be comprehensive and take into account all the aspects, from the causes of mass escape to the development of appropriate responses to different situations that arise in connection with the problem of refugees – from submission emergency and continuous first aid measures to repatriation promotion.

The situation with the refugees is a classic example of the interdependence of the international community's members. It clearly shows how the problems of one country can directly affect the other countries. The important aspect of refugees' protection problem is the ignorance of their minimal rights. During a search of asylum, many people faced the restrictive measures that deprive them from access to secure areas. In some cases, persons seeking asylum and refugees are detained or forcibly returned to areas where their live and where their liberty and security are threatened. Some of them are attacked by the armed groups or recruited into the armed forces where they are forced to fight at a definite side of a civil conflict. The persons seeking asylum and refugees are also victims of brutal racism detection.

It should be noted that the legal institution of asylum is originated as a customary law and provided asylum to refugees persecuted in their country as well as from other states. The states adopted bilateral contracts of extradition the refugees and fugitives. Before the 20th century the problem of refugees was not considered as international legal problem. This problem was considered as a matter of domestic law. At the beginning of the 20th century due to a notable increase of the quantity of those who looks for shelter, as well as the strengthening the respect for human rights, the problem of refugees has been regarded as worldwide one, which can be solved only at the international level [1, p. 55].

The term «efugees» appeared after the II World War. However, the constant growth of local and global armed conflicts has led to the need not only to the detailed regulation of the legal status

of refugees, but also to the creation of the international organizations at the profile structures [2, p. 101].

The issue of refugees at the global scale remains a priority for the United Nations' Organization. Under its auspices in 1951 states adopted the Refugee Convention, which is the main international legal document regulating the legal status of specified categories of persons and protecting their fundamental rights and freedoms. In 1967 the protocol of refugees' status was developed. Its appearance gave a new force to the Convention, extending its scope. It should be noted that after the World War II more precise criteria for determining a «refugee» status was formulated. Thus, in the Refugee Convention, which was adopted in 06.28.1951 by the General Assembly of United Nations, the term «refugee» defines a person who:

1) is considered a refugee in accordance with the Agreements from 12.5.1926 and 06.30.1928, the Conventions from 10.28.1933 and 02.10.1938, the Protocol from 09.14.1939, the Refugee status in the international organization;

2) as a result of events occurring before 01.01.1951, they fear persecution for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion; or not having a nationality and being outside the country of his/her former habitual residence as a result of such action [3].

Turning to the data, at the time of the creation of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), there were about 1 mln. of refugees, but now their number has grown to about 17,5 million, in addition, there are 25 million people which are internally displaced. Previously, most of the refugees were Europeans; today refugees mainly come from Asia and Africa. Unlike the past events the current refugee flows increasingly take the form of mass (not individual) get-away. At present time 80 of refugees are women and children. The causes of mass exit were also different. Today there are natural disasters, environmental disasters and extreme poverty. As a result, many types of current refugees are not covered by the definition from Refugee Convention. It includes persecution for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion [4, p. 123].

High Commissioner of the United Nations of Refugees Sadako Ogata said that «attitude to the problem of refugees should be the test for the commitment of the governments and peoples in protection of human rights». For this purpose a number of international legal documents have been created. These are such documents as:

1) universal international agreements which define the legal status of refugees and protection of their rights (Refugee Convention in 1951, the Protocol relating to the Status of Refugees in 1967, the Constitution of the International Organization of Migration in 1989);

2) regional international treaties and conventions which declare the legal protection of refugees in particular regions (Cartagena Declaration of Refugees in 1984, the 4th Convention of Lomey in 1989 etc.);

3) international agreements which define certain set of refugees rights' protection (Hague Agreement of sailors refugees in 1957, the Agreement of the abolition of visas for refugees in 1959, the European Agreement on transfer of responsibility for refugees in 1980, the Dublin Convention in 1990, etc.);

4) international treaties which actions were extended to refugees (Universal Copyright Convention 1952, ILO equality of citizens and foreigners and stateless persons in the field of social security in 1962, etc.);

5) international agreements which contain special provisions protecting the rights of refugees (Geneva Convention of the protection civilians during the war in 1949, the European Convention of Extradition in 1957, the Convention of the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity in 1968, the Schengen Agreement in 1985, the Schengen Convention in 1990, etc.);

6) international treaties of a general nature which are related to refugees (Universal Declaration of Human Rights in 1948, the Convention of the declaration of missing dead in 1950, the UN Convention of the Law of the Sea in 1982, the Convention of search and rescue at sea in 1979, the Pact of Civil and Political Rights in 1966, the Pact of Economic, Social and Cultural Rights in 1966, etc.);

7) Agreement and Declaration of Asylum (UN Declaration of Territorial Asylum in 1967, the Havana Convention of Asylum in 1928, Convention of Territorial Asylum of Karakas in 1954, etc.);

8) international agreements which define the legal status of stateless persons (the Convention of the Status of Stateless Persons in 1951, the Convention of the Reduction of Statelessness in 1961);

9) bilateral agreements which govern the legal status of refugees (Agreement between Austria and France of the accommodation of refugees in 1974, the Treaty between Austria and Hungary of extradition in 1976, the agreement between South Africa and Mozambique on non-aggression and good neighbourliness in 1984, agreement between Afghanistan and Pakistan of the voluntary return of refugees 1988, etc.).

A refugee cannot always have a legal basis for further social adaptation. This often leads to the fact that an individual who received a «refugee» status is still looking for a better life at the territory of other countries. To avoid such a situation the states which provide shelter should at first create support programs or conditions which would guarantee access to such programs. The main aim of this process is to ensure the police of the state participation in the integration of refugees, provision of the establishment of responsible relations between refugees and the state, which give them legal protection.

The important role is given to self-determination and self-sufficiency of refugees and the actions to support refugees by society and state. There is another equally important issue concerning the definition of a refugee as a person, because today most countries claim that about 10–20 % of refugees are economic migrants. From a human rights perspective, this situation causes the great concern. It is not always possible to make a clear difference between a refugee and an economic migrant. You can say that when it comes to danger of life and freedom, the position of the person in danger of death due to starvation is not very different from that of another person in danger of arbitrary execution because of his/her political belief.

Even without taking into account these considerations, the fact that regardless of whether that person is a refugee or an economic migrant, a citizen or noncitizen, or he/she leaves their country because of persecution, armed conflict, threats to his/her life or

abject poverty remains, this person has a minimum necessary rights and is entitled to the minimum standards of required treatment. Also the tendency not to open the territory for asylum applicants is growing. Some governments provided the influx of people; asylum seekers, economic migrants and illegal aliens have introduced restrictive measures that would prevent the entry into their territory.

These measures include installation of difficult or onerous conditions for obtaining visas to citizens of some countries and fines on airlines that carry foreigners without documents. Sometimes this inhumane practice takes such forms as the forced return of persons seeking asylum to the country of origin, where there is a threat to their life, liberty and security. There are the facts that the vehicles of persons seeking asylum who are trying to go ashore in certain areas forced to turn back to sea where these individuals die of starvation or become easy prey for pirates and sharks.

Another example of ill-treatment is physical violence, detention of persons seeking asylum for extended periods without legal justification, harsh interrogation procedures. The government also cannot provide the adequate protection of refugees and persons seeking asylum and as a result they find themselves in danger of becoming a victim of physical violence generated by racism and xenophobia [5, p. 135].

In this case the additional protection of refugees should be used. It is also can be defined as the protection is granted by the states on the basis of documents which are not included into the system of protection established by the Convention of the Status of Refugees in 1951, to persons who are close to the refugees in their status but does not have that status because they do not meet the criteria set out in the Convention. Such protection may be based on documents concerning human rights or on more general humanitarian principles provided for the protection of those who flee to other countries due to large-scale violence. Actually, it is the protection mechanisms resulting from enhanced commitments on the principle of non-refoulement which liabilities exceed the amount provided by the Convention on the Status of Refugees in 1951.

As for Ukraine, currently established and functioning legal system of protection of persons seeking asylum is adopted in order to

meet modern international standards [6–7]. Ukraine has the law of refugees and persons in need of additional or temporary shelter which defines the legal terms governing the procedure of the consideration of applications, of recognition as a refugee or a person in need of additional protection, the decision of applications, the recognition as a refugee or a person which requires additional-term protection and appeal those decisions [8]. This law expanded opportunities for asylums for constant or temporary shelter. However, after a long period of reorganization process the institute that deals with issues related the refugees – State Migration Service of Ukraine was created.

Despite the positive achievements in the field of administrative and legal refugee status in Ukraine, there are many problems associated with their further integration into society. Thus, despite the drawn Ukrainian commitment for the access to the Convention of the Status of Refugees of 1951 the current legislation of Ukraine does not contain provisions of the integration of refugees, the competence of control and supervision of the integration the refugees is not attributed to any public authority. In the process of analysis of the norms of national legislation which defines administrative and legal status of persons recognized as refugees it can be concluded that most of them apply only to the process of recognition as a refugee. The law of Ukraine do not have such rules as to continue of their further integration. The lack of legal regulation of Ukraine's integration of persons recognized as refugees' leads to violations of their rights and freedoms by the Ukrainian authorities what, as a result, negatively affects the international image of Ukraine. According to the current Ukrainian legal system refugees cannot fulfil their international obligations as the law does not provide them with effective mechanisms to ensure their rights and freedoms [7, p. 540].

Working out the numerous problems in the area of legal protection of refugees, we can say that there is the a need for a clear national strategy, for an integration of persons recognized as refugees, which is a set of necessary measures in order to facilitate the social integration of refugees through cooperation of public authorities, central and local level and the non-governmental sector in Ukraine.

We can agree with the view of many scientists that among the most important issues to be addressed in the formation of the comprehensive strategy of integration of persons recognized as refugees should be allocated, providing them with effective access to all services provided by government agencies, continuous monitoring of refugees problems by central and local authorities, raising the legal culture of refugees, in particular on their rights, duties and guarantees [9, p. 656].

The conclusions of the study. Thus, analyzing the legal status of refugees in international law and domestic law of Ukraine, the following conclusions can be drawn:

1. The international legal protection of refugees was launched just after the First World War. The practice of the first international instruments of refugees' protection demonstrated the inadequacy of these agreements in terms of legal protection outcasts because of political instability and conflict states. The process of improving the protection of the system began to be formed only with the establishing of the duty of the United Nations High Commissioner of Refugees. Besides the persons which are defined by the Statute of the refugees, there are also many other categories of people in need of protection. However, this extension of the mandate is always temporary and is associated usually with the deterioration of the humanitarian situation in a given region.

2. The dominant in international law is the definition of «refugee», which is contained in the Refugee Convention 1951 which sets out an exhaustive list of criteria under which a refugee status is granted. But states may extend the said determination to help the people who, in their opinion, need their protection. However, this expansion of the concept is always the law of the State and cannot be defined as its responsibility.

3. The refugees should be provided with the definite amount of economic and social rights. A full range of rights should be granted to women and children who are the most vulnerable social groups.

4. The national law of Ukraine on refugees does not meet the standards of international law.

5. The lack of state control over the process of settlement of the refugees' problem creates certain complications of legal,

economic and social issues. These complications arise as the causes of objective and subjective nature. The objective reasons primarily include: lack of financial resources, housing and others. Subjective – lack of coordination and sophistication of public authorities, which depend on the issues of refugees, and the imperfect nature of Ukrainian legislation as to the subject. In this connection it is necessary to develop and adopt appropriate regulations, instructions that would regulate the work of ministries and agencies that deal with these issues. In addition, the legislation should be introduced as a new form of refugees' protection – a «humanitarian status».

Thus, the problem of refugees continues to be a challenge for the international community. While the states receiving refugees should continue to perform their duties as to the people's protection and help to create conditions of tolerance towards people of other nations, the states of refugees' origin are required to prevent actions that generate mass escape of their population.

At the same time, the international community should determine the most effective ways to prevent new flows of refugees. Further researches in this sphere which investigate the causes of these phenomena and activities to improve the situation should be made.

REFERENCES

1. Kelman, M.S., Murashin, O.G. & Thomas, N.M. (2013). *Zahalna teoriia depzhavy ta prava [The General Theory of State and Law]*. Lviv: New World [in Ukrainian].
2. Shemshuchenko, Y.S. (Ed.). (1998). *Yurydychna Entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vol. 1–6). Kyiv: Ukr. Entsykl [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro status bizhentsiv, pryiniata 28.06.1951 Heneralnoiu Asambleieiu OON [Convention on the Status of Refugees, 1951 which adopted on 06.28.1951 by the General Assembly of United Nations]. (n.d.). *www.un.org*. Retrieved from http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp [in Ukrainian].
4. Malymonenko, R. (2004). Rol prav, svobod ta interesiv liudyny u novii svitivii obstanovtsi [The role of rights, freedoms and interests of people in the new global environment]. *Pravo v Ukraini – Law of Ukraine*, 2, 122–127 [in Ukrainian].

5. Bagpipe, K.G. (2013). *Teoriia derzhavy i prava [Theory State and Law]*. Kyiv: AIDP [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, pp. 381–417 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : pryiniaty 29 cherv. 2004 r. № 1906-IV [The Law of Ukraine on international agreements of Ukraine from June 29 2004, № 1906-IV]. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 50, p. 540 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy Pro bizhentsiv ta osib, iaki potrebuut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu : pryiniaty 8 lyp. 2011 r. № 3671-VI [The Law of Ukraine on refugees and persons in need of additional or temporary protection from July 8 2011, number № 3671-VI]. (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 16, p. 146 [in Ukrainian].

9. Jumper, A.F. (2013). *Teoriia derzhavy i prava [Theory State and Law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та загальноправових дисциплін Національної академії внутрішніх справ;

Мірошніченко І. Т. – здобувач Національної академії внутрішніх справ

Правові засади захисту біженців: сучасний стан та перспективи розвитку

Розкрито важливі питання захисту біженців як теоретичного, так і практичного характеру. Обґрунтовано необхідність правового забезпечення осіб, визнаних біженцями. На основі аналізу нормативно-правової бази у сфері захисту біженців в Україні виокремлено низку гострих проблем та запропоновано конкретні заходи щодо їх розв'язання.

Ключові слова: правовий статус; біженці; міграція; захист; асиміляція; права людини; расизм; економічні мігранти; міжнародно-правові документи.

Каминская Н. В. – доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры гуманитарных и общеправовых дисциплин Национальной академии внутренних дел;

Мирошниченко И. Т. – соискатель Национальной академии внутренних дел

Правовые основания защиты беженцев: современное положение и перспективы развития

Раскрыты важные вопросы по защите беженцев как теоретического, так и практического характера. Обоснована необходимость правового обеспечения лиц, признанных беженцами. На основании анализа нормативно-правовой базы в сфере защиты беженцев в Украине выделен ряд острых проблем и предложены конкретные меры по их разрешению.

Ключевые слова: правовой статус; беженцы; миграция; защита; ассимиляция; права человека; расизм; экономические мигранты; международно-правовые документы.

УДК 347.73

Гаєвський Ігор Миколайович –
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант Національної
академії внутрішніх справ

ТАЄМНИЦЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ, ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ

Розкрито сутність поняття «таємниця фінансового моніторингу». Запропоновано класифікацію принципів захисту інформації між учасниками національної системи боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення. Вивчено законодавчі засади розкриття таємниці фінансового моніторингу.

Ключові слова: таємниця фінансового моніторингу; відмивання коштів; фінансуванням тероризму; принципи захисту; Державна служба фінансового моніторингу України.

Забезпечення захисту інформації в умовах розвитку інформаційного суспільства є актуальною задачею. Загалом захист інформації визначають як комплекс методів та засобів, що забезпечують цілісність, конфіденційність і доступність інформації за умов впливу на неї загроз природного або штучного характеру, реалізація яких може призвести до завдання шкоди власникам і користувачам інформації.

Тенденції останніх років показують, що публічність (відкритість) інформації перебуває під постійним контролем відповідних державних інституцій та громадськості. Іноді така публічність є вимогою часу, проте в окремих випадках вона може слугувати чинником, що дисбалансує національну безпеку.

У цьому контексті специфічного значення набувають відносини у сфері захисту інформації, яка циркулює в системі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму чи розповсюдження зброї масового знищення.

Така інформація має універсальну назву «таємниця фінансового моніторингу», регламентовану Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [1].

Чимало науковців і практиків вивчали та аналізували проблеми інформаційного обміну у сфері фінансового моніторингу. Серед праць найбільш відомих учених вирізняються дослідження А. Т. Ковальчука, О. Л. Копиленка, О. Є. Користіна, Я. В. Котляревського, І. Б. Черкаського, С. С. Чернявського, А. Г. Чубенка та ін. Однак, зважаючи на останні зміни в законодавстві, зокрема на запровадження нової термінології, це питання потребує поглибленого аналізу та формулювання відповідних висновків.

Метою цієї статті є розкриття сутності поняття «таємниця фінансового моніторингу», здійснення аналізу принципів захисту інформації між учасниками національної системи боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, а також вивчення законодавчих засад розкриття таємниці фінансового моніторингу.

Основою для впровадження процедур захисту інформації в системі фінансового моніторингу є Рекомендації FATF [2]. Відповідно до цього документа, усі держави мають захищати інформацію, що циркулює через підрозділи фінансових розвідок, запобігаючи її розголошенню.

Відповідно до п. 40 ч. 1 ст. 1 вищезазначеного Закону, таємниця фінансового моніторингу – це інформація, отримана під час здійснення державного фінансового моніторингу спеціально уповноваженим органом – Державною службою фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), зокрема інформація про фінансові операції та їх учасників, додаткова та інша інформація, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи

фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або іншими незаконними фінансовими операціями.

Термін «таємниця фінансового моніторингу» є відносно новим у законодавстві, оскільки набув поширення лише в 2015 р.

Відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, охорони, захисту інформації регулюються Законом України «Про інформацію» [3]. Порядок доступу до інформації, якою володіють суб'єкти владних повноважень, та інформації, що становить суспільний інтерес, врегульовано Законом України «Про доступ до публічної інформації» [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про інформацію» та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Згідно з ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону за дотримання комплексу вимог:

а) винятково в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку для запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації або прав інших людей, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, а також для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя;

б) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

в) шкода від оприлюднення такої інформації є більш ваговою, ніж суспільний інтерес щодо її отримання.

Частиною 3 ст. 21 Закону України «Про інформацію» передбачено, що порядок визначення інформації таємною або службовою, а також порядок доступу до неї регулюється законодавством.

У ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» зазначено, що таємна інформація – це інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, яка

містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, а порядок доступу до неї регулюється цим Законом та спеціальними законами.

Донині в законах України не було врегульовано питання щодо обігу інформації, яка пов'язана з фінансовим моніторингом. У зв'язку з цим запровадження терміна «таємниця фінансового моніторингу» було здійснено відповідно до положень законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» з метою визначення доступу до інформації, що отримується Держфінмоніторингом під час здійснення державного фінансового моніторингу [5, с. 125].

Закон встановив, що до таємниці фінансового моніторингу належить отримана Держфінмоніторингом інформація про: фінансові операції, учасників фінансових операцій, а також додаткова та інша інформація, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи розповсюдження зброї масового знищення та/або іншими незаконними фінансовими операціями.

Увагу потрібно приділити здійсненню аналізу принципів інформаційного обміну (у контексті захисту таємниці фінансового моніторингу) між учасниками національної системи боротьби із зазначеним протиправним явищем. У розробленій класифікації зазначено такі принципи захисту таємниці фінансового моніторингу:

а) законності – встановлює законодавчі базові засади захисту таємниці фінансового моніторингу;

б) дотримання професійної таємниці – передбачає збереження професійної таємниці суб'єктів первинного фінансового моніторингу в межах надання Держфінмоніторингу інформації, що становить таємницю фінансового моніторингу;

в) оптимальної захищеності – передбачає, що захист таємниці фінансового моніторингу балансує між ризиками суб'єктів первинного фінансового моніторингу щодо розкриття відповідної інформації та компетенцією Держфінмоніторингу щодо її подальшої передачі законним чином;

г) державного гарантування – встановлює, що захист таємниці фінансового моніторингу гарантується державою (в особі відповідного державного органу – Держфінмоніторингу);

д) міжнародної забезпеченості – передбачає, що захист інформації, яка становить таємницю фінансового моніторингу, зумовлений міжнародними стандартами (Рекомендаціями FATF);

е) повноти – забезпечує охоплення таємницею фінансового моніторингу всієї інформації, що отримується Держфінмоніторингом (інформація про фінансові операції та їх учасників, додаткова та інша інформація, яка може бути пов'язана з підозрою);

ж) взаємності – обов'язок із надання інформації, що становить таємницю фінансового моніторингу, Держфінмоніторингу кореспондується з обов'язком зазначеного органу захищати отриману інформацію.

Абзацом 1 ч. 11 ст. 12 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначено, що обмін інформацією, яка є таємницею фінансового моніторингу, її розкриття та захист здійснюються відповідно до закону.

Особам, які подали інформацію до Держфінмоніторингу, забороняється повідомляти будь-які дані про фінансову операцію та її учасників особам, які брали (беруть) участь у її здійсненні, а також третім особам.

Окрім обмежень щодо розголошення факту та змісту подання інформації про фінансову операцію Держфінмоніторингу, вищезазначений Закон також забороняє розголошувати інформацію про одержання запиту від Держфінмоніторингу та надану на нього відповідь (абз. 3 ч. 11 ст. 12 Закону [1]).

Указане обмеження стосується більш широкого кола суб'єктів, до яких належать:

- а) працівники суб'єкта первинного фінансового моніторингу;
- б) працівники державних органів;
- в) працівники органів місцевого самоврядування;

г) посадові особи, працівники суб'єктів господарювання, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, що не є суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Якщо зазначені особи одержали запит Держфінмоніторингу щодо фінансових операцій, додаткової або іншої інформації, пов'язаної зі здійсненням аналізу фінансових операцій, що стали об'єктом фінансового моніторингу, осіб, які брали участь у їх проведенні, довідок та копій документів та іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи розповсюдження зброї масового знищення, та/або надали відповідь на такий запит цьому органу, що їм забороняється інформувати про це:

осіб, які брали (беруть) участь у здійсненні фінансових операцій, визначених у запиті або відповіді;

будь-яких третіх осіб.

Частиною 12 ст. 12 Закону [1] встановлено, що Держфінмоніторинг забезпечує захист і зберігання таємниці фінансового моніторингу. Відповідні елементи захисту таємниці фінансового моніторингу зумовлені тим, що Держфінмоніторинг, як підрозділ фінансової розвідки, повинен забезпечувати захист інформації, яку отримує в межах виконання своїх функцій. Держфінмоніторинг не має права розкривати та/або передавати будь-кому інформацію, що є таємницею фінансового моніторингу, окрім випадків, передбачених ст. 17, 18, 20 і 23 Закону [1].

Зазначені статті охоплюють такі випадки, як:

1) інформування правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення відповідно до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, про подальше зупинення відповідних фінансових операцій (операції), зупинення видаткових фінансових операцій та подача до них узагальнених матеріалів або додаткових узагальнених матеріалів (ч. 2, 3, абз. 3 ч. 5 ст. 17 Закону [1]);

2) подача узагальнених матеріалів (додаткових узагальнених матеріалів) до правоохоронних органів, уповноважених приймати рішення згідно з КПК України, а

також розвідувальних органів України для проведення оперативно-розшукової діяльності (п. 4, 5 ч. 2 ст. 18 Закону [1]);

3) інформування суб'єктів державного фінансового моніторингу, які, відповідно до Закону, виконують функції державного регулювання й нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, про можливі порушення такими суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Закону та надання суб'єктам державного фінансового моніторингу даних відповідно до законодавства в межах, визначених ч. 3 ст. 18 Закону (п. 12, 13 ч. 1 ст. 20 Закону [1]);

4) надання відповідному органу іноземної держави інформації з обмеженим доступом (ч. 2 ст. 23 Закону [1]).

Таким чином, законодавче закріплення задокументованої інформації у вигляді узагальнених матеріалів та додаткових узагальнених матеріалів, яка може подаватись Держфінмоніторингу від суб'єктів фінансового моніторингу у формі матеріальних носіїв, в електронному вигляді або у формі копій документів з обмеженим доступом, не є порушенням порядку розкриття державної інформації.

У разі надходження запиту щодо такої інформації Держфінмоніторинг повертає відповідний заінтересованій особі такий запит без розгляду, окрім випадку, якщо запит надійшов у межах перевірки раніше надісланих йому узагальнених та/або додаткових узагальнених матеріалів. За наявності в Держфінмоніторингу додаткової інформації, що стосується раніше надісланих правоохоронним органам узагальнених матеріалів, Держфінмоніторинг може формувати й подавати відповідному правоохоронному органу додаткові узагальнені матеріали.

Абзацом 2 ч. 12 ст. 12 Закону [1] визначено, що в разі розголошення в будь-який спосіб таємниці фінансового моніторингу працівники Держфінмоніторингу притягаються до відповідальності відповідно до закону або за рішенням суду.

У таких випадках передбачено два види відповідальності для працівників Держфінмоніторингу: кримінальна або адміністративна.

Частиною 2 ст. 209–1 Кримінального кодексу (КК) України [6] встановлено, що розголошення в будь-якому вигляді інформації, яка відповідно до закону надається Держфінмоніторингу, особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо такі дії заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, – карається штрафом від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати деякі посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Винність особи в учиненні зазначеного злочину доводиться в судовому порядку відповідним рішенням суду.

Згідно з ч. 3 ст. 166–9 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7], розголошення в будь-якому вигляді інформації, що відповідно до закону є об'єктом обміну між суб'єктом первинного фінансового моніторингу та Держфінмоніторингом, або факту її подання (одержання) особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю, тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Аналогічно абз. 2 ч. 12 ст. 12 Закону передбачено відповідальність працівників Держфінмоніторингу за незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом. Частина 13 коментованої статті визначає засади такої відповідальності відносно осіб, яким така інформація стала відома у зв'язку з їхнього професійною або службовою діяльністю. Це можуть бути:

а) працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

б) працівники суб'єктів господарювання, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, що не є суб'єктами первинного фінансового моніторингу;

в) працівники суб'єктів державного фінансового моніторингу;

г) працівники державних органів та Національного банку України;

д) державні реєстратори;

е) працівники правоохоронних органів.

Зазначені особи зобов'язані дотримуватися таємниці фінансового моніторингу та не розголошувати факт подання інформації Держфінмоніторингу в установлених Законом випадках.

Особи, винні в порушенні таємниці фінансового моніторингу та заборони інформувати про факт подання інформації Держфінмоніторингу, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом.

Таким чином, можна зазначити, що в законодавстві України чітко регламентовано норми стосовно термінологічного значення та процедури розкриття таємниці фінансового моніторингу. Ці норми гарантовані такими принципами захисту таємниці фінансового моніторингу: дотримання професійної таємниці; оптимальної захищеності; державного гарантування; міжнародної забезпеченості; повноти й взаємності. Статус інституту таємниці фінансового моніторингу відповідає міжнародним стандартам у сфері боротьби з відмиванням коштів, а власне таємницю гарантує держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII // Голос України. – 2014. – № 216.

2. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf. – Назва з екрана.

3. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

4. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI // Голос України. – 2011. – № 24.

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : наук.-практ. комент. до Закону України / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Бичкова С. С., Котляревський Я. В. – Київ : Ваіте, 2015. – 816 с.

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Голос України. – 2001. – № 107.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Верховної Ради УРСР 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

*Гаевский И. Н. – кандидат юридических наук, доцент,
докторант Национальной академии внутренних дел*

Тайна финансового мониторинга: сущность, принципы защиты, особенности раскрытия

Раскрыта сущность понятия «тайна финансового мониторинга». Предложена классификация принципов защиты информации между участниками национальной системы борьбы с отмыванием доходов, полученных преступным путем, финансированием терроризма и распространения оружия массового поражения. Изучены законодательные основы раскрытия тайны финансового мониторинга.

Ключевые слова: тайна финансового мониторинга; отмывание денег; финансирование терроризма; принципы защиты; Государственная служба финансового мониторинга Украины.

Ihor Gaievskyi – Ph.D in Law, Associate Professor, Doctoral Student of the National Academy of Internal Affairs

Financial Monitoring Secret: the Nature, the Protection Principles, the Specificity Of Disclosure

Ensuring information security in the emerging information society is the extremely urgent task. In general, under the protection of information refers to the set of methods and tools that ensure the integrity, confidentiality and availability of the information in terms of impact on her threats to natural or artificial nature, implementation of which may cause damage to the owners and users of the information.

The trends in the recent years show that the publicity (openness) information is under the constant supervision of the relevant public institutions and the public. Sometimes, such publicity is a contemporary, but in some cases may be a factor that unbalance the national security.

At this side, the relationship of specific importance for the protection of information which is circulating in the system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing or financing of proliferation of weapons of mass destruction.

Summarizing the above, it should be noted that in the national legislation of Ukraine is clearly regulated the rules on terminological meaning and disclosure procedure of the financial monitoring secret. In turn, these standards are guaranteed protection of financial monitoring secret, which, in particular, the principles of professional secrecy; the optimal security principle; the principle of state guarantee; the principle of international security; the principle of completeness and reciprocity principle. The status of the institution of financial monitoring secret are meeting of international standards in combating money laundering, and the secrecy is guaranteed by the state.

Keywords: financial monitoring secret; money; terrorist financing; the protection principles; FIU of Ukraine.

УДК 351.759.5:351.82(477)

Вязмікін Сергій Анатолійович –
заступник начальника Департаменту
захисту економіки Національної
поліції України

ЗАВДАННЯ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

*Розкрито нові підходи до завдань та повноважень
Департаменту захисту економіки Національної поліції України.
Надано пропозиції щодо пріоритетів його діяльності.*

Ключові слова: завдання; Департамент захисту економіки Національної поліції України; функції; поліція.

Злочини у сфері економіки як відкрито, так і латентно, протистоять суспільству й державі, а протидія їм завжди є складним, проблемним процесом. Протиборство між державою і представниками злочинного світу було звичним явищем у різні історичні періоди. Розквіт злочинності у сфері економіки та її активне наукове вивчення відбулися в 30-ті рр. XX ст., що сприяло створенню відповідних підрозділів і формуванню низки принципів їх діяльності [1, с. 102].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. було утворено юридичну особу публічного права – Департамент захисту економіки Національної поліції України (ДЗЕ НПУ) як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції з вертикальним підпорядкуванням, на який покладено функції протидії злочинності у сфері економіки [2].

ДЗЕ НПУ є міжрегіональним територіальним органом у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який, згідно з чинним законодавством, здійснює оперативно-розшукову діяльність.

Структура новоствореного Департаменту передбачає повністю вертикальне підпорядкування та суттєве збільшення

практичної складової. Головна функція Департаменту полягає в безпосередньому проведенні оперативно-розшукових заходів стосовно документування та викриття злочинів в економічній сфері.

Нині всі територіальні підрозділи виведено з підпорядкування начальників головних управлінь Національної поліції та їхніх територіальних підрозділів [3]. Таке рішення було прийнято з огляду на те, що територіальні підрозділи в областях, покликані протидіяти злочинності у сфері економіки й боротись із корупцією, опосередковано залежали від органів місцевої влади у вирішенні соціально-побутових питань, матеріально-технічному забезпеченні, наданні різноманітних послуг на пільгових умовах, використанні родинних зв'язків тощо. Усе це породжувало певні корупційні ризики і не дозволяло змоги повноцінно забезпечити ефективну протидію корупції.

Отже, виникає необхідність висвітлення завдань та повноважень підрозділу захисту економіки Національної поліції України. Свою позицію щодо діяльності підрозділів, які здійснюють протидію злочинам у сфері економіки, висловило чимало науковців, серед яких К. В. Антонов, В. І. Василичук, В. П. Захаров, О. Є. Користін, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. Проте на сьогодні у фахових виданнях бракує публікацій щодо завдань і повноважень ДЗЕ НПУ, що зумовлює подальший аналіз.

Метою пропонованої увазі статті є розкриття нових підходів до завдань та повноважень підрозділу захисту економіки Національної поліції України, а також надання пропозицій щодо пріоритету його діяльності.

До компетенції ДЗЕ НПУ віднесено виявлення 86 складів злочинів економічного спрямування в 65 галузях і сферах економіки, основними з яких є запобігання розкраданню державних коштів, викриття злочинів у найбільш уразливих для злочинних посягань галузях економіки, серед яких паливно-енергетичний та агропромисловий комплекси, надрокористування, земельні відносини, зовнішньоекономічна та банківська діяльність, протидія кримінальній і адміністративній корупції, а також боротьба з хабарництвом [4, с. 32].

Для ефективної протидії вищенаведеним правопорушенням на підрозділи захисту економіки покладено такі завдання:

участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності;

виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, зокрема вчинених суспільно небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну й криміногенну ситуацію в окремих регіонах та державі загалом;

боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, а також серед посадових осіб органів державної влади та самоврядування;

протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним із корупцією;

установлення причин та умов учинення правопорушень у сфері економіки, а також ужиття заходів щодо їх усунення [3].

Отже, відповідно до покладених завдань оперативні працівники ДЗЕ НПУ виконують такі функції:

1) аналізують стан економічної злочинності, чинники, що її зумовлюють, прогнозують криміногенну ситуацію в соціально-економічній сфері держави та окремих її регіонах, розробляють і вносять пропозиції керівництву Національної поліції України щодо організації діяльності підрозділів захисту економіки;

2) взаємодіють зі структурними підрозділами Національної поліції України, іншими органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, зокрема громадськими, а також із правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю;

3) аналізують ефективність використання сил, засобів та оперативно-пошукових обліків у боротьбі зі злочинністю, визначають основні напрями й тактику оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з виявленням злочинів у сфері економіки, надають пропозиції керівництву Національної поліції України щодо підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності;

4) уживають заходи з протидії злочинам в органах державної влади, проти власності, у сфері інтелектуальної власності, а також злочинним діянням, пов'язаним із фальшивомонетництвом, організовують процес забезпечення відшкодування завданих зазначеними злочинами збитків;

5) протидіють кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, земельних відносин, використання державного майна, запобігання незаконному використанню надр та інших природних ресурсів, а також легалізації (відмиванню) доходів, одержаних незаконним шляхом;

6) уживають заходи щодо захисту бюджетних коштів від злочинних посягань, забезпечують правомірність цільового використання бюджетних коштів та застосування процедур закупівлі товарів, робіт і послуг;

7) реалізують заходи, спрямовані на встановлення майна та матеріальних цінностей, здобутих злочинним шляхом, щодо яких судом може бути прийнято рішення про стягнення їх для відшкодування завданих злочинами збитків чи виконання додаткової міри покарання, а саме – конфіскації майна;

8) організовують підготовку матеріалів до засідань та оперативних нарад керівництва Національної поліції України з актуальних питань боротьби зі злочинністю у сфері економіки;

9) розробляють і реалізують програми, комплексні та цільові оперативно-профілактичні операції, а також інші заходи, спрямовані на активізацію протидії злочинності за визначеними пріоритетними напрямками;

10) організовують перегляд нормативно-правових актів щодо питань боротьби зі злочинністю у сфері економіки з метою адаптувати їх до чинного законодавства, здійснюють підготовку проектів, забезпечують дотримання встановленого законодавством порядку подання нормативно-правових актів Національної поліції України на державну реєстрацію, а також ведення їх систематизованого обліку;

11) беруть участь у розробленні спільно зі структурними підрозділами Національної поліції України та іншими правоохоронними органами проектів міжнародних договорів

України у сфері боротьби з економічною злочинністю та забезпечують їх виконання [5];

12) беруть участь у наукових дослідженнях і розробленні за їх результатами державних програм боротьби зі злочинністю, а також у підготовці інформаційно-аналітичних, методичних матеріалів щодо стану та підвищення ефективності протидії злочинам у сфері економіки;

13) у встановленому порядку беруть участь у розгляді депутатських запитів і звернень народних депутатів України, громадян, підприємств, установ, організацій, вивчають публікації і повідомлення в засобах масової інформації з питань, що належать до компетенції Департаменту;

14) здійснюють контроль за дотриманням працівниками ДЗЕ НПУ порядку приймання та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та іншої інформації;

15) організовують діловодство, зокрема за матеріалами негласних заходів оперативно-розшукової діяльності, здійснюють контроль за дотриманням правил роботи з шифротелеграмами, створюють необхідні умови для забезпечення режиму секретності;

16) взаємодіють з органами досудового розслідування, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також із науково-дослідними установами системи Національної поліції України під час здійснення оперативно-службової діяльності, зокрема за конкретними злочинами [6, с. 103];

17) надають відповідним структурним підрозділам Національної поліції України пропозиції щодо створення та вдосконалення наявних автоматизованих інформаційних систем, забезпечують своєчасне поповнення та належне використання оперативно-пошукових обліків;

18) уживають заходи щодо забезпечення відбору, розстановки та професійної підготовки працівників Департаменту, створення резерву кадрів для висування кандидатами на посади, організації їхньої професійної підготовки та підвищення кваліфікації;

19) співпрацюють із засобами масової інформації з питань інформування громадськості про діяльність Департаменту шляхом

проведення прес-конференцій, брифінгів, Інтернет-конференцій, прямих телефонних ліній, розміщення статей, інтерв'ю, коментарів, підготовки теле- і радіопередач, виготовлення та розповсюдження інформаційно-презентаційної продукції;

20) використовують кошти державного бюджету для проведення оперативно-розшукових заходів у межах видатків, затверджених у кошторисі на вищезазначені цілі;

21) сприяють забезпеченню правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості.

Згідно з вимогами нормативно-правових актів, для реалізації завдань із протидії злочинам у сфері економіки працівники Департаменту мають право:

1) здійснювати оперативно-розшукову діяльність, спрямовану на виявлення та припинення злочинів у сфері економіки, комплексне використання джерел оперативної інформації, можливостей оперативних підрозділів та застосування оперативно-технічних засобів під час проведення оперативно-розшукових заходів, а також контролювати використання коштів, призначених для проведення цієї роботи;

2) здійснювати оперативно-технічні заходи за оперативно-розшуковими справами, що перебувають у їх провадженні;

3) складати адміністративні протоколи про виявлені факти порушення антикорупційного законодавства та направляти їх до судових органів у встановленому законом порядку;

4) у визначеному порядку запитувати й отримувати від посадових осіб органів державної влади документи, довідкові та інші матеріали (у письмовій або усній формі), необхідні для прийняття рішень щодо забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з економічною злочинністю;

5) користуватися в установленому законодавством порядку базами даних Національної поліції України, МВС та інших державних органів із питань, що належать до компетенції Департаменту.

Отже, ДЗЕ НПУ є юридичною особою, що має відповідні повноваження. Пріоритетними напрямками діяльності підрозділу можна вважати такі:

протидія кримінальній частині корупційних проявів серед посадових осіб органів виконавчої влади, службовців, наділених контролюючими, регуляторними та дозвільними повноваженнями;

протидія розкраданню коштів державного та місцевих бюджетів, субсидій, субвенцій і дотацій;

захист державних цільових програм та програм, що виконуються під гарантіями Уряду України;

виявлення та припинення правопорушень у сфері державних закупівель, вжиття заходів щодо їх попередження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васи́нчук В. І. Запобігання та розкриття злочинів підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю / В. І. Васи́нчук // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2004. – № 4. – С. 102–110.

2. Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовт. 2015 р. № 830. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd>. – Назва з екрана.

3. Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України [Електронний ресурс] : наказ Голови Національної поліції України від 7 листоп. 2015 р. № 81. – Режим доступу: <http://www.npu.gov.ua/uk/>. – Назва з екрана.

4. Васи́нчук В. І. Протидія оперативними підрозділами МВС України фінансуванню сепаратизму : метод. рек. / Васи́нчук В. І., Буряк М. В., Купранець І. М. та ін. – Київ : Кандиба Т. П., 2015. – 98 с.

5. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/257729>. – Назва з екрана.

6. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / [Моїсєєв Є. М., Джу́жа О. М., Никифорчук Д. Й. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джу́жі. – Київ : Правова єдність, 2009. – 310 с.

Вязмикин С. А. – заместитель начальника Департамента защиты экономики Национальной полиции Украины

Задачи и полномочия Департамента защиты экономики Национальной полиции Украины

Раскрыты новые подходы к задачам и полномочиям Департамента защиты экономики Национальной полиции Украины. Предоставлены предложения относительно приоритетов его деятельности.

Ключевые слова: задачи; Департамент защиты экономики Национальной полиции Украины; функции; полиция.

Serhii Viazmikin – Deputy Chief of the Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine

The Tasks and Powers of Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine

The author has discovered new approaches to tasks and powers of Departments of Economic Protection of the National Police of Ukraine, and he also provides proposals on the priority of their activities in his article.

The Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine is a legal entity, endowed with the appropriate powers and the main priorities of the units include:

- a) combating criminal corruption among officials of the executive branch, officials vested with supervisory, regulatory and licensing authority;
- b) countering theft of state and local budgets, grants, subsidies;
- c) protection of state programs and programs running under government guarantees of Ukraine;
- d) detection and prevention of violations of public procurement, taking measures to prevent them.

Keywords: task; Department of Economic Protection of the National Police of Ukraine; functions; police.

UDC 343.35:342.534

Serhii Pavlenko – Ph.D, Leading
Researcher of Department for
Organization Research and
Development of the National
Academy of Internal Affairs

THE DEPUTY'S IMMUNITY AS THE FACTOR OF POLITICAL CORRUPTION: NATIONAL LEGISLATION AND EUROPEAN PRACTICES

The author in the article focuses on theoretical and practical approaches to the immunity as the factor of political corruption in Ukraine. It is noted that in spite of some positive developments in the issue of reforming anti-corruption legislation and bringing with EU standards, in general anti-corruption policy in Ukraine is not effective enough and requires further reform. Also stated that one of the main challenges in the context of real anti-corruption changes should be proper implementation of the new anti-corruption legislation and ensuring the implement recommendations of European institutions for its improvement (regulation of procedure for liability for corruption offenses persons who have immunity (inviolability); ensuring transparency for financing of political parties and election campaigns; clear separation of administrative and criminal liability for corruption offenses, etc.).

Keywords: parliamentary inviolability; immunity; corruption; European standards; anti-corruption legislation.

The revolutionary events in the country in 2013–2014, the adaptation of anti-corruption legislation to EU standards and striving to overcome public manifestation of corruption at all levels of government caused the urgent need to reform the anti-corruption legislation and the establishment of appropriate and effective bodies on combating against corruption. Thus, in October 2014 the Parliament of Ukraine adopted a number of laws to combat corruption, including: the Law of Ukraine «On principles of state for

Anticorruption Policy in Ukraine (Anti-corruption Strategy) on the 2014–2017 years»; The Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»; The Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» and others.

The significant and positive innovation of political life in Ukraine was the established cooperation between public authorities and civil society. However, despite the progress, the Ukraine still has to solve problem of constructing an effective system of control over corruption in high places, to solve the issue of deprivation of immunity of deputies and bring to justice for committing crime, including corruption [1, p. 5].

It was indicated in analytical report of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the internal and external situation of Ukraine in 2015». Thus, the President emphasized that the anti-corruption policy in Ukraine is not effective enough and needs further reform. One of the main objectives in the context of real anti-corruption changes should be proper implementation of the new anti-corruption legislation and ensuring the implementation of recommendations of European institutions for its improvement (regulation of procedure for prosecution for corruption of persons with immunity (inviolability); ensuring transparency for financing of political parties and election campaigns; clear separation of administrative and criminal liability for corruption offenses, etc.) [2, p. 5].

Of course, the parliamentary immunity can not be considered as manifestation of political corruption, but under certain conditions it becomes a factor of corruption. On the one hand, it protects the deputy from persecution, including committing acts of corruption, and on the other hand it is the opportunity for corruption in the granting consent of Parliament to bring the deputy to justice (cases of «corporate solidarity» or rather «political revenge») [3–4].

Removing immunity has long been one of the cornerstones of the debate that waged between society and political environment. The parties argue both for and against of the initiative [5].

Some researchers for example L. Arkusha [6], M. Melnick [7], V. Lunyeyev, indicate the fact that [8] – the higher the position of corrupt, the more opportunities he has to avoid punishment or find

legal cover for his crimes or aspect. In this regard, some experts stress the simplification of procedures for removal of parliamentary immunity in case when deputy violated something, and strengthen control over the activities of deputies, including their income and expenses [9].

Citizens and expert that were polled by the Razumkov Center accepted that the abolition of parliamentary immunity is one of the most effective means of combating political corruption [10].

The results of the study «Omnibus» and according to citizens found that the most corrupt in Ukraine is the Verkhovna Rada of Ukraine (54,2 %) and the Cabinet of Ministers of Ukraine (44,9 %). Given the public attitudes the President of Ukraine was submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine the draft «Law on Amendments to the Constitution of Ukraine» (concerning immunity of National Deputies of Ukraine and Judges). The draft law offered the amendment to Article 80 of the Constitution of Ukraine and lies in the abolition of parliamentary immunity and procedural immunity of National Deputies of Ukraine [11].

In this respect, one should pay attention to the fact that, indeed, the issue of bringing the National Deputies of Ukraine to criminal liability only with the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine would be resolved, because such immunity is disproportionate and extends beyond what is necessary in a democratic society [12]. However, the legislator abolishes all procedural immunities of deputies of Ukraine, which exist to protect them from arrest or detention.

The Venice Commission in the report on the scope and deprivation parliamentary immunity notes that the main historical justification for the presence of procedural rules on parliamentary immunity is the protection of Parliament as an institution from undue pressure from the executive (the King) including protection from pressure by state prosecutors as part of the executive. This ground also includes protection of the parliamentary opposition, which usually is the minority of undue pressure from the ruling majority. Moreover, it protects members of parliament from political abuse by

other parties that may occur, for example, in the form of unfounded accusations of committing crimes by political opponents [12].

There is defined limit of the immunity from investigation, prosecution and adjudication of case related to corruption and to the degree that is necessary in a democratic society in international standard [13].

It is important to note that the practice of complete abolition of parliamentary immunity from prosecution as a whole is not typical of most European countries: it practiced, particularly in countries with Anglo-Saxon legal system (such as the United Kingdom, where immunity extends only to arrest in civil proceedings). By contrast, in most European countries the institute of parliamentary immunity is enshrined at constitutional level or in law.

In most European countries, parliamentary immunity is limited. For example, in Belgium, Greece, Luxembourg, Portugal, Sweden, Finland, it covers only the period of parliamentary sessions while committing a crime in the intercessional period not protect deputies from prosecution or application of sanctions, from which protects the immune system.

In some countries the effect of immunity is covered only residence time at the meeting of the deputy parliament and the travel time to or from Parliament (Iceland, Norway and Ireland) and in case of commitment of serious crimes (felonies) or treason during this period the as deputy immunity not be available. The action of immunity in most European countries is not applied to cases of flagrante delicto, when the deputy arrested or directly at the crime scene or the day after the crime. These countries include Albania, Austria, Belgium, Bulgaria, Greece, Denmark, Spain, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Germany, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Hungary, France, Czech Republic, Sweden (if the deputy has pleaded guilty).

In some European countries the effect immunity isn't applied to cases of certain types of offenses such as small (insignificant) offenses or crimes which do not involve imprisonment (France, Luxembourg), or offenses for which is set the responsibility of

imprisonment for a specified period. In Sweden the detention of the deputy at the crime scene, for which punishment of imprisonment is the term of 2 years, provides no possibility for exercising the right of immunity. A similar approach is used in Finland (offense punished by imprisonment for 6 months), Portugal (offense is punishable by imprisonment for 3 years or more), Croatia, Serbia, Montenegro, Macedonia, Slovenia (in these countries action of immunity is not applied to cases of detention at the scene of crimes for which the responsibility is imprisonment for 5 years or more).

During the 1990s the legislation of a number of European countries had made a number of changes which provide for the possibility of investigation in criminal cases against members of parliament, without the prior consent of Parliament (or when the Chamber member is a deputy). The countries where immunity not protect deputies from the investigation include, in particular, Belgium, Greece, Finland, France, Portugal.

The procedure for initiating the removal of parliamentary immunity and decision-making procedures of removal of immunity in different European countries defined differently. Common is that the final decision taken by Parliament by the majority of votes; in most cases it is based on the recommendations of the parliamentary committee. The initiative for removal of immunity may originate from different entities such as the Attorney General, Ministry of Justice (Denmark, Luxembourg, France and Germany), President of the Supreme Court (Spain), etc. But in some countries the bodies and officials conducting the investigation have right of direct appeal to parliament (Finland) [14, p. 5–6].

Therefore, come to the conclusion that foreign experience in this sphere could be remarkable factor in the conditions of implementation of anti-corruption measures in Ukraine. However, it is also important to remember the famous words of Shevchenko about the fact that people should take into account the experience of others and also remember about their own. Foreign experience is rich and varied, of course, society has to learn and use, but the national heritage should be aware and use too.

Thus not much credits need to be done in order to point out the fact that the Constitution of Ukraine should be clearly reflected the principle according to which the parliamentary immunity shall not prevent the investigative authorities to conduct the preliminary investigation (detective) action in the case of detention deputy at the crime scene.

REFERENCES

1. Kochan, G.V. (2013). *Yavyshche politychnoi koruptsii: teoretyko-metodolohichniy analiz* [The phenomenon of political corruption: theoretical and methodological analysis]. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
2. Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi [The analytical report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine On the internal and external situation of Ukraine in 2015]. (2015). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro nadannia zhody na prytyahnnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti ta aresht narodnoho deputata Ukrainy Lazarenko P.I. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On giving the consent to criminal prosecution and arrest of MP Ukraine Lazarenko P.I.]. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Supreme Council of Ukraine*, 8 [in Ukrainian].
4. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro nadannia zhody na prytyahnnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti ta aresht narodnoho deputata Ukrainy Ahafonova M.I. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On giving consent to criminal prosecution and arrest of MP Ukraine Agafonov M.I.]. (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Supreme Council of Ukraine*, 38 [in Ukrainian].
5. Nedotorkannist po-ievropeisky. Mizh dyktaturoiu ta zlovzhyvanniamy [European truth. Respect for Europeans. Between dictatorship and abuse]. *Yevropeiska Pravda – Eurointegration truth*. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/02/7/7030533/> [in Ukrainian].

6. Arkusha, L.I. (2002). *Osnovy metodyky vyivlennia i rozsliduvannia orhanizovanoi zlochynnoi diialnosti pru naiavnosti korympovanykh zviazkiv* [Basic methods of detection and investigation of organized crime in the presence of corrupt relations]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Melnik, M.I. (2004). *Koruptsiia – koroziia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydii)* [Corruption is the erosion of power (social essence, trends and consequences, countermeasures)]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Lunev, V.V. (2001). *Pravoveie reguliuvannii obshchestvennykh otnoshenii – vazhnyi faktor preduprezhdenia organizovanoi i korruptsionnoi prestupnosti* [Legal regulation of social relations – an important factor in the prevention of organized crime and corruption]. *Gosudarstvo i pravo – the State and the right*, 5, 106–112 [in Russian].

9. Ekspert nazval glavnyie ugrozy otmeny deputatskoi neprikosnovennosti [Experts have called the main threats the abolition of parliamentary immunity]. (n.d.). *corruption.net*. Retrieved from <http://corruption.net/novini/item/15350-ekspert-nazval-samyeglavnyieugrozy-otmeny-deputatskoj-neprikosnovennosti.2015-05.02> [in Ukrainian].

10. Rezultaty ekspertnykh ta zahalnonatsionalnykh opytuvan [The results of expert surveys and national]. *Natsionalna bezpeka i oborona – National Security and Defence*, 2–3. Razumkov Centre. Retrieved from http://www.uceps.org/ukr/files/category_journal/NSD111_ukr_1.pdf [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy ta suddiv) [On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the immunity of deputies of Ukraine and judges)] : *poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy* [The explanatory note to the draft Law of Ukraine] [in Ukrainian].

12. Report on the scope and lifting of parliamentary immunities adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session (Venice, 21–22 March 2014) CDL-AD (2014) 011-e, p. 8, para. 39.

13. Resolution (97) 24 of the Committee of Ministers of the Council of Europe On the twenty guiding principles for the fight

against corruption. (Adopted by the Committee of Ministers on 6 November 1997 at the 101st session of the Committee of Ministers). – The official website of the Council of Europe.

14. Pidtrymaka nalezhnoho uriaduvannia: proekt protydiei koruptsii v Ukraini. Tekhnichniy dokument – ekspertnyi vysnovok shchodo imunitetiv obranykh osib ta koruptsii: natsionalne zakonodavstvo, ievropeiska praktyka, propozyzii shchodo udoskonalennia [Support to good governance: Project against corruption in Ukraine. Technical paper – expert opinion on the immunities of elected officials and corruption: national legislation and European practices, proposals for improving]. *www.coe.int*. Retrieved from <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/projects/UPAC/Technical%20papers/UA/344-UPAC-TP-Immunities-ALI-June2008-Ukr.pdf> [in Ukrainian].

Павленко С. О. – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

Депутатський імунітет як чинник політичної корупції: національне законодавство та європейська практика

Досліджено питання депутатського імунітету як чинника політичної корупції в Україні. Наголошено на тому, що незважаючи на певні позитивні зміни в питанні реформування антикорупційного законодавства та приведення його до стандартів Європейського Союзу, загалом антикорупційна політика в Україні є недостатньо ефективною та потребує подальшого реформування. Констатовано, що одним із основних завдань у контексті здійснення реальних антикорупційних змін має стати належне впровадження нового антикорупційного законодавства та забезпечення виконання рекомендацій європейських інституцій щодо його вдосконалення. Аргументовано необхідність відображення в Конституції України принципу, відповідно до якого депутатський імунітет не повинен перешкоджати органам

досудового розслідування проводити слідчі (розшукові) дії у разі затримання депутата на місці вчинення злочину.

Ключові слова: депутатська недоторканість; імунітет; корупція; європейські стандарти; антикорупційне законодавство.

Павленко С. А. – кандидат юридических наук, ведучий научний сотрудник отдела организации научно-исследовательской работы Национальной академии внутренних дел

Депутатский иммунитет как фактор политической коррупции: национальное законодательство и европейская практика

Исследованы вопросы депутатского иммунитета как фактора политической коррупции в Украине. Аргументировано внимание на том, что несмотря на некоторые положительные изменения в вопросе реформирования антикоррупционного законодательства и приведения к стандартам Европейского Союза, в общем антикоррупционная политика в Украине является недостаточно эффективной и требует дальнейшего реформирования. Констатировано факт, что одной из основных задач в контексте осуществления реальных антикоррупционных изменений должно стать надлежащее внедрение нового антикоррупционного законодательства и обеспечения выполнения рекомендаций европейских институтов по его усовершенствованию. Аргументирована необходимость отображения в Конституции Украины принципа, в соответствии с которым депутатский иммунитет не должен препятствовать органам досудебного расследования проводить следственные (розыскные) действия в случае задержания депутата на месте совершения преступления.

Ключевые слова: депутатская неприкосновенность; иммунитет; коррупция; европейские стандарты; антикоррупционное законодательство.

УДК 343.132:343.541

Симоненко Наталія Олександрівна –
здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін факультету № 2
Національної академії внутрішніх справ

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОГО В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ВІДНОСНО НЕРОЗКРИТИХ ЗГВАЛТУВАНЬ

Розглянуто процесуальний порядок зупинення досудового розслідування згвалтувань минулих років та оголошення підозрюваної особи в розшук. Визначено слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, які слід проводити під час розслідування зазначеного кримінального провадження.

Ключові слова: згвалтування; розслідування; кримінальне провадження; слідчий; спеціальні підрозділи; слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії.

Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, головним завданням кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення для того, щоб кожний, хто його вчинив, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [1]. Важливо, щоб жоден злочин не залишився безкарним, але інколи виконання цього завдання стає нездійсненним. Такі випадки передбачені в ст. 280 КПК України. Найбільш поширеним є переховування підозрюваного від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Унаслідок цього слідчий виносить постанову про зупинення досудового розслідування і передусім проводить дії щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного.

Проблема зупинення досудового розслідування з підстави переховування підозрюваного від органів слідства є актуальною. Незважаючи на низку наукових досліджень у цьому контексті, вона залишається нагальною, адже ніхто з науковців не досліджував діяльність слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваної особи під час досудового розслідування зґвалтування минулих років.

Метою статті є розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення методичного регулювання діяльності слідчого щодо встановлення місцезнаходження підозрюваної особи.

Згідно з даними офіційної статистики, у 2013 р. досудове розслідування було зупинено щодо 11 зґвалтувань, у зв'язку з невстановленням місцезнаходження підозрюваного – 8; у 2014 р. досудове розслідування було зупинено щодо 14 зґвалтувань, а через невстановлення місцезнаходження підозрюваного – 13; протягом першого півріччя 2015 р. досудове розслідування було зупинено щодо 5 зґвалтувань (усі у зв'язку з невстановленням місцезнаходження підозрюваного). Отже, здебільшого підставою для зупинення досудового розслідування є невідоме місцезнаходження підозрюваного, що й зумовлює актуальність цієї проблеми.

Питання зупинення досудового розслідування з причин невстановлення місцезнаходження підозрюваного досліджували такі науковці: О. І. Галаган, А. В. Дунаєва, О. В. Захарченко, О. В. Керевич, І. С. Кривонос, О. В. Лисенко, Є. В. Расчотов, М. Г. Решняк, О. С. Степанов та ін.

Інститут зупинення досудового розслідування передбачено главою 23 КПК України. Водночас існують різні позиції вчених щодо положень цих норм. Так, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Г. Яновська стверджують, що зупинення досудового розслідування є зумовленою об'єктивними обставинами змущеною перервою в кримінальному провадженні [2, с. 99]. Натомість В. М. Биков і В. Д. Ломовський визначають зупинення досудового розслідування як встановлену кримінальним процесуальним законом особливу, виняткову процесуальну форму, що застосовується відносно порівняно незначної кількості

кримінальних проваджень і лише тоді, коли відсутній основний учасник кримінального провадження (підозрюваний) або не встановлено особу, яку притягують до відповідальності як підозрюваного. На думку цих учених, зупинення досудового розслідування полягає у винесенні особою, котра здійснює провадження за кримінальним правопорушенням, за визначених законом умов постанови про зупинення досудового розслідування, а також у наступному вжитті заходів із розкриття кримінального правопорушення, розшуку підозрюваного, відновлення досудового розслідування або його зупинення в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством [3, с. 10].

Отже, зупинення досудового розслідування – це тимчасова, спричинена певними підставами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством, перерва в досудовому розслідуванні кримінального провадження. Перелік таких підстав визначено у ст. 280 КПК України. Однією з підстав зупинення досудового розслідування згвалтування і є переховування підозрюваного від органів слідства й суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та неможливість установити його місцезнаходження (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України). Відповідно до чинного КПК України, до зупинення досудового розслідування слідчий повинен провести всі можливі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, оскільки після його зупинення проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, що спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 2, 5 ст. 280 КПК України). Отже, перед зупиненням досудового розслідування згвалтувань минулих років слідчий повинен провести такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця події, допит потерпілої особи, допит імовірних свідків, а за можливості – допит підозрюваної особи. Якщо ж місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, відповідно до ст. 281 КПК України, оголошує його в розшук. Водночас перед тим, як оголосити в розшук підозрювану особу, слідчий, відповідно до ст. 276–279 КПК України, зобов'язаний скласти та здійснити повідомлення про підозру, а також зібрати докази, які підтверджують, що підозрювана особа переховується

від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності або її місцезнаходження невідоме.

І. С. Кривонос переконує, що перед тим, як оголосити розшук підозрюваного, слідчий повинен зібрати докази про вчинення правопорушення цією особою, винести стосовно неї повідомлення про підозру (відповідно до ст. 276–279 КПК України), а також зібрати докази, які свідчать про те, що підозрюваний переховується від слідства або місце його перебування невідоме. Доказами ухилення особи від слідства можуть бути: підтвердження інформації про отримання повістки про виклик (ст. 133 КПК України), постанова про привід підозрюваного та результати її виконання (ст. 140–143 КПК України), інші докази – довідки з місця роботи або навчання, паспортної служби про зміну реєстрації, отримання закордонного паспорта, закладів охорони здоров'я щодо можливості перебування підозрюваного на лікуванні тощо [4, с. 170].

Так, О. В. Лисенко стверджує, що слідчий передусім має зібрати інформацію про те, що особа фактично переховується від органів досудового розслідування або місцеперебування її не встановлено. Про ці обставини можуть свідчити такі фактори: особа не з'являється за викликами до органів досудового розслідування; не перебуває за місцем реєстрації чи фактичного проживання; не з'являється за місцем роботи (навчання, лікування тощо); відсутність інформації про надходження особи до травматологічних пунктів, моргів; відсутність її на стаціонарному лікуванні в лікувальних закладах; відсутність особи за місцем проживання сім'ї, батьків, друзів тощо. Перевірці також підлягають дані про осіб: щодо яких застосовано адміністративний арешт; затриманих на підставі положень ст. 207–213 КПК України; відносно яких вжито запобіжні заходи відповідно до ст. 176–206 КПК України; яких поміщено до дитячого приймальника-розподільника; призваних для проходження військової служби чи військових зборів тощо. До того ж, необхідно перевіряти дані прикордонної служби щодо перетину конкретною особою державного кордону України. Таку інформацію може бути отримано під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих

(розшукових) дій або шляхом виконання окремих доручень слідчого, надсилання запитів до відповідних установ [5, с. 192].

Так, О. К. Черкасова зазначає, що відсутність інформації щодо місця перебування підозрюваного можна констатувати й тоді, коли він не з'являється на виклики слідчого, перевірено всі відомі місця його можливої появи в певному населеному пункті (квартири знайомих і родичів, морги, лікарні тощо), коли таку роботу проведено в масштабах області або навіть усієї країни, однак позитивних результатів не отримано [6, с. 13]. Саме тоді в межах виконання завдання кримінального провадження слідчий виносить постанову про оголошення особи-гвалтівника в розшук, а також постанову про зупинення досудового розслідування згвалтування минулих років.

На нашу думку, обов'язковість винесення двох постанов (про оголошення особи в розшук та про зупинення досудового розслідування) є нерациональною. Для економії часу та ресурсів ці дві постанови варто об'єднати, оскільки наявні в них відомості дублюються (назва кримінального провадження, обставини кримінального правопорушення та його правова кваліфікація, відомості про підозрюваного, його зв'язки та місця можливого перебування, обраний запобіжний захід). Таким чином, доцільно виносити одну постанову про зупинення досудового розслідування, у якій зазначати його підставу.

Після зупинення досудового розслідування слідчому забороняється проводити слідчі дії, крім тих, що передбачають встановлення місця перебування підозрюваного. Водночас стосовно того, хто має здійснювати фактичний розшук, позиції науковців різняться.

Відповідно до чинного законодавства, оперативно-розшукові заходи щодо встановлення місцезнаходження підозрюваної особи може здійснювати як слідчий, так і оперативні підрозділи, яким він це доручив (ч. 3 ст. 281 КПК України). І. А. Малютін уважає, що, з огляду на значний обсяг роботи працівників слідчого апарату, недостатнє матеріально-технічне забезпечення (транспорт, зв'язок тощо), відсутність системи матеріального заохочення за результатами розшукової роботи, слідчий має давати відповідне розпорядження

співробітникам оперативних підрозділів [7, с. 28]. Проте, згідно з переконаннями Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна та Ю. Г. Корухова, розшукові заходи слідчий може здійснювати як під час досудового розслідування, так і після його зупинення. Вони також акцентують увагу на тому, що засоби, які використовуються під час проведення розшукових заходів, можуть бути тільки процесуальними або організаційно-технічними [8, с. 482]. Водночас А. А. Закатов стверджує, що діяльність слідчого стосовно розшуку осіб може проводитися лише в комплексі з оперативно-розшуковими заходами, які здійснюють оперативні підрозділи [9, с. 79]. О. В. Лисенко цілком слушно зазначає, що доручення слідчим проведення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, оперативним підрозділам органів внутрішніх справ є найбільш ефективним та самостійним напрямом їх діяльності, адже здебільшого на практиці розшук здійснюється оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, оскільки в їх структурі є спеціальні підрозділи, які, використовуючи можливості оперативно-розшукової діяльності та конфіденційного співробітництва, здійснюють такий пошук [5, с. 193].

Отже, слідчий має проводити розшук підозрюваного в зв'язуванні в разі, якщо в нього є ймовірна інформація про його місцеперебування і він не витратить на це багато часу. Проте коли місцезнаходження підозрюваного невідоме слідчому, тоді оперативно-розшукові заходи повинні проводити співробітники спеціальних підрозділів за дорученням слідчого.

Г. Г. Зуйков та О. Р. Ратинов зазначають, що діяльність слідчого в межах відновлених проваджень у зв'язку з невиявленням винної особи має розшуковий характер і здійснюється завдяки розшуковими заходам, що проводяться ним особисто або співробітниками ОВС оперативних заходів. Формами такої діяльності є: взаємне інформування слідчого й оперативників про відомості, що надходять, їх спільне обговорення; повторні інформування про злочин сусідніх і віддалених слідчих та оперативних апаратів; додаткове повідомлення даних про прикмети злочинця й речей, які розшуковують; інформування про нерозкритий злочин

оперативників в установах виконання покарань; перевірка місць легального збереження та можливої реалізації задля виявлення майна, яке розшукують; звертання до громадськості за сприянням у виявленні свідків і причетних до злочину осіб; вивчення вже вчинених і нових злочинів; перевірка обвинувачених у межах розслідуваних справ на причетність до нерозкритого злочину; проведення оперативних заходів щодо розшуку злочинця в тому середовищі, де він може перебувати; повторна перевірка наявних слідів за всіма видами обліків; повторний огляд раніше отриманих даних проведенням дублюючих заходів [10, с. 466].

Б. Н. Коврижних, наводячи досить стислий перелік таких заходів, зауважує, що до них належать різні запити й перевірки слідчого; установлення інформації; витребування матеріалів, документів, які містять необхідні дані; доручення та вказівки оперативним підрозділам про проведення розшукових дій [11, с. 10]. Н. В. Жогін, відповідно, констатує можливість проведення перевірок осіб різних контингентів; вивчення проваджень про однорідні злочини; оповіщення населення про прикмети підозрюваного через пресу, радіо, телебачення, а за потреби – обмеження кола тих, хто оповіщається, виступами з усними повідомленнями перед колективами підприємств, жителями села, району в місті тощо; направлення до адміністрації підприємства письмового звернення із зазначенням прикмет підозрюваного; проведення подвірних обходів у районах передбачуваного місця його проживання; пред'явлення громадянам мальованих, фотомонтованих портретів, ознайомлення їх з описом прикмет підозрюваного; проведення повторної перевірки за криміналістичними обліками; направлення орієнтувань до відповідних правоохоронних органів [12, с. 731].

Найголовнішим питанням, що постає перед слідчим після зупинення досудового розслідування згвалтувань минулих років, є питання стосовно дій, які необхідно проводити задля встановлення місця перебування підозрюваного.

Зокрема, А. В. Дунаєва визначила такі дії: 1) облік і використання особливостей злочинних дій; 3) з'ясування місця

перебування підозрюваного за допомогою постраждалих; 4) використання свідчень інших підозрюваних, якщо злочин учинили декілька осіб; 5) використання даних, які надали родичі та знайомі підозрюваних; 6) вивчення зв'язків постраждалого; 7) вивчення криміногенного елементу [13, с. 132].

У контексті розслідування зґвалтувань минулих років ми пропонуємо такий перелік дій, спрямованих на встановлення підозрюваного, який учинив зазначене кримінальне правопорушення:

з'ясування, чи дійсно підозрювана особа переховується від органів слідства з метою ухиляння від кримінальної відповідальності, тобто перевірка за місцем реєстрації та фактичного проживання;

здійснення перевірки за місцем роботи для отримання будь-якої інформації, що сприятиме розшуку підозрюваного;

виявлення та допит осіб, які можуть знати про місцезнаходження підозрюваної особи або мають інші відомості, що допоможуть знайти;

визначення можливості перетину кордону підозрюваною особою, зокрема з'ясування інформації про те, у яких країнах вона може перебувати, задля оголошення в міжнародний розшук.

Так, якщо передбачені слідчі (розшукові) дії не дали позитивних результатів щодо встановлення місця перебування підозрюваної особи у вчиненні зґвалтування минулих років, слід проводити негласні слідчі (розшукові) дії, порядок проведення яких регламентується главою 21 КПК України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Отже, для встановлення місцезнаходження підозрюваної особи у вчиненні зґвалтування минулих років, потрібно здійснювати такі негласні слідчі (розшукові) дії:

аудіоконтроль підозрюваної особи, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи можуть бути пов'язані з її місцем перебування (ст. 260 КПК України);

обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в них (ст. 267 КПК України);

спостереження за місцем, де може з'явитися підозрюваний (ст. 269 КПК України);

використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

Таким чином, лише після встановлення місцезнаходження підозрюваного у вчиненні зґвалтування минулих років, відповідно до ст. 282 КПК України, слідчий виносить постанову про відновлення досудового розслідування, про що зазначається в Єдиному реєстрі досудових розслідувань. Подальше досудове розслідування здійснюється в загальному порядку, установленому кримінальним процесуальним законом, строки розслідування якого визначаються відповідно до ст. 219 КПК України.

Отже, після зупинення досудового розслідування зґвалтувань минулих років, згідно з кримінальним процесуальним законодавством, слідчому забороняється проводити будь-які слідчі (розшукові) дії, крім тих, що спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваної особи. Водночас задля економії часу та підвищення ефективності діяльності слідчому слід не самому займатися розшуком підозрюваної особи, а розподіляти навантаження на співробітників спеціальних підрозділів, які безпосередньо здійснюють розшук підозрюваних осіб, чітко розмежовуючи обов'язки, що дасть змогу уникнути дублювання функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>. – Назва з екрана.

2. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Особлива частина / В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Г. Яновська та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 200 с.

3. Быков В. М. Приостановление производства по уголовному делу / В. М. Быков, В. Д. Ломовский. – М. : Юрид. лит., 1978. – 112 с.

4. Кривонос І. С. Здійснення розшуку підозрюваного за новим кримінальним процесуальним кодексом України / І. С. Кривонос // Право і безпека. – 2012. – № 4 (46). – С. 169–173.

5. Лисенко О. В. Організація розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду / О. В. Лисенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія : Економіка, право. – 2013. – № 4 (63). – С. 189–195.

6. Черкасова Е. К. Правовое регулирование приостановления и возобновления уголовно-процессуальной деятельности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Е. К. Черкасова. – Омск, 2004. – 18 с.

7. Малютін І. А. Зупинення досудового розслідування : навч.-метод. посіб. / І. А. Малютін ; за заг. ред. З. Д. Смітєнко. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 140 с.

8. Криминалистика : учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р. ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА, 2000. – 990 с.

9. Закатов А. А. К вопросу о совершенствовании уголовно-процессуальной регламентации розыскной деятельности / А. А. Закатов, С. А. Закатов // Новый Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: проблемы законодательства, теории и практики : сб. науч. тр. – Волгоград : Волгоград. гос. ун-т, 2002. – С. 156–159.

10. Криминалистика : в 2 т. / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М. : Высш. шк. МВД СССР, 1970. – Т. 2. – 479 с.

11. Коврижных Б. Н. Деятельность органов прокуратуры по делам о нераскрытых убийствах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Б. Н. Коврижных. – Харьков, 1969. – 22 с.

12. Руководство для следователей / под ред. Н. В. Жогина. – М. : Юрид. лит., 1971. – 752 с.

13. Дунаєва А. В. Основні змістові елементи діяльності слідчого щодо розшуку обвинуваченого / А. В. Дунаєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 1 (23). – С. 128–134.

Симоненко Н. А. – соискатель кафедры уголовно-правовых дисциплин факультета № 2 Национальной академии внутренних дел

Деятельность следователя по установлению местонахождения подозреваемого в уголовном производстве о нераскрытых изнасилованиях

Рассмотрен процессуальный порядок приостановления досудебного расследования изнасилований прошлых лет и объявления подозреваемого лица в розыск. Определены следственные (розыскные) и негласные следственные (розыскные) действия, которые следует проводить при расследовании данного уголовного производства.

Ключевые слова: изнасилование; расследование; уголовное производство; следователь; специальные подразделения; следственные (розыскные) действия; негласные следственные (розыскные) действия.

Natalia Simonenko – Researcher of the Department of criminal legal disciplines of faculty № 2 of the National Academy of Internal Affairs

Activities for the Investigator Locating of Suspects in Criminal Proceedings Unsolved Rape

The scientific article comprehensively analyzes the investigator to establish the location of a suspect in criminal proceedings of unsolved rape and formulated the theoretical principles and practical recommendations aimed at the development of the theory of criminal procedural law and improvement of national legislation.

By the analysis of criminal procedural legislation of Ukraine and scientific literature in the activities of the investigator to establish the location of a suspect in criminal proceedings unsolved rape refers to one of the areas of work, which is carried out by the investigation (search) and covert investigative (detective) actions and other proceedings measures taken both independently and in collaboration with other law enforcement agencies who are authorized to carry out search activity on his behalf.

To investigate rapes previous years, the author points out the following list of actions that are aimed at establishing suspected of committing rapes previous years, checking whether the suspected person is hiding from the investigating authorities to evade criminal responsibility, that is checking his residence and actual residence; testing in the workplace, according to the establishment of any information that will help in the search of the suspect; installation and questioning people who may know the location of the suspect or have other information to help investigators in locating a person suspected of having committed rape; possibility of establishing border crossing suspect and in which countries it may be, the announcement for the international wanted list.

Also, for locating the suspect investigators Action should be conducted (investigative): audiokontrol of suspect if there are reasonable grounds to believe that the person talking may be associated with its location (st. 260 Criminal Procedure Code of Ukraine); inspection of inaccessible public places, home or other property by secret infiltration of (art. 267 Criminal Procedure Code of Ukraine); observation of the place may be suspect (st. 269 Criminal Procedure Code of Ukraine); use confidential Cooperation (st. 275 Criminal Procedure Code of Ukraine).

Formulated in scientific articles provisions are aimed at improving the conceptual basis of the investigator to search for the suspect, who is of practical importance for scientific support for fighting crime.

Keywords: rape investigation; criminal proceedings; the investigator; special units; investigative (detective) of action; covert investigative (detective) actions.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 351.745.7(477)«1921»:930.1(09)

Щербатюк Володимир Михайлович –
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ОПЕРАТИВНІ ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР З ПІДГОТОВКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1921 РОКУ: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Висвітлено стан дослідження в сучасній вітчизняній історіографії організаційних та оперативних заходів Державного центру УНР, спрямованих на підготовку в УСРР Всеукраїнського збройного повстання 1921 р. Шляхом аналізу новітніх вітчизняних досліджень та документів архівів розкрито чинники, що негативно вплинули на результативність зазначених заходів під час організації повстання.

Ключові слова: повстання; організаційно-оперативні заходи; селянський повстанський рух; селянство; більшовицький режим; боротьба; історіографія; дослідження.

Наприкінці 1920 р. регулярна армія Української Народної Республіки (УНР) зазнала поразки в боротьбі за незалежність України. Однією з причин поразки був той факт, що жоден з урядів форм української державності не розгледів свого головного союзника – селянство, яке становило майже 80 % населення. Селянський повстанський рух за умов вирішення земельного питання, чого найбільше потребував тогочасний селянин, та вмілої

його організації, спрямування у відповідне державотворче русло міг стати надійною силою, здатною дати відсіч агресору, твердиною в розбудові армії та захисті української державності. Однак під натиском Червоної армії (повна назва – Робітничеселянська червона армія) Армія УНР 21 листопада залишила Україну та перейшла польський кордон. Так, 30 тис. її вояків були інтерновані до польських таборів.

Відповідно до Закону «Про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР» від 12 листопада 1920 р., у Польщі розпочав роботу Державний Центр (ДЦ) УНР. На українських землях остаточно утвердилась влада більшовиків. Проте на їх черговий прихід та репресивно-воєнні методи управління селянство України відреагувало новим сплеском протесту – збройним повстанським рухом, який не вщухав із 1918 р. Фактично в УСРР владі більшовиків активно продовжувало протистояти лише селянство. Тепер більшість керівників УНР вдалися до переоцінки селянського повстанського руху, адже стало зрозуміло, що наявна в Україні повстансько-партизанська боротьба може зберегти залишки української армії, а спільні дії селян-повстанців та Дієвої армії УНР – подолати більшовицьку владу в Україні. Перед урядом УНР, капітуляції якого фактично не відбулося, постало завдання щодо трансформації державних і військових органів УНР у підпільні організації. Останні, залучивши повною мірою селянський повстанський рух, мали здійснювати в Україні керівництво збройною боротьбою, організаційно оформивши його у Всеукраїнське повстання. Більш ширшому розумінню оперативно-організаційних заходів щодо його розгортання сприятиме встановлення повноти й об'єктивності досліджуваної проблеми, окреслення питань, які потребують подальшого вивчення. Досягненню мети підпорядковано розв'язання таких завдань: визначити стан наукової розробки проблеми з урахуванням новітніх праць сучасних вітчизняних дослідників; з'ясувати чинники, що призвели до неефективності організаційно-оперативних заходів Повстансько-партизанського штабу (ППШ) ДЦ УНР у процесі підготовки Всеукраїнського збройного повстання.

Ми вже зверталися до цього питання, проте здебільшого в контексті дослідження висвітлення розгортання селянського повстанського руху 1921 р. [1, с. 341–373]. З цієї метою здійснено аналіз досліджень І. Біласа, В. Василенка, О. Ганжі, А. Зінченка, П. Ісакова, Р. Коваля, Ю. Котляра, Д. Красносілецького, С. Кульчицького, С. Литвина, Я. Мотенка, Л. Петрова, Т. Плазової, Я. Ревеґука, В. Сідака, І. Срібняка, П. Стегнія, П. Тригуба, Я. Файзуліна та інших науковців, у працях яких так чи інакше йшлося про Всеукраїнське збройне повстання 1921 р. Однак поява у 2011–2015 рр. напрацювань В. Бондаренка, О. Вовка, М. Глуценка, А. Демартіно, О. Житкова, М. Коваленка, Н. Ковальової, В. Котвицького, Д. Красносілецького, Ю. Митрофаненка, Т. Плазової, Н. Прокіп та інших науковців, які досліджують різні аспекти Української революції 1917–1921 рр., вимагають нових узагальнень з означеної проблеми, що й визначає її актуальність.

Наявність за кордоном України частин збройних сил УНР, котрі могли б здійснити похід чи повести наступ на територію УСРР у момент найбільшої активності місцевих повстанських сил, стали головним підґрунтям для започаткування та діяльності спеціального органу ДЦ УНР – ППШ, створеного за погодженням із головою Польської держави Ю. Пілсудським з центром спочатку у Тарнові, а згодом – у Львові. Головні організатори й керівники ППШ – військовонаачальники УНР генерал-хорунжий Ю. Тютюнник та полковник Ю. Отмарштайн за мету організації ставили керівництво на теренах України повстанськими комітетами й організація збройної боротьби за відновлення суверенної української держави.

Водночас у надзвичайно складних обставинах часу постала необхідність продовження та навіть більш активного провадження дієвої дипломатичної та пропагандистської діяльності на державному рівні задля міжнародного визнання УНР та організації Всеукраїнського збройного повстання як дієвого фактору в намаганнях спільно із силами Армії УНР, що перебували на теренах Польщі, повернути Україні незалежність. Про це неодноразово йшлося в урядовій документації УНР. У цьому контексті специфіку функціонування Міністерства

преси й пропаганди уряду УНР у так званий тарнівський період висвітлила Л. Сніцарчук [2]. Дослідниця довела, що, незважаючи на організаційно-фінансові труднощі в роботі уряду УНР в екзилі, відбувалась інтенсифікація діяльності цієї установи в пропагандистській царині. Л. Сніцарчук вдало визначила особливості формування консолідованої інформації та звернула увагу на важливість пропагандистської діяльності Міністерства, зокрема тоді, коли виникла гостра необхідність у переконанні країн Європи щодо необхідності Другого зимового походу Армії УНР та його сприйняття як «визвольної акції українського народу» [2, с. 152–153].

Водночас із дипломатичною та пропагандистською роботою налагоджувалась розвідувальна та контрозвідувальна діяльність. Окрім ППШ, її здійснював Департамент політичної інформації МВС, перше засідання якого відбулося 20 травня 1921 р. Компетенція департаменту передбачала попередження, виявлення та розслідування дій проти державності УНР, боротьбу з державними злочинцями, створення таємної політичної агентури на теренах УСРР та підтримку її роботи, вивчення в УСРР політичної та економічної обстановки. Цей напрям роботи ДЦ УНР досліджувала Т. Плазова [3]. Вона констатує обмаль змістовних узагальнюючих документів, які свідчили б про виконання поставлених завдань. Однак учена переконана, що найбільш досконалими й розбудованими були закордонний та внутрішній відділи департаменту. Так, на основі вивчення документів архівів України дослідниця стверджує, що багато уваги закордонний відділ приділяв підтримці безперервного зв'язку з діючими агентами, а також надбанню нових таємних джерел інформації на теренах України. У праці наведено важливу інформацію, зокрема зазначено, що після затвердження Положення про організацію контрольно-розвідних пунктів і узгодження дій з польською військовою владою у травні 1921 р. такі пункти було утворено в Тернополі та в Дубно (з підпунктами на кордоні у Ланівцях, Корці й Підволочиську). Цікаво, що безперервна робота тільки двох підпунктів дала можливість надіслати до 1 червня 1921 р. в Україну з різними завданнями 200 старшин Армії УНР. Збільшення кількості

пунктів (додатково вони були облаштовані в Кременці (з підпунктами в Шумську та Куніві), Копиченцях (Кудринці, Скала, Гусятин), у Рівному (Острог, Уст'є, Сатанів), а також Сарнах) Т. Плазова аргументує піднесенням повстанського партизанського руху в Україні у травні-червні 1921 р., що й вимагало розширення мережі прикордонних пунктів. Однак дослідниця, помилково, як на нашу думку, замість шести пунктів називає п'ять. Водночас автор слушно зауважила, що кожен пункт обслуговував призначену йому повстанську групу в Україні, намічав найоптимальніші маршрути руху розвідників, розробляв постійні етапні шляхи для зв'язківців партизанських загонів тощо [3, с. 127].

Для більш глибокого усвідомлення розгортання оперативної роботи задля підняття в УСРР Всеукраїнського збройного повстання варто зазначити, що терени України було поділено на чотири Повстанські фронти, які на початку весни 1921 р. реорганізували у п'ять Повстанських груп і 22 Повстанські райони. Начальники груп і районів керували всім партизанським рухом у доручених їм місцевостях, координуючи діяльність партизанських відділів і міських повстанкомів. На нашу думку, найбільш чітке територіальне виокремлення Повстанських груп здійснив відомий сучасний вітчизняний дослідник І. Срібняк [4]. Так, Першу Повстанську групу він окреслив землями Миколаївської, Одеської, Херсонської губерній, півднем Поділля та західною частиною Катеринославщини. Вона була обмежена на заході румунсько-більшовицьким кордоном до р. Дністр, на півдні – Чорним морем, на сході – р. Дніпро і на півночі лінією Ямпіль – Вапнярка – Черкаси. 30 червня 1921 р. у Кишиневі було створено штаб Південної групи на чолі з підполковником Стефанівим. Командувачем групи було призначено повстанського отамана, генерал-хорунжого А. Гулого (Гулий-Гуленко).

Другу Повстанську групу, яку на початку весни 1921 р. було реорганізовано з Північного повстанського фронту, подано в межах території, окресленої лініями – річки Прип'ять і Дніпро, залізниця Черкаси – Вапнярка і далі до Ямполь, р. Дністр,

польський кордон. Очолив групу також відомий повстанський отаман, старшина Армії УНР підполковник Ю. Мордалевич.

Третя Повстанська група обіймала території Чернігівської та Полтавської губерній, а також північну частину Катеринославщини. Командувачем було призначено отамана Левченка, загін якого налічував 600 багнетів і 100 шабель.

Четверту Повстанську групу було розгорнуто в південній Україні (Таврія, Крим, південна частина Катеринославщини) на чолі з отаманом Бровою, загін якого (300 шабель і 100 багнетів) оперував у центральній частині Катеринославщини.

Територією дії П'ятої Повстанської групи стали Харківщина та Донбас. Тут діяли нечисленні загони отаманів Зінченка, Скворцова-Лекси, Білецького та Коваля. За даними І. Срібняка, ураховуючи невелику активність у цьому регіоні повстанських загонів уенерівського напрямку, ППШ не призначав керівника цієї групи [4, с. 143, 148–149].

Усебічна діяльність екзильного уряду УНР щодо організаційно-оперативного керівництва селянським повстанським рухом в УСРР стала однією з причин піднесення цього руху в Україні в першій половині 1921 р. [4, с. 166]. Звісно, були також й інші причини його підйому, які, на нашу думку, є дещо вагомішими, без яких організувати ППШ в Україні було б нікому. У цьому контексті важливими постають фактологічні дані Т. Плазової за 1921 р., які вона запозичила з праць радянських авторів. Економіка в УСРР перебувала в стані занепаду: орних земель було засіяно лише на 35 %, більшість заводів і фабрик не працювали, рух пасажирських поїздів на залізниці фактично припинений, ціни на продукти харчування були непомірно високими, близько 50 % дітей не навчались у школі через численні арешти вчителів за звинуваченням їх у так званих петлюрівщині та бандитизмі, відбувалось активне перешкоджання утвердженню української мови тощо [3, с. 127]. Ситуація ускладнювалась в сільській місцевості, де політика більшовиків зводилася до націоналізації землі та підприємств, примусових трудових повинностей, експропріації зерна та інших продуктів («продрозверстка»). Згідно з матеріалами архівних документів, головним чинником, який сприяв

надходженню хліба від селян-виробників, і надалі залишалось застосування пануючим режимом збройної сили (щоправда, радянська влада трактували це як «вилучення хлібних надлишків») [1, с. 110]. Фраза, яку проголосив лідер більшовиків В. Ульянов (Ленін) 2 грудня 1919 р. у «Промові при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б)», не втрачала актуальності на теренах України: «Розверстка хліба повинна слугувати основою нашої діяльності. Продовольче питання є найважливішим з-поміж усіх інших» [5, с. 337].

Більшовики вперше спробували нав'язати селянам свої методи господарювання ще 1918 р., вдавшись водночас до придушення їх невдоволених виступів. Слушною є думка сучасних вітчизняних науковців стосовно того, що дослідження антибільшовицького селянського руху нині набуває вузькоспеціалізованих форм, дедалі більше розкриваються деталі руху, з'ясовуються нові біографічні дані лідерів селянського повстанства тощо [6, с. 31]. Останнє є надзвичайно актуальним, оскільки більшість отаманів залишаються невідомі загалу, окремі з них навіть не ідентифіковані. Проте говорити про очевидні прояви антибільшовицького невдоволення в українському суспільстві можемо ще з кінця 1917 р., коли розпочався конфлікт між Раднаркомом радянської Росії та Українською Центральною Радою, який досить швидко переріс у збройне протистояння, а згодом – у Першу війну УНР з Радянською Росією 1917–1918 рр. Більш детально причини цієї війни між двома державами, перебіг бойових дій та вплив політичних процесів на воєнні події дослідив на основі документів із понад 30 архівів України, Росії, Польщі та інших країн М. Ковальчук на сторінках монографії «Битва двох революцій...» [7]. Водночас праця надає можливість більш глибоко усвідомити причини антибільшовицького руху, адже під час цієї війни українці реально відчували не лише репресивні методи управління та нівелювання національних інтересів, які пропагувала більшовицька влада, а й безцеремонне поводження червоноармійців, яке супроводжувалось погромами, грабунками, гвалтуваннями та вбивствами мирного населення. Така їхня поведінка спостерігалась протягом усього періоду

Української революції, що підтверджують, зокрема, протоколи Звенигородської, Уманської та інших повітових військових нарад на Київщині [8, арк. 44, 46, 213].

Активізацію повстанського руху зумовило посилення більшовицьким режимом терору щодо селянства. В українській історіографії вже набули поширення документи, що репрезентують впровадження радянською владою жорстких каральних заходів до місцевого населення, значна частина яких увійшла до новітніх збірників документів та матеріалів [9, с. 371–373, 478, 491, 620–623, 633, 638]. Так, згідно з «Постановою Ради робітничо-селянської оборони УСРР про придушення повстань в селах», у населених пунктах, де відбувалися селянські виступи проти радянської влади, на мирне населення покладалась колективна відповідальність та обов'язок доповідати волосним комісарам щодо підозрюваних осіб. У разі приховування повстанців брали заручників із числа заможних селян, а за умов заколоту чи відкритого виступу – їх розстрілювати. Із заможних верств населення стягували контрибуцію у вигляді примусових платежів або майнового вилучення. За приховування зброї було передбачено розстріл [9, с. 371–373]. Безчинства червоноармійців з продзагонів і регулярних військ на території України, підтверджуються документами архівів у новітніх працях сучасних вітчизняних дослідників [10, с. 77]. Фактично 1920–1921 рр. стали часом апробації тих репресивних методів управління, що застосовувались радянською владою в Україні й надалі. Так, згідно з прийнятою 20 квітня 1920 р. Раднарком України «Короткою інструкцією по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями», використовували інститут заручників та відповідачів. За виступ чи будь-які втаємничення проти радянської влади декого з них розстрілювали. У разі відкритого ворожого ставлення населення до влади або ж підтримки та відмови видати повстанців передбачалися найрізноманітніші суворі покарання – артилерійський обстріл чи навіть спалення села [1, с. 83]. Дії щодо заручників чітко регламентувала «Інструкція про заручників» [9, с. 638–639]. До насилля зазвичай вдавалися комуністи, члени комітетів

незаможних селян і ревкомів за сприяння міліції та військових частин. У селян формувалося до них відповідне ставлення.

Тому посилення весною 1921 р. повстанського руху стало логічним перебігом подій. Він активно ширився навіть у гірських районах південного берега Криму, значного розмаху набув у Лівобережній Україні. Однак найактивніше повстанці виявили себе на Правобережжі. Там вони гуртувалися навколо отаманів Голако, Лисиці, Орлика, Струка, Хмари, Загороднього, Чорного, Ковалю-Маслова, Квітковського, Чорного Ворона, Гонти, Семенова та ін. Повстанські загони зосереджувалися у найбільш лісистих і болотистих районах, а також із метою нападу на потяги, обози й інші рухомі транспортні засоби – навколо вузлових станцій залізничного сполучення, важливих сухопутних та водних шляхів. Повстанці всіляко перешкоджали утвердженню радянської влади. Характерно, що ці загони на рубежі 1920–1921 рр. поширили вплив переважно на економічно й політично значимі території [11, арк. 11]. Найбільш активними на Правобережжі залишались Поділля та Київщина. Останні селянські повстанські загони вже на середину лютого 1921 р. уже мали на озброєнні 40 кулеметів і налічували до 1670 осіб, серед них кавалеристів – 510 [11, арк. 12].* Ю. Котвицький у праці «Спротив селянства Київщини репресивній політиці більшовицького режиму (I пол. 20-х рр. XX ст.)» логічно доводить, що «...наприкінці 1920 р., застосовуючи тактику партизанської боротьби, повстанці тримали під власним контролем практично всю сільську місцевість» [10, с. 78].

У контексті розгортання повстанського руху 1921 р. змістовною в сучасній історіографії є захищена 2015 р. дисертація А. Демартина «Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х років)» [11]. Дослідник логічно виклав соціально-економічне підґрунтя руху, визначив його суспільно-політичну складову, розкрив перебіг подій в означеній території. Однак, на нашу думку, автору варто було б окреслити

* Тут не враховано Чигиринський повіт, де визвольний рух також набув значного розмаху, оскільки він у 1920 р. відійшов від Київської губернії до Кременчуцької, а в 1922 р. був повернутий назад.

загальну кількість повстанців досліджуваного часу, виокремити чисельність загонів за регіонами Середнього Подніпров'я, зокрема тими з них, що підпорядковувалися ППШ. Це було б доцільно в контексті визнання автором факту найбільшого рівня організації повстанської боротьби в першій половині 1921 р., коли керівництво повстанством здійснювали ППШ та Всеукраїнський центральний повстанський комітет [11, с. 146], створений у Києві в березні 1921 р., а з ліквідацією останнього – Козача Рада.

Можемо переконливо говорити, що 1921 р. Правобережжя стає центром боротьби проти комуністичного режиму за повернення до влади уряду УНР і державності України. Далися взнаки близькості кордонів та зменшення чисельності повстанства на Лівобережжі після розгрому в серпні 1921 р. більшості загонів Н. Махна [1, с. 360]. Найбільший розмах повстанського руху на Правобережжі припадає на травень-червень 1921 р.: за різними підрахунками дослідників, чисельність повстанських загонів на той час становила від 10 до 13 тис. осіб [1, с. 348]. В історіографії утвердилась думка, що саме тоді необхідно було піднімати Всеукраїнське збройне повстання.

Однак правлячий в УСРР більшовицький режим, на противагу керівникам УНР, швидше відреагував на ситуацію: оперативно та максимально активно вдався до придушення повстанського руху. Залучались, вивільнені з фронту після розгрому військ Врангеля, великі регулярні з'єднання Червоної армії [1, с. 361]. Сучасна українська дослідниця О. Ганжа справедливо запевняє, що окрім безпосередніх військових дій та репресивно-каральних методів спецпідрозділів НКВС, відбувалося придушення руху уже самими селянами. Так, метою створення інституту відповідачів та заручників передусім було внесення розбрату та розколу на селі. Одним із найбільш поширених методів цькування селян один проти одного стало введення винагороди за повідомлення про людей, які сприяли повстанському руху. До речі, винагорода давалась за рахунок конфіскованого в односельців майна [12, с. 143]. Така політика на селі та проголошена більшовиками 21 березня 1921 р. на X з'їзді РКП(б) нова економічна політика, що дозволяла селянинові продавати надлишки своїх продуктів, завдяки чому

збагачуватись, вселяла у селянина віру в мирну працю та призвела до відмежування частини селян від повстанського руху. За цих обставин окремі повстанські отамани влітку 1921 р. погодились на проголошену більшовиками амністію, що стало для них фатальною помилкою [1, с. 362]. Негативно вплинула на повстанський рух також отаманщина, зокрема в 1920–1921 рр. частині отаманів й надалі були притаманні відсутність єдності в боротьбі, нівелювання державницької позиції та домінування місцевих інтересів над загальноукраїнськими. Глибше розуміння того, чому отаманщина та повстанство – це явища подібні за формою, але відмінні за змістом, наявне в монографії Ю. Митрофаненка «Українська отаманщина 1918–1919 рр.» [13].

Дослідник діяльності уряду УНР в екзилі 1921–1923 рр. І. Срібняк довів, що вже в липні 1921 р. силові структури радянської влади завдали нищівних ударів селянському повстансько-підпільному рухові: активно знищували повстанські загони, викриваючи їхні керівні органи та підпільні групи. Втрати повстанців тільки за липень 1921 р. становили 26 отаманів та 1 189 партизанів. Водночас було взято в полон 9 отаманів і 1 537 партизанів, скористалися амністією 27 отаманів і 473 партизани [4, с. 151]. Ми визначили, що в липні 1921 р. внаслідок боротьби з повстанським рухом було нейтралізовано 54 отамани і 3 709 повстанців. Зокрема, 19 отаманів погодились на амністію, 30 – було увито, 5 – заарештовано. Протягом липня радянська влада здійснила 95 військових операцій. Серед них частини Всеукраїнської надзвичайної комісії реалізували 40 операцій, міліція – 29, комітет незалежних селян – 14 [10, арк. 108]. Решту 12 операцій, на нашу думку, здійснили частини Червоної армії [1, с. 363]. Тому в українській історіографії домінує думка, що час антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. було безповоротно втрачено [14, с. 141]. Зокрема, український правознавець В. Василенко відзначив, що перебуваючи в цілковитій залежності від поляків, Головний отаман військ УНР С. Петлюра відмовився затвердити план Тютюнника про початок повстання в травні-червні 1921 р. [14, с. 145]. Згодом це дало підстави Ю. Тютюннику звинуватити С. Петлюру у

зволіканні з початком виступу, що спонукало останнього обґрунтувати власні дії [14, с. 150].

Однак ДЦ УНР продовжував роботу з підготовки загального повстання: організовувалась Українська повстанська армія з-поміж інтернованих вояків Армії УНР; ППШ намагався скоординувати повстанські рухи в Україні, звести усіх отаманів під одну команду та підготувати всенародне повстання. Сигналом до повстання мав бути «рейд» Української повстанської армії в Україну. Після втрати моменту найвищого розмаху повстанського руху в Україні всенародне повстання планувалось на вересень 1921 р. В. Василенко зазначає, що командуючий повстанськими групами ППШ розповсюдив наказ Головного отамана, згідно з яким, приготування до Всеукраїнського повстання потрібно було закінчити до 1 вересня 1921 р. Водночас автор підкреслив, що натомість 31 серпня на нараді вищого командного складу Армії УНР в присутності С. Петлюри Ю. Тютюнник все ще узгоджував план виступу [15, с. 148–149]. Порушений унаслідок зазначених вище причин стійкий зв'язок із повстанцями відновився лише 15 вересня, що дало змогу уточнити з ними дії.

Похід частин Армії УНР розпочався лише наприкінці жовтня 1921 р. В історіографії він отримав назву Листопадового рейду, або Другого Зимового походу Армії УНР. І хоча після 1991 р. цій події приділено значно більше уваги, ніж у попередні роки (було опубліковано дослідження С. Литвина, Я. Файзуліна, В. Скальського, Р. Коваля, В. Рога, П. Стегнія та ін.), очевидно є необхідність подальшого вивчення цієї теми, зокрема в контексті дослідження організаційно-оперативних заходів, які мали вплинути на посилення активності селянського повстанського руху, виявлення більш глибоких причин поразки рейду, з'ясування ефективності спільних дій загонів селян і рейдуючих частин Армії УНР проти ворога.

Загалом позитивно оцінюючи спроби ППШ очолити селянський повстанський рух та підняти загальноукраїнське повстання проти більшовиків, історіографія все ж пропонує досить слушну критику діяльності організації. Так, В. Сідак

у контексті впливу внутрішніх негараздів ППШ на діяльність підпільно-повстанського руху виокремлює такі негативи: 1) перенесення на процес керування повстанським рухом особистих політичних амбіцій вищих цивільних та військових керівників УНР; 2) поширення службових зловживань і морально-політичного розладу управлінських кіл ДЦ УНР; 3) встановлення контролю поляків над ППШ і, як наслідок, наявність у структурі організації співробітників, влаштованих польськими спецслужбами; 4) досить складні та суперечливі відносини між українськими й російськими антирадянськими силами; 5) вкрай обмежене співробітництво ППШ з іншими українськими організаціями, що мали на меті мету відновлення української державності; 6) активна робота радянських органів держбезпеки, які, користуючись дипломатичними можливостями, розгорнули активну діяльність, спрямовану на розклад української еміграції та агітацію в її середовищі до співпраці та за повернення до УСРР, що завдало відчутних ударів повстанському рухові; 7) часті випадки порушень правил конспірації, режиму збереження державної та військової таємниці посадовими особами й військовослужбовцями армії УНР [15, с. 13, 37–38].

Таким чином, рівень теоретичного осмислення досліджуваної проблеми з урахуванням новітніх досліджень потребує подальшого наукового освоєння. Водночас новітній науковий доробок сучасних вітчизняних дослідників надає можливість стверджувати, що названі недоліки в роботі ППШ і втрата найоптимальнішого моменту початку повстання (травень-червень, крайній термін – серпень – початок вересня), нанесення влітку 1921 р. силовими структурами радянської влади нищівного удару селянському повстансько-підпільному рухові та посилення репресій щодо місцевого населення мінімізували ефективність організаційно-оперативних заходів, спрямованих на підняття Всеукраїнського збройного повстання та унеможливило власне повстання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щербатюк В. М. Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Щербатюк Володимир Михайлович. – Київ, 2013. – 489 с.
2. Сніцарчук Л. Організація дійсної і доцільної пропаганди за кордоном: Міністерство преси й пропаганди УНР у 1921 р. / Л. Сніцарчук // Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. – 2015. – Вип. 40. – С. 144–155.
3. Плазова Т. І. Діяльність департаменту політичної інформації уряду УНР в еміграції у 1921 р. / Т. І. Плазова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – № 752. – С. 123–128.
4. Срібняк І. В. Військова діяльність уряду УНР в Екзилі (1921–1923 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Срібняк Ігор Володимирович. – Київ, 1995. – 216 с.
5. Ленін В. І. Промова при відкритті VIII Всеросійської конференції РКП(б) / В. І. Ленін // ПЗТ. – Вид. 5. – Т. 39. – Київ : Вид-во політ. літ. України, 1973. – С. 321–341.
6. Вовк О. В. Сучасна історіографія антибільшовицького селянського повстанського руху в Україні (кінець 10-х – початок 30-х років XX століття) / О. В. Вовк // Сумська старовина. – 2012. – № 26–27. – С. 25–34.
7. Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. – Київ : Стилос, 2015. – Т. 1. – 608 с.
8. Галузевий архів Міністерства оборони України, м. Київ, ф. 3773, оп. 19823, спр. 12, арк. 524.
9. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017) : у 6 т. / авт. кол. : Вербенський М. Г., Ярмиш О. Н., Проценко Т. О. та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. – Київ : ДНДІ МВС України, 2014. – . –
Т. 2 : Народне секретарство – Народний комісаріат внутрішніх справ радянської України (грудень 1917 р. – грудень 1922 р.). – 2014. – 948 с.
10. Котвицький В. С. Спротив селянства Київщини репресивній політиці більшовицького режиму (І пол. 20-х рр.

XX ст.) / В. С. Котвицький // Вісник аграрної історії. – 2013. – № 6–7. – С. 74–81.

11. Демартино А. П. Повстанський рух в Середньому Подніпров'ї України (1918 – середина 1920-х рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Демартино Андрій Павлович. – Київ, 2015. – 260 с.

12. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927) / О. І. Ганжа. – Київ : НАН України, 2000. – 208 с.

13. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 рр. / Ю. Митрофаненко. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2015. – 238 с.

14. Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. / В. Василенко // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2008. – № 1–2. – С. 138–196.

15. Сідак В. Повстансько-Партизанський штаб Державного центру УНР в еміграції (1921 р.) : нарис / В. Сідак. – Київ : Ін-т СБУ : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 66 с.

Щербатюк В. М. – доктор исторических наук, профессор, профессор кафедры истории государства и права Национальной академии внутренних дел

Организационно-оперативные меры Государственного центра УНР по подготовке Всеукраинского восстания 1921 года: современная отечественная историография

Освещено состояние исследования в современной отечественной историографии организационных и оперативных мер Государственного центра УНР, направленных на подготовку в УССР Всеукраинского вооруженного восстания 1921 г. Путем анализа новейших отечественных исследований и архивных документов раскрыты факторы негативного влияния на результативность данных мер при организации восстания.

Ключевые слова: восстание; организационно-оперативные меры; крестьянское повстанческое движение; крестьянство; большевицкий режим; борьба; историография; исследование.

*Volodymyr Shcherbatyuk – Doctor of History, Professor,
Professor of the Department of State and Law History of the
National Academy of Internal Affairs*

**Organizational and Operative Measures Taken by the Ukrainian
People's Republic of State Centre for Preparation
of All-Ukrainian Insurrection of 1921: The Contemporary
National Historiography**

The status of researches in the contemporary national historiography as to organizational and operational measures of the UPR State Centre directed at preparation of all-Ukrainian armed insurrection of 1921 in USSR has been shown. In particular, it has been established that the level of theoretical understanding of the problem demands further scientific development.

On the basis of the analysis of the most recent national studies and archival documents the reasons of negative impact on the outcome of the mentioned measures during the organization of the insurrection have been pointed out.

The drawbacks in the activity of the Insurrectionary Partisan Headquarters (IPH) have been marked out:

influence of personal ambitions of higher civil and military UPR leaders on the process of insurrectionary movement leadership;

spreading of power abuse and moral and political disorder in the management circles of the UPR State Centre;

establishing control of Polish authorities over IPH and, as a result, availability of staff infiltrated by Polish intelligence service into the structure of the organization;

very complicated and contradictory relations between Ukrainian and Russian anti-Soviet forces;

extremely limited cooperation between IPH and other Ukrainian organizations aiming at restoration of Ukrainian statehood;

intense activity developed using diplomatic capacity by the Soviet state security service directed at splitting Ukrainian immigrants and encouraging them to cooperate and return to USSR;

frequent violations of the rules of conspiracy, keeping state and military secrecy by officials and servicemen of UPR;

losing the most convenient time for the launch of the insurrection (May – June, the latest August – beginning of September), as well as the crushing defeat of peasant insurrectionary movement in summer 1921 by the Soviet security services and the enforcement of repressions in relation to the local population.

It has been shown that basically these reasons minimized the efficiency of organizational and operational measures taken for the purpose of raising an all-Ukrainian armed insurrection and made the insurrection itself impossible.

Ключові слова: insurrection; organizational and operative measures; peasant insurrectionary movement; peasantry; Soviet (Bilshovists') regime; struggle; historiography; research.

УДК 347.998.8(477)

Губар Сергій Володимирович –
кандидат юридичних наук,
здобувач Національної академії
внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НАДЗВИЧАЙНИХ СЕСІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ КОЛЕГІЙ СУДІВ УСРР

Визначено порядок формування та компетенцію надзвичайних сесій і спеціальних колегій як спеціальних судів УСРР. Доведено, що в 1920–1930 рр. судочинство в справах, досудове розслідування в яких провадили органи Державного політичного управління Народного комісаріату внутрішніх справ, мало надзвичайний характер.

Ключові слова: спеціальні суди; надзвичайні сесії; Державне політичне управління; спеціальні колегії; надзвичайний порядок судочинства.

Діяльність надзвичайних сесій було врегульовано Кримінально-процесуальним кодексом (КПК) УСРР та спеціальними нормативно-правовими актами, аналіз яких дає змогу констатувати суттєве обмеження процесуальних прав підсудних і надмірно обвинувальний характер процесу.

Визначення підсудності кримінальних справ надзвичайним сесіям судів УСРР покладалося на Центральну та окружні (міжрайонні, обласні, Головного суду АМСРР) розпорядчі наради, до яких належали представники прокуратури, Державного політичного управління (ДПУ) та робітничо-селянської інспекції.

У зв'язку з утворенням у 1934 р. Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР і з включенням до його складу органів державної безпеки (так відтоді називали органи ДПУ) відбулася реорганізація судових органів, до юрисдикції яких належали справи, що розслідувалися органами державної

безпеки: було ліквідовано надзвичайні сесії, натомість створювалися спеціальні колегії обласних судів, Головного суду АМСРР та Найвищого суду УСРР. Спеціальні колегії у своїй діяльності керувалися нормами КПК УСРР, однак у другій половині 1930-х рр. справи про злочини, досудове розслідування в яких провадили органи державної безпеки, здебільшого розглядали не державні, а надзвичайні позасудові органи.

Таким чином, у 1920–1930 рр. судочинство в справах, досудове розслідування в яких провадили органи ДПУ НКВС, мало надзвичайний характер, ґрунтувалося на засадах тоталітаризму, що передбачав першочергове визнання великодержавної політичної доцільності.

Дискусія стосовно проблеми реформування судової системи в Україні триває здавна. Адже становлення України як правової демократичної держави передбачає створення такого механізму функціонування судової влади, який гарантував би реальний захист прав і свобод людини та громадянина. Натомість сучасна судова система втратила довіру суспільства, зокрема через корупційність і залежність від політичної влади. Тому нагальною є потреба змін як у системі судоустрою, так і в процесі судочинства. На нашу думку, для вироблення життєздатної концепції реформи необхідним є врахування європейського та вітчизняного досвіду, як позитивного, так і негативного. Лише за таких умов в Україні може з'явитися правосуддя.

Необхідність функціонування спеціалізованих судів не викликає сумнівів ні серед науковців, ні з-поміж практиків: цього потребує розвиток і подальше ускладнення суспільних відносин та законодавчої бази, що їх регулює. Однак нині існують різні позиції щодо власне принципу спеціалізації в судовій діяльності. Це питання досліджували такі вчені, як В. В. Городовенко, Ю. М. Грошевий, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, Н. С. Рудюк, А. О. Селіванов, Е. Є. Сілантьєва, В. С. Стефанюк, Є. В. Фесенко, О. Ф. Фрицький, В. І. Шишкін. Метою пропонованої увазі статті є дослідження нормативно-

правового регулювання діяльності надзвичайних сесій і спеціальних колегій як спеціальних судів УСРР*.

Спеціальними судами в радянській Україні були особливі судові органи, які не належали до системи загальних судів і створювалися для розгляду окремих категорій справ. Наприкінці 1920-х рр. до спеціальних судів у кримінальних справах, що діяли на території УСРР, належали: надзвичайні сесії Найвищого суду УСРР, Головного суду АМСРР та окружних судів, а також військові трибунали [1].

Діяльність надзвичайних сесій розпочалась у 1922 р. Після ліквідації Всеукраїнської надзвичайної комісії та заснування ДПУ, на яке покладалося досудове розслідування справ про контрреволюційні та особливо небезпечні для порядку управління злочини, виникла потреба у створенні спеціальних судів для розгляду цих справ.** Постановою ВУЦВК від 17 липня 1922 р. при військових відділах Губернських революційних трибуналів (з 1 листопада 1922 р. – при Губревтрибуналах) утворювали надзвичайні сесії. Порядок судочинства в надзвичайних сесіях і у Губревтрибуналах на той час був однаковим [2, п. 3].

Закінчення громадянської війни та перехід до мирного будівництва, в умовах проголошеної нової економічної політики вимагали відповідних змін і в системі судоустрою. У 1922 р. в УСРР було проведено судову реформу. Постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 р. було затверджено «Положення про судоустрій УСРР», відповідно до якого ліквідовано наявну мережу судових органів. Натомість було створено єдину систему судів: народний суд, губернський суд та Найвищий суд УСРР, а також окремі спеціальні судові установи, зокрема військові та транспортні трибунали. Надзвичайні сесії відтоді засновували при губернських судах [3, п. 3].

З утворенням СРСР компартійно-радянське керівництво висунуло вимогу уніфікувати систему державних органів

* У СРСР оперували поняттям «спеціальні суди», а не «спеціалізовані суди».

** У статті використано юридичні поняття 1920–1930 рр.

союзних республік. З цією метою у 1924 р. було прийнято «Основні начала судоустрою СРСР і союзних республік». У 1925 р. було ліквідовано губернії та запроваджено триступеневу систему управління. Відповідно, постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 23 жовтня 1925 р. було прийнято нове Положення про судоустрій УСРР, згідно з яким судова система УСРР складалась із народних судів, окружних судів та Найвищого суду УСРР. Поруч із загальними судами передбачалося функціонування і спеціальних судів, зокрема надзвичайних сесій Найвищого та окружних судів, на які покладался «розгляд особливих справ, що вимагають спеціального складу суду, чи спеціального порядку розгляду» [2, п. 4, арт. 2].

Для врегулювання порядку судочинства на надзвичайних сесіях 4 листопада 1925 р. ВУЦВК було затверджено «Положення про надзвичайні сесії Найвищого суду та окружних судів» [4]. Склад судових засідань надзвичайної сесії Найвищого суду і склад її виїзних сесій призначала президія Найвищого суду УСРР [1, п. «з», арт. 81]. Суто надзвичайна сесія Найвищого суду мала розглядати справи про злочини, поширені на території більшій, ніж один округ, зокрема більшій, ніж територія АМСРР, а також справи надзвичайної важливості, передані на розгляд надзвичайної сесії Найвищого суду відповідними постановами Президії ВУЦВК, Центральної розпорядчої наради, Генерального прокурора Республіки або Голови ДПУ УСРР [4, арт. 2]. В інших випадках визначення підсудності кримінальних справ надзвичайним сесіям Найвищого суду чи окружних судів покладалося на Центральну та окружні розпорядчі наради.

До складу Центральної розпорядчої наради входили Народний комісар юстиції і Генеральний прокурор Республіки (голова), Голова ДПУ УСРР і Народний комісар робітничо-селянської інспекції [4, арт. 6]. До компетенції Центральної розпорядчої наради належало вирішення питань щодо:

направлення на розгляд надзвичайної сесії Найвищого суду справ про злочини, зазначені в п. «а» арт. 1 Положення, зокрема про злочини, передбачені арт. 57–73 КК УСРР 1922 р.

(контрреволюційна діяльність), арт. 76 (бандитизм), ч. 1 арт. 85 (виготовлення підроблених грошей), арт. 183 (грабіж, поєднаний із насильством) та арт. 184 (розбій). Винятком становили справи про злочини, передбачені арт. 59 (зносини з іноземною державою з метою схилити її до збройного втручання в справи УСРР), арт. 63 (участь у контрреволюційній організації, що має на меті перешкодити нормальній діяльності радянських установ), арт. 64 (участь у здійсненні терористичних актів проти представників радянської влади), арт. 67 (активна боротьба проти робітничого класу і революційного руху, що велася особами, які обіймали відповідальні посади за царського режиму). Зазначені справи могли бути направлені до надзвичайних сесій окружних судів;

направлення на розгляд надзвичайних сесій окружних судів будь-яких інших справ, не передбачених п. «а» арт. 1 Положення; повернення справ на додаткове розслідування; закриття кримінальних справ [4, арт. 7].

До складу окружних розпорядчих нарад входили окружний прокурор (голова), начальник окружного відділу ДПУ УСРР, завідувач окружного відділу робітничо-селянської інспекції [4, арт. 3]. До компетенції окружних розпорядчих нарад належало вирішення таких питань:

у місцевостях, де введено надзвичайний чи воєнний стан, усі справи про злочини, зазначені у п. «а» арт. 1 Положення, направляти на розгляд надзвичайних сесій окружних судів з обов'язковим висновком окружного прокурора;

у місцевостях, де не введено надзвичайний чи воєнний стан, направляти за поданням окружного прокурора на розгляд надзвичайних сесій окружних судів справи, зазначені у п. «а» арт. 1 Положення, за винятком справ про злочини, передбачені арт. 59, 63, 64 і 67 КК УСРР [4, арт. 4].

Розділ 4 Положення регламентував порядок розгляду справ надзвичайними сесіями Найвищого та окружних судів. Загалом законодавець визначав, що під час судового розгляду справи належить керуватися КПК УСРР 1922 р., водночас встановивши низку винятків, що суттєво обмежували права підсудного та розширювали права сторони обвинувачення.

Відповідно до арт. 9 Положення, у супереч вимогам арт. 211 КПК УСРР [5], ознайомлення обвинуваченого з матеріалами досудового розслідування було не обов'язковим, йому належало лише надіслати (не пізніше ніж за 24 год до слухання справи) копію обвинувального висновку. На судові засідання, попри вимоги арт. 254, 415 КПК УСРР, сторона захисту не допускалася загалом, присутність прокурора була обов'язковою. Оскаржити вирок і подати протест дозволялося лише на вирокі надзвичайних сесій окружних судів. Для цього встановлювався 48-годинний строк, який починався з моменту оголошення вироку (відповідно до арт. 350 КПК УСРР – 14 діб). Прокурору надавалося право зупинити подану касаційну скаргу своєю мотивованою постановою, про що негайно повідомити Генерального прокурора Республіки. Протест прокурора зупиняв виконання вироку, подача касаційної скарги зупиняла виконання вироку лише тоді, коли вона не була зупинена прокурором.

Касаційною інстанцією стосовно рішень надзвичайних сесій окружних судів був Найвищий суд УСРР. Касаційний розгляд міг відбуватися як на відкритих, так і на закритих судових засіданнях. Питання про розгляд справи на закритому засіданні вирішував суд на вимогу прокурора, або за власної ініціативи. Однак якщо надзвичайна сесія окружного суду розглядала справу в закритому засіданні, то касаційний розгляд також мав бути закритим, хоча прокурор мав право вимагати відкритого засідання [4, арт. 19–21].

Право зупиняти виконання вироку та витребувати справу, яка розглядається надзвичайними сесіями Найвищого та окружних судів, для перегляду порядком нагляду надавалося виключно Генеральному прокуророві республіки чи за його дорученням старшому помічникові Генерального прокурора республіки.

У разі винесення вироку про призначення «вищого засобу соціального захисту» (смертної кари – С. Г.) голова засідання, незалежно від того, чи подано касаційний протест, скаргу, прохання про помилування, повинен був упродовж години поінформувати про це Генерального прокурора Республіки, зазначивши точний час винесення вироку, короткий зміст обвинувачення та основні дані про засудженого.

Таким чином, навіть у досить демократичні роки НЕПу судовий розгляд справ надзвичайними сесіями мав відверто обвинувальний характер.

10 жовтня 1928 р. ВУЦВК і РНК УСРР було прийнято постанову «Про уточнення функцій ДПУ і прокурорського нагляду в справах, котрі провадять органи ДПУ» [6]. Артикул 1 постанови зазначав, що органи ДПУ УСРР можуть провадити і дізнання, і досудове слідство, а також визначав категорії справ, розслідування в яких здійснювалося органами ДПУ. Зокрема, це були справи про контрреволюційні злочини, злочини проти порядку управління, службові злочини й окремі господарські, майнові, військові злочини. Водночас уже арт. 2 цієї постанови надавав органам ДПУ право з дозволу прокурора (в кожному окремому випадку) здійснювати провадження дізнання і досудового слідства в усіх справах про злочини, передбачені статтями КК УСРР, але не перелічені в арт. 1 Постанови. Таким чином, згідно з рішенням прокурора, органи ДПУ могли провадити досудове розслідування в усіх без винятку категоріях кримінальних справ, безпосереднє керівництво, нагляд за діяльністю органів ДПУ, а також прийняття рішень про закриття справи покладалося на прокурора.

Із розширенням функцій ДПУ виникла потреба внести відповідні зміни до організації діяльності надзвичайних сесій. З цією метою постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 29 вересня 1930 р. було затверджено «Уставу про розгляд справ надзвичайними сесіями судів УСРР», відповідно до якої поруч із надзвичайними сесіями Найвищого та окружних судів утворювалися надзвичайні сесії Головного суду АМСРР [7]. Продовжували існувати розпорядчі наради, однак відтепер Центральна розпорядча нарада діяла при Народному комісарі юстиції і Генеральному прокуророві Республіки, а розпорядчі наради – при Народному комісарі юстиції, Прокурорі АМСРР та окружних прокуратурах. Порядок формування складу розпорядчих нарад не змінився.

Устава чіткіше розмежовувала компетенцію розпорядчих нарад. Так, на Центральну розпорядчу нараду покладалося вирішення питань про вилучення із загальних судів і передачу

на розгляд надзвичайних сесій будь-якого суду справ про злочини, передбачені арт. 54² (збройне повстання або вторгнення на радянську територію озброєних банд, захоплення влади з контрреволюційною метою), арт. 54³ (зносини з контрреволюційною метою з іноземною державою), арт. 54⁴ (допомога будь-яким способом міжнародній буржуазії, яка прагне повалити комуністичну систему), арт. 54⁵ (намагання схилити іноземну державу до збройного втручання в справи СРСР), арт. 54⁷ (підлив радянської економіки з контрреволюційною метою), арт. 54⁸ (вчинення терористичних актів проти представників радянської влади), арт. 54⁹ (знищення або пошкодження з контрреволюційною метою виробничої інфраструктури), арт. 54¹³ (активна боротьба проти робітничого класу і революційного руху що велася особами, які займали відповідальні посади за царського режиму), арт. 56¹⁶ (дії, що спричинили значне руйнування інфраструктури та супроводжувалися погромами й убивствами), арт. 56²⁴ (контрабанда) КК УСРР 1927 р., а також за поданням прокурора справ про будь-які інші злочини [7].

Устава закріпила керівну роль Центральної розпорядчої наради, надавши їй право скасовувати, або змінювати постанови всіх інших розпорядчих нарад. Також було розширено процесуальні функції Центральної розпорядчої наради, їй надавалося право направляти справи на додаткове розслідування до будь-якого слідчого органу, змінювати кваліфікацію злочину, змінювати запобіжний захід, закривати справи.

До компетенції розпорядчих нарад при Народному комісарі юстиції, Прокурорі АМСРР та окружних прокуратурах належало вирішення питань про вилучення із загальної підсудності та передачу на розгляд надзвичайних сесій відповідного окружного суду справ про злочини, передбачені арт. 54⁶ (шпигунство), арт. 54¹⁰ (антирадянська пропаганда чи агітація), арт. 54¹¹ (участь в організації, яка має на меті контрреволюційну діяльність), арт. 54¹² (усвідомлене неповідомлення про контрреволюційний злочин), арт. 54¹⁴ (контрреволюційний саботаж), арт. 56¹⁷ (бандитизм), арт. 56²² (виготовлення або збут фальшивих грошей, державних цінних

паперів), арт. 56²⁵ (сприяння незаконному переправленню через державний кордон) КК УСРР 1927 р. [7, п. 1 арт 3].

Уставою вносилися деякі зміни й уточнення, що регламентували провадження в надзвичайних сесіях. Так, законодавець надав надзвичайним сесіям право самостійно вирішувати питання про допуск сторони захисту на судові засідання. Він хоча й зазначав її необов'язковість, присутність прокурора залишалася необхідною за будь-яких обставин [7, арт. 4].

Новелою Устави було врегулювання стадії виконання вироків. Артикулом 18 встановлювалося, що під час виконання вироків надзвичайних сесій належало керуватися відповідними нормами КПК УСРР 1927 р., за винятком вироків про «винятковий захід соціальної оборони» (смертну кару – С. Г.). У всіх випадках винесення смертних вироків, як і за Положенням 1925 р., голова надзвичайної сесії повинен був упродовж години поінформувати Генерального прокурора Республіки, однак відтепер належало привести вирок до виконання лише через 48 год, якщо впродовж цього часу не надходило розпорядження Генерального прокурора Республіки про зупинення виконання вироку і про витребування справи порядком нагляду (відповідно до арт. 384 КПК УСРР для цього встановлювався 72-годинний строк). У разі подачі прохання про помилування смертний вирок виконувався, якщо впродовж п'яти діб не надходило розпорядження ВУЦВК щодо припинення його виконання [7, арт. 18].

Таким чином, з прийняттям Устави законодавець формально дещо розширив права обвинувачених (засуджених). Згортання НЕПу і перехід до соціалістичної реконструкції економіки зумовили низку змін в організації діяльності державних органів загалом. З метою зміцнення місцевих органів державного управління у 1930 р. було ліквідовано округи та запроваджено двоступеневу систему управління. Постановою ВУЦВК і РНК УСРР «Про реорганізацію місцевих установ юстиції УСРР» від 29 вересня 1930 р. було скасовано окружні суди та створено дев'ять міжрайонних судів, у складі яких діяли надзвичайні сесії [8].

Порядок судочинства закріплювався «Уставою про розгляд справ на надзвичайних сесіях судів УСРР», затвердженою постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 15 квітня 1931 р. До складу розпорядчих нарад при міжрайонних прокурорах входили начальник сектору ДПУ, голова контрольної комісії робітничо-селянської інспекції того міста, де перебував міжрайонний суд та міжрайонний прокурор (голова). Порядок судового провадження порівняно з 1928 р. залишився без змін [9].

Із поверненням у 1932 р. до триступеневої системи управління було ліквідовано міжрайонні суди та засновано обласні суди, у складі яких на вже зазначених засадах утворювалися надзвичайні сесії [10].

У зв'язку з утворенням у 1934 р. НКВС СРСР і з входженням до його складу органів державної безпеки (так відтепер називалися органи ОДПУ) відбулася реорганізація судових органів, до юрисдикції яких належали справи, які розслідували органи державної безпеки. Так, було ліквідовано надзвичайні сесії, що діяли в складі обласних судів, Головного суду АМСРР та Найвищого суду УСРР, натомість створювалися спеціальні колегії в складі голови та двох членів суду [11].

За даними, встановленими Д. С. Суслем, голови й члени спеціальних колегій обиралися в такому ж порядку, як і члени обласних судів (облвиконкомом), Головного суду АМСРР (ЦВК АМСРР) і Найвищого суду УСРР (ЦВК УСРР) [12]. На відміну від надзвичайних сесій, спеціальні колегії працювали в постійному складі, який формувався переважно з працівників колишніх органів ВУНК-ДПУ [13, арк. 43].

Спеціальні колегії обласних судів УСРР були судами першої інстанції в справах про державні (контрреволюційні та проти порядку управління) злочини, у яких розслідування провадили органи НКВС з управління державної безпеки. Виняток становили справи про зраду батьківщині, шпигунство, терор, вибухи, підпали та інші види диверсій, які належали до юрисдикції військових колегій Верховного Суду СРСР та окружних військових трибуналів, а також справи, які розслідувалися тими самими органами про злочини на

залізничному та водному транспорті і, відповідно, розглядалися транспортною та водною колегіями Верховного Суду СРСР, лінійними залізничними і водними судами за приналежністю. Решта справ, які розслідувалися органами державної безпеки, направлялися до народних судів [11, ч. 1].

Встановлювалося, що судочинство повинно здійснюватися відповідно до вимог КПК УСРР, передбачалася участь захисника як і першій, так і в касаційній інстанції, вона була обов'язковою, якщо у суді першої інстанції обвинувачення підтримував прокурор [12, с. 142].

Вироки спеціальних колегій, що набули законної сили, могли бути опротестовані Прокурором УСРР до Президії чи Пленуму Найвищого суду УСРР [13, арк. 32]. Протести на постанови пленуму і президії найвищих судів союзних республік розглядалися судово-наглядною колегією Верховного Суду СРСР у складі Голови Верховного Суду СРСР і двох його замісників, їй було надано право відмінити чи змінювати постанови, рішення та вироки найвищих судів союзних республік [11, ч. 2].

У 1936 р. було прийнято нову Конституцію СРСР, а в 1937 р. за її зразком – Конституцію УРСР. В «Основному законі» зазначалося, що «правосуддя в УРСР здійснюється Найвищим судом УРСР, Найвищим судом Молдавської АРСР, обласними судами, судами адміністративних округ, а також спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами» [14, ст. 120]. До спеціальних судів на той час належали військові трибунали, лінійні суди залізничного транспорту та лінійні суди водного транспорту. Про існування спеціальних колегій у Конституції УРСР не йдеться, так само як і про існування надзвичайних позасудових органів – особливих «трійок» НКВС-УНКВС та «двійки», якими, як тепер відомо, було розглянуто переважну більшість сфабрикованих органами державної безпеки політичних справ у роки «Великого терору».

Спеціальні колегії як спеціальні суди УРСР ліквідували після прийняття 16 серпня 1938 р. Верховною Радою СРСР Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних

республік», у якому було конкретизовано положення Конституції СРСР 1936 р.

Отже, утворення спеціальних судів в УСРР було викликане умовами революції та громадянської війни. Для боротьби з контрреволюційними й особливо небезпечними для порядку управління злочинами було створено окрему систему державних органів, до складу якої, зокрема, входили органи ДПУ, які провадили досудове розслідування, та надзвичайні сесії Гебrevтрибуналів, Найвищого суду УСРР, Головного суду АМСРР та окружних (міжрайонних, обласних) судів, які здійснювали судовий розгляд. Діяльність надзвичайних сесій урегульовувалася як чинним КПК УСРР, так і спеціальними нормативно-правовими актами, аналіз яких дає змогу говорити про суттєве обмеження процесуальних прав підсудних та відверто обвинувальний характер процесу.

Спеціальні колегії, створені в 1934 р. замість надзвичайних сесій, у своїй діяльності керувалися нормами КПК УСРР, однак у другій половині 1930-х рр. справи про злочини, досудове розслідування в яких провадили органи державної безпеки, переважно розглядалися не державними, а надзвичайними позасудовими органами.

Таким чином, у 1920–30-х рр. судочинство в справах, досудове розслідування в яких провадили органи ДПУ НКВС, мало надзвичайний характер, ґрунтувалося на засадах тоталітаризму з урахуванням пріоритету великодержавної політичної доцільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Положення про судоустрій УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 23 жовт. 1925 р. // Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1925. – № 92–93, арт. 522.

2. Про надзвичайні сесії військових відділів Гебrevтрибуналів : Постанова ВУЦВК УСРР від 17 лип. 1922 р. // ЗУ УСРР. – 1922. – № 31, арт. 479.

3. Положення про судоустрій УСРР : Постанова ВУЦВК УСРР від 16 груд. 1922 р. // ЗУ УСРР. – 1922. – № 54, арт. 779.
4. Про надзвичайні сесії Найвищого Суду й округових судів УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 4 листоп. 1925 р. // ЗУ УСРР. – 1925. – № 82, арт. 486.
5. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 13 верес. 1922 р. // ЗУ УСРР. – 1922. – № 41, арт. 598.
6. Про уточнення функцій органів Державного Політичного управління УСРР і прокурорського нагляду у справах, що їх провадять органи Державного Політичного Управління УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 10 жовт. 1928 р. // ЗУ УСРР. – 1928. – Відділ 1. – № 28, арт. 245.
7. Устава як розглядати справи на надзвичайних сесіях Найвищого Суду УСРР, Головного Суду АМСРР та округових судів УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 10 жовт. 1928 р. // ЗУ УСРР. – 1928. – Відділ 1. – № 28, арт. 246.
8. Про реорганізацію місцевих установ юстиції УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 29 верес. 1930 р. // ЗУ УСРР. – 1930. – Відділ 1. – № 22, арт. 223.
9. Устава про розгляд справ на надзвичайних сесіях судів УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 15 квіт. 1931 р. // ЗУ УСРР. – 1931. – № 13, арт. 120.
10. Про зміни в організації органів юстиції УСРР у зв'язку з утворенням областей : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 20 трав. 1932 р. // ЗУ УСРР. – 1932. – № 16, арт. 113.
11. Про розгляд справ про злочини що розслідуються Народним комісаріатом внутрішніх справ СРСР і його місцевими органами : Постанова ЦВК СРСР від 10 лип. 1934 р. // 33 СРСР. – 1934. – № 36, арт. 284.
12. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 рр.) / Д. С. Сусло. – Київ : Київ. ун-т, 1968. – 234 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 6996, арк 46.
14. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – Київ : Партвидав ЦК КП(б)У, 1937. – 32 с.

*Губар С. В. – кандидат юридических наук, соискатель
Национальной академии внутренних дел*

Организационно-правовые основы деятельности чрезвычайных сессий и специальных коллегий судов УССР

Определены порядок формирования и компетенция чрезвычайных сессий и специальных коллегий как специальных судов УССР. Доказано, что в 1920–1930-х гг. судопроизводство по делам, досудебное расследование по которым проводили органы Государственного политического управления Народного комиссариата внутренних дел, носило чрезвычайный характер.

Ключевые слова: специальные суды; чрезвычайные сессии; Государственное политическое управление; специальные коллегии; чрезвычайный порядок судопроизводства.

*Serhii Gubar – Ph.D in Law, Researcher of the National
Academy of Internal Affairs*

Organizational-legal Fundamentals of the Emergent and Special Sessions of the USSR Boards of Courts

Legal background of USSR advocacy activity in the 1920s is examined. Influence of social-economical state policy on forms of advocacy activity is investigated. During the NEP period boards of defenders were established at the Local Councils of People's Courts, after the administrative reforms – at district courts.

These were self-governed organizations with independent budgets; their activities were performed through private offices and legal consulting. NEP collapse and private sector narrowing caused the need to reform the advocacy sector as well. Questions of further advocacy activity performance were put for public discussion directed by the ruling party. It is resulted in cancellation of private practice and concentration on collective activity. In the context of advocacy transformation, «cleaning» of the defenders' boards' staff was initiated in order to fire persons considered to be a potential threat to Bolshevik's regime. As a result, state enforced its control on the advocacy activity.

Keywords: special courts; emergent sessions; State political management; special boards of courts; emergent order of trial.

УДК 174:347.965.41

Волошина Яна Леонідівна –
здобувач кафедри теорії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСКОНСУЛЬТА

Досліджено професійну культуру юрисконсульта, її внутрішню будову та структурні елементи. Висвітлено способи її вдосконалення.

Ключові слова: правова культура; професійна культура; особливості професійної культури; професійна деформація; правове виховання; юрисконсульт.

За умов формування правової держави та розвитку громадянського суспільства роль права, правових засобів регулювання та правової культури соціуму стає більш вагомим. Це зумовлено необхідністю посилення захисту прав і свобод, подолання негативних явищ правового нігілізму. У зазначеному контексті зростає важливість правничої професії, представники якої забезпечують реалізацію прав та свобод, підвищують рівень законності, запобігають правопорушенням і протидіють несправедливості.

У доктринальних джерелах констатовано, що правники мають бути взірцем правової поведінки, прикладом чесності й культури. Отже, представником юридичної сфери має бути фахівець, який володіє високим рівнем правових знань, етикою поведінки, ораторським мистецтвом тощо.

У зв'язку з лібералізацією регулювання та розвитком підприємництва суспільство покладає неабиякі сподівання на представників юридичної професії, зокрема на юрисконсультів, які здійснюють правовий супровід підприємництва як економічної форми діяльності.

На жаль, нині чимало юристів не відповідають вимогам до цієї професії. Цим вони підривають авторитет і довіру суспільства до права. Таким чином, для сучасного правознавства актуальною є проблема професійної культури юрисконсульта.

Мета статті полягає у визначенні особливостей професійної культури юрисконсульта за певними критеріями. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити загальне поняття культури та професійної культури юристів у їх співвідношенні; виокремити й проаналізувати спільні та відмінні риси досліджуваних категорій; визначити структуру професійної культури правників та охарактеризувати її структурні елементи; осмислити явище професійної деформації та виокремити причини її виникнення; сформулювати способи вдосконалення професійної культури та свідомості юрисконсультів.

Підґрунтям дослідження є система методів, які дали змогу забезпечити об'єктивне дослідження проблеми: аналіз (пізнання загальної, професійної та правової культури, виокремлення окремих рівнів і функцій правової культури); порівняння (співставлення точок зору науковців для виявлення спільних та відмінних рис); структурно-функціональний (визначення структури професійної культури юрисконсульта).

Питання щодо процесу та факторів становлення професійної культури юрисконсульта, визначення причин професійної деформації правників, способів підвищення рівня їхньої професійної культури досліджували такі вчені-юристи, як О. Бандурка, С. Гусарєв, О. Карпов, В. Лозовий, О. Осауленко, О. Петришин, Н. Свиридюк, О. Скакун, С. Сливка, О. Тихомиров та ін. З огляду на зміни, тривалість реформаторських і трансформаційних процесів у правовій системі України, ці питання потребують додаткового осмислення в контексті теоретичного правознавства.

Дослідження проблеми професійної культури юрисконсульта необхідно розпочинати з визначення таких категорій, як «культура» та «правова культура», що є фундаментальними категоріями в системі гуманітарного знання, зокрема правознавства.

У одній з енциклопедій культуру визначено як систему матеріальних та духовних цінностей, створену суспільством упродовж історії свого існування [1]. Аналогічну думку обстоюють і сучасні науковці, які усвідомлюють культуру як сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом історії. Окрім того, учені звертають увагу на масштабність і різноплановість цієї категорії [2, с. 321].

Доцільно зауважити, що поняття «культура» передбачає не лише систем цінностей, а й ступінь виховання, самовдосконалення, обізнаності, який відображає певний рівень культури спілкування, поведінки, внутрішнього світу особи, а також шанобливе ставлення людини до загальноприйнятих соціальних цінностей.

Оскільки культура пронизує кожную сферу суспільного життя, то можна говорити про орієнтовний перелік її видів: етична, психологічна, правова, інформаційна, політична, економічна, екологічна тощо [3, с. 187].

У сучасній науковій літературі культура є досить популярним і змістовним поняттям, яке має відповідну логічну побудову. Варто зазначити, що найважливішим компонентом професійної культури юрисконсульта як фахівця сфери правознавства є правова культура, а саме – високий рівень теоретичних знань та постійне прагнення до самовдосконалення.

Згідно з позицією І. Бризгалова, правова культура – це теоретичні знання в юридичній сфері, досконале володіння нормами чинного законодавства, його реалізація в різних сферах суспільного життя та дотримання приписів нормативно-правових актів [4, с. 45].

Так, О. Бандурка і О. Скакун визначають правову культуру як систему цінностей права, його форм, принципів, що відповідають ступеню правового розвитку особи та людства загалом [5, с. 156].

На думку С. Сливки, правова культура є відображенням рівня морально-філософського підходу до осмислення специфіки природного та позитивного права, корисних результатів своєї діяльності та злагодженості в професійній юридичній діяльності [6, с. 188].

Після здійснення аналізу наукової літератури можна виділити спільні риси поняття професійної культури в різних наукових позицій. По-перше, це комплекс правових теоретичних знань, цінностей і принципів права. По-друге, це відповідний рівень володіння чинним законодавством, що є визначальним у процесі правового розвитку, обізнаності та професіоналізму. По-третє, категорія «професійна культура» має духовну складову, яка виконує важливу роль у професійній діяльності, адже за допомогою неї осмислення права здійснюється на основі не лише теоретичної бази, а й духовного розвитку особистості.

Отже, правова культура – це основний і невід’ємний елемент професійної культури правників, який охоплює комплекс матеріальних, духовних і соціальних цінностей, створених суспільством.

Порівняння окремих наукових позицій дає змогу констатувати співвідносність таких фундаментальних категорій, як «правова культура» і «професійна культура». Причому зміст терміна «правова культура» є вужчим за зміст поняття «професійна культура».

Професійну культуру більшість авторів визначають як культуру, об’єднану професійною належністю людини. Вона притаманна представникам будь-якої юридичної професії: суддям, прокурорам, слідчим, нотаріусам, адвокатам, юрисконсультам. Однак кожній професії властиві певні особливості професійної культури.

Теоретична модель професійної культури юристів, зокрема юрисконсультів, складається з низки елементів, до яких належать: правові знання, юридичний етикет, моральні якості, естетика мовлення та зовнішнього вигляду, політичні й економічні знання, психологія поведінки та володіння інформацією.

Правові знання юрисконсульта тлумачать як фундаментальні теоретичні й практичні правові знання щодо правового становища держави, статусу особи, розуміння прав та інтересів людини й громадянина, професійні навички з підготовки і опрацювання документів правового характеру, виконання процесуальних дій тощо. До цієї категорії можна також зарахувати особисте

ставлення юрисконсульта до власної професії, усвідомлення важливості права в житті суспільства. Воно має бути шанобливим і далеким від правового нігілізму, який виявляється в деформації правосвідомості особи, зневажливому ставленні до правових принципів і традицій, ігноруванні правових норм, що негативно впливає на суспільство та державу загалом.

Юридичний етикет передбачає наявність таких якостей, як навички професійного спілкування, дотримання правил етикету, визнання прав, свобод та інтересів людини. Для формування правничої етики особливе значення має мораль юриста, основою якої є правова мораль. Здійснений аналіз наукових праць, присвячених проблемі моралі, дає змогу зробити висновок про те, що мораль – це норми, принципи й засоби врегулювання поведінки людини, яким притаманні гуманність, справедливість, добро, чесність тощо, а також вони залежать від рівня духовної культури та виховання людини.

Як зауважують фахівці, представник правничої професії повинен володіти високими моральними якостями, під якими потрібно розуміти соціальні почуття фахівця, що виражені в професійних емоційних переживаннях правового та морального характеру [6, с. 40]. Юрисконсульт повинен відповідально ставитися до власної професійної діяльності, сумлінно вирішувати юридичні казуси, бути справжнім фахівцем. Він має бути чесним, совісним, стриманим, дисциплінованим у спілкуванні з людьми, повинен керуватися моральними принципами й переконаннями, адже ввічливість і повага, культура спілкування та доброзичливе ставлення до колег чи клієнтів є невід'ємними рисами високоморальної людини.

Не менш важливим елементом професійної культури юрисконсульта, як і представників інших правничих професій, є естетика мовлення та зовнішнього вигляду. Правник повинен досконало володіти державною мовою, навичками ораторського мистецтва, тезаурусом професійних термінів, діловою мовою, грамотою письма, а також охайно виглядати. Представник такого роду професії повинен бути прикладом інтелігентності, порядності та шляхетності, оскільки перше враження завжди формується на основі зовнішнього вигляду людини.

Водночас юрисконсульт повинен бути обізнаним щодо політичної ситуації в країні та суспільстві, вивчати політичні ідеї, механізм їхньої реалізації, передбачати ймовірні політичні наслідки, тобто володіти знаннями, уміннями й навичками аналізу та прогнозування в політичній сфері. Також фахівець правової сфери має приділяти належну увагу економічним знанням, вивчати економічні умови існування держави, володіти актуальною інформацією щодо економічного стану в країні.

Окрім того, однією з особливостей професійної культури юрисконсульта є те, що він також має бути своєрідним психологом, тому повинен володіти психологічними знаннями та методами впливу. Наявні психологічні властивості юриста відображаються у відносинах «юрист – клієнт», оскільки він аналізує психологію клієнта з метою визначення його статусу та психологічного стану, вироблення тактики власних професійних дій і відповідної манери спілкування. Індивідуальний підхід до кожного клієнта засвідчує професіоналізм юрисконсульта. Окрім того, психологічні знання в роботі правника мають важливе значення під час судового розгляду справи. Представляючи інтереси особи (фізичної або юридичної), підприємства, установи чи організації, обґрунтовуючи свою позицію або наводячи аргументи (докази), юрисконсульт повинен виважено, вагомо та спокійно викладати власну позицію. Для цього він має вміти керувати власними емоціями – не виявляти їх занадто яскраво.

Продовжуючи характеристики особливостей професійної культури юрисконсульта доречно звернути увагу на те, що юрист повинен бути носієм достовірної інформації та актуальних новин у країні, житті суспільства. Для цього йому необхідно вивчати всі інформаційні процеси, здійснювати обмін корисною інформацією, що стосується професійної сфери діяльності.

Цікавою є особливість професійної культури юрисконсульта, що полягає в постійному моніторингу законодавства, констатації змін і доповнень до нормативно-правових актів, ознайомленні з рішеннями Конституційного Суду з питань, що належать до компетенції юрисконсульта.

Вищезазначені структурні елементи професійної культури є універсальними, обов'язковими для моделювання структурної організації професійних культур різних представників юридичної професії, хоча для кожної з них (суддя, адвокат, слідчий, юрисконсульт тощо) ці елементи мають певні особливості.

Зважаючи на те, що головним елементом професійної культури є правова культура, потрібно зазначити, що її визначають як поєднання правової свідомості, яка складається з правової ідеології, психології та поведінки. Саме змістовне наповнення правової культури визначає особливості професійної культури юрисконсульта, які вирізняють її серед інших правничих професій.

Юрисконсульт – це фахівець, який здійснює правове забезпечення діяльності підприємства, установи чи організації в усіх сферах. Тому він має володіти знаннями різних галузей права відповідно до профілю діяльності установи чи організації. Зміст його правової культури буде відрізнятися від правової культури, наприклад, судді, який реалізовує судочинство в галузі, що відповідає його спеціалізації (цивільна, кримінально-правова, адміністративно-правова), або слідчого, котрий здійснює кримінальне провадження та зобов'язаний мати високий рівень знань у галузі кримінального права та процесу.

Отже, правові ідеї, позиції та думки юрисконсульта мають певні змістові відмінності, зумовлені специфікою його професійної діяльності. Окрім того, певні особливості притаманні не лише правовій ідеології фахівця, а й правовій психології, що позначається на його мисленні, поведінці, способі прийняття рішень тощо. У зв'язку з тим, що юрисконсульт безпосередньо контактує з людиною (під час надання юридичної консультації особі, публічного виступу в судовому процесі), він повинен уміти досконало керувати власними емоціями, почуттями, переживаннями, які не мають перешкоджати досягненню мети й отриманню кінцевого правового результату.

Поведінка – це прояв професійної готовності, сукупність умінь і навичок. Власне наявність такого поведінського

елементу, як компонента правової культури, об'єднує юридичні професії, але рівень їх розвитку може відрізнятися. Таким чином, особливий зміст правової культури юрисконсульта зумовлює наявність особливостей професійної культури, характерних лише для цієї професії.

У контексті осмислення особливостей змісту, способів формування та підвищення рівня професійної культури юрисконсульта, а також з урахуванням умов сучасного стану рівня загальної культури суспільства й плинності чинного законодавства актуалізується питання деформації професійної культури правників, зокрема юрисконсульта. Деформація постає негативним процесом, що відбувається в професійній свідомості юрисконсульта [3, с. 198].

Причинами професійної деформації юрисконсульта можна вважати неналежне правове виховання, низький рівень моральної свідомості, відсутність елементів змісту загальної культури. Зазначимо, що ці процеси формуються ще на етапі навчання майбутніх юристів та формування їхньої професійної свідомості. Однак на деформаційні процеси впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх факторів науковці зараховують недоліки політичної та економічної систем, оскільки саме в них функціонує право, що робить їх визначальними в житті суспільства завдяки впливу на всі сфери життя та правовідносини [2, с. 340–341]. Зовнішніми факторами є соціальна нестабільність чи криза, високий рівень корупції серед органів владних повноважень, казуальність у законодавстві, прогалини в нормативно-правових актах, низький рівень соціального захисту юрисконсульта, відсутність чіткого розмежування посадових обов'язків. До внутрішніх факторів належать негативи, що виникають раптово або тривалий час формуються в системі управління підприємством (організацією, установою), відносинах трудового колективу з адміністрацією, професійних взаєминах працівників юридичного відділу, управління, а також негативи, пов'язані зі зневажливим ставленням до дисципліни, виробничих планів і завдань, розпорядку дня, режиму таємності, документообігу,

стандартизації продукції, дотримання санітарних, будівельних або протипожежних правил тощо.

Специфіка роботи юрисконсульта й домінування в його діяльності корпоративних інтересів, а не загальнодержавних, передбачають, що причини деформації його професійної свідомості також можуть мати певні особливості. Насамперед це залежить від загального мікроклімату в колективі, специфіки та напрямів діяльності закладу, установи, яку він обслуговує.

Здійснивши аналіз причин та факторів формування цього негативного процесу, який знижує ефективність і якість професійної діяльності юристів, необхідно назвати можливі шляхи та засоби підвищення рівня професійної культури юристів.

Найбільш поширеною є думка, що головним засобом підвищення рівня або розвитку професійної культури є правове виховання. Водночас не варто забувати й про інші, а саме: правову освіту (навчання); самовиховання (систематична самостійна робота над собою); правову агітацію (вплив на правосвідомість шляхом колективних заходів); пропаганду (роз'яснення правової політики та інформації); правову просвіту (надання правових знань і роз'яснення законодавства); індивідуально-виховну роботу (вивчення особи та її правової свідомості з метою розвитку правового світогляду); правову практику (оволодіння практичними навичками та вміннями) [7, с. 426–427].

Зазначені форми вдосконалення професійної культури є універсальними для представників усіх юридичних професій, проте існують певні особливості їх застосування, що полягають у відмінності змісту правових знань, правової свідомості та предмета правового регулювання. Це можна пояснити специфікою діяльності юрисконсульта. Зміст його правових знань охоплює досить широкий діапазон окремих сфер правового регулювання з використанням норм різних галузей законодавства. Потрібно зауважити, що обсяги та предметна сфера правової спрямованості юриста повністю співпадають із предметною сферою діяльності тієї організації чи установи, у якій він працює. Саме це визначає специфіку змісту його правової культури та відповідні засоби впливу на стан її розвитку.

Здійснення аналізу розуміння понять загальної та професійної культури, а також результатів їх співвідношення дають змогу визначити певні спільні риси, серед яких: певний комплекс теоретичних знань у галузі права, комплекс матеріальних і духовних цінностей, створених та набутих у процесі здійснення професійної діяльності, а також система принципів права; високий рівень володіння нормативно-правовою базою, обізнаність щодо змін і доповнень у системі законодавства; наявність духовної складової, що передбачає духовний розвиток фахівця, завдяки якому здійснюється осмислення права з нетеоретичної точки зору.

У науковій правовій літературі нині існує найбільш узагальнена позиція щодо переліку структурних елементів професійної культури представників правничої професії. Більшість учених зараховують до них правові знання, юридичний етикет, моральні якості, естетику мовлення та зовнішнього вигляду, політичні й економічні знання, а також обізнаність у галузі психології. Характеризуючи ці складові, необхідно вивчити їх особливості та усвідомити важливість кожного елемента в наповненні теоретичної моделі внутрішньої будови професійної культури юрисконсульта.

У зв'язку з низьким рівнем загальної культури суспільства та динамізмом чинного законодавства у сфері діяльності правників виникає явище професійної деформації, причинами якого можуть бути неналежне правове виховання, низький рівень моральної свідомості та загальної культури тощо.

Таким чином, необхідно звернути увагу не лише на подолання негативних наслідків деформаційного процесу, а й на превентивні заходи виховного характеру, форми та методи, що сприяють зміцненню правової культури юрисконсультів: правове навчання (підвищення кваліфікації, перепідготовка, стажування), правова практика, обмін досвідом, проходження атестацій, участь у конкурсах на заміщення посади, вивчення громадської думки тощо. Такі заходи сприяють формуванню базового рівня, підґрунтя для подальшого самовдосконалення та професійного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Культура [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія : [сайт]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура>. – Назва з екрана.
2. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. – Вид. 4-те, стер. – Київ : Знання, 2010. – 495 с.
3. Свиридюк Н. П. Юридична деонтологія : навч.-метод. посіб. / Н. П. Свиридюк. – Київ : Хай-Тек Прес, 2012. – 336 с.
4. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія : короткий курс / І. В. Бризгалов. – Київ : МАУП, 2003. – Вид. 3-тє, стер. – 48 с.
5. Бандурка А. М. Юридична деонтологія : підручник / А. М. Бандурка, О. Ф. Скакун. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.
6. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / С. С. Сливка. – Київ : Атіка, 2008. – 295 с.
7. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

***Волошина Я. Л.** – соискатель кафедры теории государства и права Национальной академии внутренних дел*

Особенности профессиональной культуры юрисконсульта

Исследована профессиональная культура юрисконсульта, ее внутреннее строение и структурные элементы. Освещены пути ее совершенствования.

Ключевые слова: правовая культура; профессиональная культура; особенности профессиональной культуры; профессиональная деформация; правовое воспитание, юрисконсульт.

Yana Voloshyna – *Researcher of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs*

Features of Professional Culture of a Legal Adviser

The article studies features of professional culture of a legal adviser, substantiated by specific areas of his/her professional activity. The category of professional culture is considered in the light of the general and legal culture. Basing on the ratio of these concepts, the main features of the professional culture are highlighted.

The main attention is paid to the characteristics of the theoretical model of professional culture, to selecting its structural elements, namely: legal knowledge, legal ethics, moral qualities, aesthetics of speech and appearance, political and economic knowledge, behavioural psychology and data keeping.

The inner structure of the professional culture of a legal adviser is analysed, its components are given, characteristics and specific features of each component are determined. The importance of the content of the legal culture as the main component of professional culture is emphasized, in which the features of professional culture of a legal adviser are manifested. The features of judges and investigators' legal culture content are determined, that confirms the statement concerning legal culture content depending on the nature of the profession.

The overall culture level of society is characterised and the conclusion concerning the existence of factors of lawyers' professional culture deformation is made. The sense of deformation as a negative legal phenomenon is revealed, the causes of professional deformation are described, external and internal factors of lawyers' professional consciousness formation are identified. The ways to improve the professional culture and consciousness of members of the legal profession are formulated.

Corresponding conclusions about the features of professional culture of a legal adviser caused by specific areas of his/her activity and the sphere of legal regulation are made. The conclusion that the main form of raising the level of professional culture development should be considered in legal education and legal practice is made.

Keywords: legal culture; professional culture; professional culture features; professional deformation; legal education; legal adviser.

УДК 340.1;341.21(477)

Пасальський Микола Миколайович –
аспірант Київського університету
туризму, економіки і права

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ХХ СТ.

Досліджено історичні аспекти правосуб'єктності та правового статусу держави. Здійснено аналіз різних доктринальних підходів щодо їх визначення, співвідношення, а також позицій стосовно періодизації процесу реалізації правосуб'єктності української держави протягом ХХ ст. Висвітлено її участь у створенні та функціонуванні Організації Об'єднаних Націй як повноправного самостійного суб'єкта міжнародного права, роботі міжнародних конференцій, встановленні двосторонніх дипломатичних та консульських відносин, міжнародному нормотворчому процесі.

Ключові слова: правовий статус; правосуб'єктність; суб'єкт; держава; посадові особи; реалізація; міжнародний договір; внутрішня політика; зовнішньополітична діяльність.

Сучасні державотворчі процеси активізували вивчення проблем, пов'язаних з осмисленням історичного досвіду минулого. В умовах розбудови української державності особливого значення набуває проблема аналізу процесів, що відбувались у політичному житті країни у ХХ ст. Зі здобуттям Україною незалежності зовнішня та внутрішня політики стали пріоритетними сферами державної діяльності, спрямованими на забезпечення національних інтересів. Базовим принципом формування зовнішньополітичного курсу України слугує встановлення відносин з іншими державами та міжнародними організаціями на засадах рівноправності, взаємодопомоги й невтручання в їхні внутрішні справи.

За умов кардинальних змін у світі, загострення глобальних проблем, нагальність яких загрожує існуванню людства, питання щодо реалізації правосуб'єктності набувають дедалі більшої актуальності. Розв'язання проблем світового співтовариства залежатиме від політики на міжнародній арені як окремих держав, так і міжнародних організацій, інших суб'єктів.

З огляду на загострення системної кризи в країні, у свідомості пересічних громадян соціально-економічні негаразди пов'язуються з незалежністю України. Ідеться про зростання ностальгії за союзним минулим, активне поширення так званого синдрому нероздільності з Росією, ігнорування історичних традицій правосуб'єктності української держави, різних форм державності, внеску України у створення та діяльність Організації Об'єднаних Націй (ООН). Такі обставини стояли на заваді консолідації української нації, слугуючи негативними чинниками українського державотворення й правотворення, окремі з яких супроводжують і сучасну українську дійсність.

Вивчення питань правового статусу суб'єктів права зазвичай здійснювали дослідники теорії держави та права. Набагато рідше ці аспекти розглядали в історичній ретроспективі. У зазначеному контексті слід виділити праці С. В. Бобровник, О. В. Зайчука, А. М. Колодія, О. Л. Копиленка, С. Л. Лисенкова, П. О. Недбайла, В. С. Нерсисянца, І. С. Окунєва, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученка та ін. Теоретичні й прикладні аспекти правосуб'єктності розглядали переважно юристи-міжнародники: В. Г. Буткевич, М. О. Баймуратов, О. В. Задорожній, Н. В. Камінська, Д. І. Кулеба, В. В. Мицик. Певною мірою ця проблематика слугує також об'єктом галузевих досліджень.

Метою статті є визначення особливостей правосуб'єктності української держави, специфічних форм її реалізації протягом ХХ ст. На основі аналізу доктринальних підходів щодо правового статусу й правосуб'єктності держави, історичної ретроспективи їх еволюції, а також з огляду на наявні нормативно-правові акти, вважаємо за доцільне визначити

періодизацію реалізації правосуб'єктності України в минулому столітті.

Розташування країни на межі західного та східного, південного й північного світів впливало на формування унікального етногенезу та робило її привабливою в очах інших держав і народів. Ця привабливість спричиняла постійну увагу до зовнішньої та внутрішньої політики, спонукала інших суб'єктів міжнародно-правових відносин до активних дій, іноді навіть до втручання у внутрішні та зовнішні справи української держави. Така участь в окремі періоди виявлялась у різних формах політичної, економічної, культурної активності.

Саме в період боротьби за власну незалежність у 1917–1921 рр. Україна робила перші кроки на міжнародній арені як суб'єкт міжнародно-правових відносин. Зазначений період був насичений різними, як об'єктивними, так і суб'єктивними, іноді протилежними, позиціями щодо формування внутрішньої та зовнішньої політики майбутньої держави. У цей час було закладено певні підвалини формування різних правових та ідеологічних засад зовнішньополітичної діяльності України. Складність ситуації (політичної, соціально-економічної) на українських землях зумовила прийняття органами влади різнорівневих актів, які мали забезпечити стабільність усередині держави та мирне співіснування із сусідами.

3 прийняттям у листопаді 1917 р. III Універсалу було проголошено Українську Народну Республіку (УНР) у федерації з Російською республікою. Згодом 9 січня 1918 р. IV Універсал Центральної Ради проголосив УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу» [1].

12 січня 1918 р. Україну визнали центральні держави. Глава делегації Австро-Угорщини міністр закордонних справ граф О. Чернін підтвердив визнання української делегації, зауваживши, що УНР тепер можна «визнати самостійною, вільною, суверенною державою, спроможною самостійно укладати інтернаціональні договори» [2, с. 76].

У перші роки радянської влади сформувалися сприятливі умови для налагодження відносин України з іноземними

державами. Уже тоді молода українська дипломатія продемонструвала здатність реально забезпечити встановлення відносин з іноземними державами. Підписання Брестських угод 1918 р. між Україною та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною стало першим визначним здобутком щодо реалізації національної правосуб'єктності. Це забезпечило збереження незалежності в умовах агресії військ Раднаркому, вихід УНР зі світової війни, визнання її суб'єктом міжнародної політики й можливість дипломатичних контактів зі згаданими та низкою нейтральних європейських країн.

М. Гец у цьому контексті зазначав, що «акт підписання Берестейського миру був колективним визнанням де-юре України як держави та її правительства. Це були правові засади міжнародної рівності України з іншими державами» [3, с. 107]. Оцінюючи Берестейський договір, В. Винниченко відзначив: «Для української держави цей мир, безперечно, був би дуже корисним. Передусім, він свідчить про визнання української держави такими поважними суб'єктами міжнародного права, як центральні держави. Зважаючи на її визнання Англією та Францією, можна було б уважати її цілком повноправним, рівним членом світу» [4, с. 288]. Укладання міжнародних угод надало Україні можливість продемонструвати активну реалізацію зовнішньої політики.

У наступному періоді державності – за доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського – Україна зміцнила своє відновлене міжнародне становище. Уряд мав усі правові підстави здійснювати активну міжнародну політику. Проте зміна зовнішньополітичної ситуації призвела до зречення гетьманату П. Скоропадського й відновлення УНР із Директорію на чолі.

Укладений 1 грудня 1918 р. у м. Фастові Передвступний договір про державне об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) з УНР, ратифікований 4 січня 1919 р., формально також був міжнародним, оскільки обидва контрагенти становили окремі державні утворення. Відповідно, 22 січня 1919 р. Було проголошено Акт злуки УНР та ЗУНР, яким визнано єдину, незалежну Українську Державу [5].

На жаль, фактичної злуки не відбулось, держави надсилали свої окремі місії за кордон.

Ще одним міжнародним договором Української держави був так званий Варшавський договір (Політична конвенція УНР та Польщі, підписана 21 квітня 1920 р. міністрами закордонних справ А. Лівичим й Я. Домбським; інтегральна частина договору – Військова конвенція). Не вдаючись до розгляду суперечностей договору, можна констатувати, що його підписання було важливим для України, адже фактично зберегло її як суверенну державу ще на певний час. Тут було визнано Директорію верховною владою УНР, встановлено спільні кордони між обома країнами, зобов'язання не укладати міжнародних угод одна проти іншої. До того ж, створювалися правові підстави для захисту прав громадян та розвитку торгівельних відносин. Згідно з Військовою конвенцією, Польща та Україна ставали воєнними союзниками. Зазначений договір утратив чинність після укладення між Польщею та Росією Ризького миру 18 березня 1921 р.

Таким чином, шляхом укладання низки міжнародних договорів Україна реально брала участь у створенні та прийнятті міжнародно-правових норм, реалізуючи в такий спосіб власну правосуб'єктність.

Серед об'єктів дипломатичної діяльності еміграційного уряду були великі міжнародні форуми та організації. Однією з таких організацій була Ліга Націй, утворена рішеннями Паризької конференції. У 1920 р. делегація УНР провадила активну діяльність, надсилала ноти й меморандуми з метою прийняття УНР до Ліги Націй. Однак делегації було відмовлено у зв'язку з тим, що уряд УНР не мав реальної влади в Україні [6, с. 10–15]. Водночас, із 1926–1927 рр. розпочалась активна робота українських делегатів у Лізі Націй, згодом – Президії Головної Еміграційної Ради [7, с. 18].

Під час визвольних змагань політичну незалежність в Україні було втрачено. Незважаючи на те, що радянська влада в Україні не мала належної підтримки, за допомогою військової сили було встановлено радянську державність, яка не могла вважатись від самого початку легітимною. Аналізуючи

український визвольний рух із міжнародно-правових позицій, Б. Галайчук зазначав, що «немає реальної небезпеки для справи політичного усамостійнення України», і коли йдеться про УСРР, то це «доказ того, що держава є неспростовним фактом», а Україна є «нацією підневільною, проте державною» [7, с. 32].

Національну державність остаточно було ліквідовано на I Всесоюзному з'їзді Рад 30 грудня 1922 р., із затвердженням проектів Союзного договору та Декларації про створення СРСР. Однак процес не набув завершеної форми, оскільки документи не було ратифіковано. На думку І. Лисяка-Рудницького, «створення Радянського Союзу було відновленням Російської імперії, але цей факт був замаскований наднаціональною назвою та квазіфедеративною структурою більшовицької імперії... СРСР не міг відкрито називати себе продовженням Російської імперії, оскільки це суперечило принципам інтернаціоналізму й комунізму» [8, с. 446].

Конституцією СРСР 1924 р. було закріплено положення про передачу уряду СРСР «представництва Союзу в міжнародних зносинах, ведення дипломатичних відносин, укладання політичних договорів з іншими державами, ратифікацію договорів» [9, с. 459]. У зв'язку з цим УСРР разом з усіма союзними республіками була позбавлена права на окремі міжнародні взаємини. Республіки втратили право укладати з іншими державами економічні та політичні договори, вирішувати питання про кордони між собою тощо. Ми не погоджуємось із тим, що УСРР до 1944 р., перебуваючи в складі СРСР, була наділена «делегованою міжнародною правосуб'єктністю» [10–11]. Це не зовсім так, адже вона втратила можливість формувати власну внутрішню та зовнішню політику.

Зміни, внесені до Конституції СРСР у 1944 р., дали змогу дещо розширити права союзних республік у сфері оборони та зовнішніх відносин. Це супроводжувалось ухваленням законів «Про утворення військових формувань союзних республік і перетворення у зв'язку із цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного на союзно-республіканський», «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату

закордонних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський народний комісаріат» [12]. Їх прийняття передбачало на меті посилення військової могутності СРСР, розширення міжнародних відносин, зміцнення співробітництва Союзу з іноземними державами. Таким чином, Радянській Україні було повернуто право на встановлення безпосередніх міжнародно-правових відносин з іноземними державами, укладання міжнародних договорів, незалежне представництво на міжнародних конференціях та в органах, створених ними.

Конституційні перетворення були зумовлені також міжнародними чинниками. Після закінчення переговорів «Великої трійки» (лідерів СРСР, Великобританії та США – Й. Сталіна, В. Черчилля і Т. Рузвельта) у Тегерані 1943 р., на яких ішлося про створення міжнародної організації з безпеки – Об'єднаних Націй, радянські союзні республіки стали де-юре суб'єктами міжнародного права. 26 червня 1945 р. СРСР, УРСР та БРСР разом з іншими засновниками ООН підписали її Статут (24 жовтня 1945 р. на Конференції у Сан-Франциско Статут було ратифіковано), унаслідок чого стали її засновниками. Як член ООН та спеціалізованих її установ Україна в міжнародних відносинах набула статусу правоздатного суб'єкта міжнародного права.

Але найбільш важливим у цьому аспекті є те, що практика ООН доводить, що хоча держави – члени ООН можуть не визнавати інших держав-членів, членство в Організації є *prima facie* доказом державності [13, с. 160–161; 14]. Отже, з моменту підписання та ратифікації Статуту ООН факт членства УРСР був тотожний її визнанню державами-засновниками. Як член ООН УРСР була повноправним суб'єктом міжнародно-правових відносин, учасником універсальних міжнародних договорів – від Статуту ООН до угод, прийнятих у межах спеціалізованих установ Організації.

З огляду на членство в ООН, УРСР набула права брати участь у діяльності її головних органів, що належать до так званої «системи ООН». У межах ООН та інших міжнародних організацій вона мала повне право діяти самостійно або разом з іншими державами під час вирішення будь-яких питань. Україна стала членом Міжнародного союзу електрозв'язку (1947 р.),

Всесвітнього поштового союзу (1948 р.), Організації ООН з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО (1954 р.), інших міжнародних організацій.

Прагнучи до мирного використання досягнень науки, УРСР стала однією з країн – засновників Міжнародної агенції з атомної енергії. Делегації УРСР були активними учасниками Генеральних конференцій, Міжнародних конференцій з мирного використання атомної енергії (1958 р.), семінарів і наукових симпозіумів. У 1957 р. було засновано постійне представництво УРСР при ООН, а після ратифікації нею статутів спеціалізованих органів і установ Організації її представників неодноразово обирали до їх комітетів і комісій.

У період зміни уряду Радянського Союзу з початком хрущовської «відлиги» сформувалась і нова тактика в процесі реалізації міжнародної правосуб'єктності. Зовнішньополітичні можливості УРСР значно розширилися: якщо до 1953 р. УРСР перебувала в складі лише дев'яти міжнародних організацій та їх органів, то вже на початок 1960 р. вона була членом 31 міжнародної організації, напрями діяльності яких відповідали потребам УРСР, збігались із цілями та принципами Статуту ООН, а також учасником 67 міжнародних договорів, угод, конвенцій, протоколів. Так, з 1947 р. УРСР стала членом Міжнародної організації радіомовлення та телебачення, з 1955 р. – Міжнародного бюро освіти, з 1956 р. – Міжнародного бюро з виноградарства та виноробства, з 1962 р. – Постійної Палати Третейського Суду та Міжурядової океанографічної комісії [14, с. 530].

Таким чином, УРСР з початку діяльності міжнародної системи ООН майже за два десятиліття змінила свій республіканський статус на статус суб'єкта міжнародних відносин. Вона довела світові, що існує і що український народ залишається самостійною нацією. Міжнародно-правова діяльність республіки в повоєнні роки на міжнародних форумах була практично єдиним каналом здійснення її міжнародної правосуб'єктності.

У 1968–1969 рр. українські делегації взяли участь у Віденській конференції з кодифікації права міжнародних договорів і розробленні Декларації про участь у Віденській

конвенції про право міжнародних договорів, Договору про принципи діяльності держав у дослідженні та використанні космічного простору включно з місяцем та іншими небесними тілами 1967 р., Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р.

Сфера міжнародних відносин і зовнішньої політики за часів управління М. Горбачова стала чи не єдиною ділянкою життя тогочасної радянської держави, де «нове політичне мислення», «гласність» та «перебудова» не залишилися лозунгами, а принесли вагомі результати. Ключовим було усвідомлення того, що без подолання міжнародної ізоляції, у якій перебував радянський тоталітарно-комуністичний режим, надій на його реформування не може бути. Для досягнення цього потрібні реальні кроки в напрямі порозуміння зі світовою спільнотою, які СРСР вимушений був зробити. Уперше було визнано, що пріоритетними повинні бути загальнолюдські цінності. СРСР відмовилося розглядати мирне співіснування як специфічну форму класової боротьби. Нові тактичні й стратегічні установки з'явилися у позиціях СРСР стосовно проблем глобальної безпеки та роззброєння. У відносинах із соціалістичними країнами увагу було акцентовано на самостійності, рівноправності, невтручанні у внутрішні справи.

Відчутні зрушення, пов'язані з обстоюванням українських національних інтересів, стали помітними в діяльності Міністерства закордонних справ УРСР. Так, 25 квітня 1990 р. колегія міністерства розглянула питання «Про участь МЗС УРСР в розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені». У прийнятому рішенні було зауважено, що основою концепції має слугувати новий розподіл обов'язків між загальносоюзними та республіканськими зовнішньополітичними відомствами, щоб республіка мала більше можливостей у сфері розбудови двосторонніх відносин, передусім із державами Європи. На той час у представництвах УРСР в міжнародних організаціях, посольствах і консульствах, секретаріатах міжнародних організацій працювали вже 96 осіб [15, с. 274].

Нові можливості для реалізації національних інтересів у сфері міжнародних відносин з'явилися після прийняття

Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР. У розділі 10 «Міжнародні відносини» було зазначено, що зовнішня політика України є демократичною та миролюбною. Декларація визначала основні напрями та пріоритети зовнішньої політики України, тому республіка активізувала свою зовнішньополітичну діяльність, особливо на двосторонньому рівні, у міжнародних організаціях. Наприкінці 1990 р. УРСР уже була учасником 172 міжнародних угод і 15 міжнародних організацій, понад 60 їх органів. До того ж, республіка приєдналася до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, стала учасником угоди між урядами СРСР, БРСР, УРСР і МАГАТЕ про проведення міжнародних досліджень наслідків аварії на ЧАЕС. Двосторонні угоди з Російською Федерацією, Угорською Республікою та Польщею 1990 р. виявились першими двосторонніми угодами, укладеними Україною з 1945 р. Новою була й практика підготовки заяв уряду УРСР з міжнародних питань (агресія Іраку проти Кувейту, об'єднання Німеччини, Паризька зустріч у верхах тощо). Уперше за всю історію діяльності УРСР в ООН її делегація використала перебування на 45-й сесії Генеральної Асамблеї для налагодження двосторонніх відносин [16, с. 199].

Отже, протягом ХХ ст. Українська держава брала досить активну участь у роботі міжнародних організацій та конференцій, що дало змогу впливати на міжнародну політику, сприяючи закріпленню міжнародно-правового статусу України. Її міжнародна правосуб'єктність реалізовувалася через укладання міждержавних угод, установлення двосторонніх дипломатичних і консульських відносин тощо. Щоправда, існували певні труднощі в реалізації правосуб'єктності нашої країни, які пояснювались внутрішніми проблемами державотворення, несприятливою позицією західних країн щодо українського питання та зовнішньою інтервенцією.

Попри всі обмеження дипломатичної, а отже політичної, діяльності України в радянський період, УРСР, посівши відповідне місце в багатьох міжнародних організаціях, провадила активну

послідовну політику щодо захисту прав людини, роззброєння, збереження миру. Підвалини, закладені міжнародною діяльністю Української держави у XX ст., сприяли розвитку міжнародно-правового статусу сучасної України, яка з проголошенням незалежності стала повноправним суб'єктом міжнародного права й посіла гідне місце у світовому співтоваристві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституційні акти України 1917–1920 рр. Невідомі конституції України. – Київ : Філософ. і соціолог. думка, 1992. – 269 с.
2. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – Київ : Альтернативи, 1998. – Т. 10. – 319 с.
3. Гец М. Українська держава 1918 р. як предмет міжнародного права / М. Гец // За велич нації. – Нью-Йорк, 1955. – С. 104–116.
4. Винниченко В. Відродження нації. Історія української революції (1917–1919 рр.) : у 3 ч. / В. Винниченко. – Київ : Політвидав України, 1990. – Ч. 2. – 330 с.
5. Нариси з історії дипломатії України / Галенко О. І., Камінський Є. Є., Кірсенко М. В. та ін. ; за ред. В. А. Смолія. – Київ : Альтернативи, 2001. – 736 с.
6. Шкуратенко О. В. Правові засади зовнішньополітичної діяльності Української РСР як члена ООН (40-ві – початок 60-х рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О. В. Шкуратенко. – Київ, 2007. – 20 с.
7. Галайчук Б. Нація поневолена, але державна: Українська визвольна справа з міжнародно-правового пункту бачення / Б. Галайчук. – Мюнхен : Сучасна Україна, 1953. – 97 с.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Київ : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

9. Образование Союза Советских Социалистических Республик : сб. док. / под ред. Ю. И. Кораблева. – М. : Наука, 1972. – 537 с.

10. Дещинський Л. Статус поневоленої України на міжнародній арені в роки Другої світової війни / Л. Дещинський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 670. – С. 3–21.

11. О создании войсковых формирований союзных республик и о преобразовании в связи с этим Народного комиссариата обороны из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат : Закон СССР от 1 февр. 1944 г. ; О предоставлении союзным республикам полномочий в области внешних сношений и о преобразовании в связи с этим Народного комиссариата иностранных дел из общесоюзного в союзно-республиканский народный комиссариат : Закон СССР от 1 февр. 1944 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/zakony/3946734/>. – Загл. с экрана.

12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Київ : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

13. Лисенко О. Є. Сталінська національна реформа воєнної доби як модель ефемерного державного статусу радянських республік. Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : в 3 т. / О. Є. Лисенко, Р. А. Гриневич. – Київ : Наук. думка, 2004. – Т. 2. – С. 334–340.

14. Українська РСР на міжнародній арені: зб. доп. і матеріалів 1944–1961 рр. / упоряд. К. С. Забігайло. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с.

15. Кучик О. С. Зовнішня політика України : навч. посіб. / О. С. Кучик, О. А. Заяць ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Київ : Знання, 2010. – 573 с.

16. Українська РСР на міжнародній арені : зб. доп. і матеріалів 1986–1990 рр. ; МЗС України. – Київ : Україна, 1993. – 552 с.

Пасальский Н. Н. – аспирант Киевского университета туризма, экономики и права

Особенности реализации правосубъектности украинского государства в XX ст.

Исследованы исторические аспекты правосубъектности и правового статуса государства. Проанализированы разные доктринальные подходы к их определению, соотношению, а также позиций относительно периодизации процесса реализации правосубъектности украинского государства на протяжении XX ст. Освещено ее участие в создании и функционировании Организации Объединенных Наций как полноправного самостоятельного субъекта международного права, работе международных конференций, установлении двухсторонних дипломатических и консульских отношений, международном нормотворческом процессе.

Ключевые слова: правовой статус; правосубъектность; субъект; государство; должностные лица; реализация; международный договор; внутренняя политика; внешнеполитическая деятельность.

Mykola Pasalskyi – Post Graduate Student of Kyiv University of Tourism, Economics and Law

Peculiarities of Realization of the Personality of the Ukrainian State in the 20th Century

The article is devoted to the study of issues of personality and the legal status of States, their historical and theoretical aspects. The article analyzes different doctrinal approaches with regard to their definition, correlation, as well as approaches to the periodization of the process of realization of the personality of the Ukrainian State during the 20th Century. Special attention is paid to its participation in the creation and functioning of the United Nations as a full independent subject of international

law, in the work of international conferences, the establishment of the bilateral diplomatic and consular relations, in the lawmaking process. This enabled more influence on international policy and contributed to the strengthening of the international legal status of Ukraine.

The state has a legal status, which is characterized by two aspects – national and international. The first is determined mainly by the standards of constitutional law (Constitution of Ukraine, in particular, established the basic legal principles of the state system of Ukraine) and the international legal status of the state which is determined by the norms and principles of international law. Implementation of legal status is provided by the system of constitutional and other guarantees.

Thus, the legal status of the state, as well as other subjects of legal relations, is a basic legal characteristic, which determines membership according to the intra-government or international legal classification.

Personality is one of the most important socio-legal properties of the subjects of the law, which allows when stipulated by constitutional law, international legal or other provisions of the legal facts have certain legal relations, that is, evidence of the ability to be the subject of a (member) of these relations.

The state is the only sovereign subject of international law that international personality is characterized by them by virtue of the very fact of their existence. The sovereignty of the state differentiates it from other subjects of national law. It provides the legal equality of all existing states, the stability of relations between them on the world stage. It is the state that determines who and under what conditions may be the subject of rights and, consequently, and member relations, as he should have. An example of such consolidation may be legal acts, international treaties, etc.

Basic rights and obligations of states as subjects of international law are inseparable unity and come out of the main

principles of international law. Unfortunately, incomplete, and rare is the theoretical research institute the liability of the State, especially in the national. At the international level on the basis of a thorough study of the issue, as well as the needs of the practice, the implementation of this institute has found reflection in a number of international and legal acts (statutes of international judicial institutions, permanent and temporary – tribunals and other international treaties, decisions of international organizations etc.).

However, there were certain difficulties in the realization of Ukraine as a full international subject. Primarily, this is due to the internal problems of the nation, the unfavorable position of the western countries as for Ukrainian and foreign intervention.

Keywords: legal status; personality; subjects; the state; officials; realization; international treaties; internal policy; foreign activities.

UDC 340.12(477)

Olena Shevchenko – Researcher of the
Department of Theory of State and
Law of the National Academy
of Internal Affairs

THE IDEAS OF SOLIDARITY IN THE CONCEPT OF BUILDING A CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Examines the ideological state of modern Ukrainian society by clarifying the specifics of the process of socialization and ideological coverage of political and administrative aspects of the doctrinal systems. Suggested interpretation of the new discourse of the implementation of the ideological policy of the state. We consider the ideology of solidarity as one of the most promising areas of the post-classical ideology in Ukraine.

Keywords: State; civil activity; civil society; corporatism; solidarism; the social mobility; traditions.

The article is connected with the analysis of doctrinal understanding of the ideal model of a state within the framework of classic political and legal ideas of solidarism and institutionalism in France in the first third of the 20th century. The author focus on the essence of the corresponding theoretical views, expound their disputing aspects, and demonstrate their influence on the legal conception development.

The article emphasizes the fundamental idea that the real strengthening of civil society is a necessary condition for development of the spirit of transformation, involving professional liability, stable balance of freedom and equality, solidarism (communalism) and individualism, an established cultural dialogue. Solidarism, as Pesch intends, is the understanding that man is an individual person and a member of the community. The author argues that a person must be awareness and understand that there are other people all around him on which depends himself, and which

depend on it. That is why the goal of every person, group, and class is not a struggle with another person, group and class, but to find the optimal way to coexist with them.

Social changes in Ukraine during the years of independence had persistent, contradictory nature, despite their considerable dynamics and direction «of the past» and the perspectives and goals of social modernization had not been outlined. The former social structure, which was directly formed by the communist concept of a civil society building and by relevant active government policy, was destroyed. At the same time, new factors did not have systemic exposure, so it did not lead to the formation of modern social structure at this stage. Crisis is observed in the country associated with the destruction of the soviet model of social organization. Its new forms arise mainly spontaneously and are not systematic despite the growing magnitude of this phenomenon. New social strata, with their specific interests and public functions are in the formation stage, and the process unfolds naturally enough, so it greatly distorted. Social and economic conditions remain unfavorable for self-realization and provision of vital rights and needs of the majority. Thus, there is a need for finding and administering the state appropriate concept that would be able to solve problems related to the state of civil society.

The problem of correlation civil society and democratic system of political organization is depending on the choice of a political and legal concepts. Critical analysis of scientific approaches to this problem provides an opportunity to identify areas of implementation of state policy for the coming years, enabling the successful combination of processes of civil society and democratic legal and social state and give good reason to believe Ukraine as a modern European state.

In our opinion, the most appropriate concept for the development a unified state in a democratic Ukraine is the concept of solidarity.

The formulation of goals and identification of ways solidarization of social relations can be effective only with the full knowledge of the phenomenon of solidarity as a teaching and socio-political phenomenon, which in turn is possible only on the basis of a good knowledge of the history of the formation representations about

it. According to G. K. Gins, there is a French-Russian line of a solidaristic representations. This scientist marked contribution to this teaching of such French philosophers, sociologists, economists and lawyers, as Frederic Bastiat, Auguste Comte, Emile Durkheim, Leon Bourgeois, Charles Gide, Leon Duguit (in the author's pamphlet «The golden mean, or Solidarity as an ideal socio-political formation» summarized the content of these representations of theorists and practitioners). Considering the undoubted existence of the scientific heredity, it can be argued that in this case the ideological roots of solidarity go to the works of the great French theorists-freethinkers – Francois Voltaire, Denis Diderot and Jean-Jacques Rousseau.

Solidarism is a theory of society, claiming the solidarity of its parts. French thinker and social activist Pierre Leroux (1791–1871) is considered to be the first solidarist, although the term «solidarism» came after him. Solidarism has emerged as a response to the popular at this time ideas of communism and socialism, which preached the class struggle, the vulgar economism, the rule of self-interest. Supporters of this approach aspired not to aggravate the class struggle, but rather to harmonize the society as far as possible.

In the spotlight of solidarity is the person, whose goal is the maximum disclosure of their abilities and the implementation itself. But at the same time, the person does not exist in a vacuum – he exists in society. Leroux wrote: «That which man considers his life does not belong to him completely and does not reside in it: it is in it and out of it; it is partially resides in other people and the world that surrounds it... In order to that he has existed, it is necessary that a certain number of creatures were grouped around him and harmonized in a certain way, that «I», which it is embodied in these combined with him creature. It found yourself outside and always seemed to him at all moments of its existence» [1].

Now the phrase «civil society» has acquired extraordinary popularity. At the same a variety of conflicting meanings are put in political writings. In some cases it is likened to the rule of law, in others – a market economy, in the third – a society of free citizens, who has a full consciousness of his moral and political duty. This phrase is increasingly being used as a kind of magic formula which is

able to solve all the problems of Ukrainian democracy. It lost its original appeal, even sometimes was seen as a kind of advertising label political reality which is very far from true democracy because of such frequent and improper consumption.

Meanwhile, civil society is not colorful label, which is designed to mask the unpleasant realities of our everyday existence and to inspire illusory hopes for the future. This is a very real element of modern developed societies that perform very important functions. This is an integral part of the social mechanism which limits the absolute power of the state. Thanks to it the state turns from the almighty lord of society into a controlled society executor of his will. And if so, then civil society must be learnt to identify the mechanisms of its functioning and opportunities in order to contribute to its formation and development in the Ukrainian context.

The development of theoretical concepts of civil society has a long history. Among those who have thought about this topic – the thinkers of the highest caliber, including such outstanding people as D. Lott, G. Hegel, K. Marx, A. Gramsci and others. Many aspects of the theory of civil society has found a more or less adequate solution. But more such, which are the subject of scientific research and passionate debate. This is explained not only by subjective preferences, but also by quite objective reasons, one of them is the complexity of the phenomenon. Therefore, the current interest in social science as civil society has nothing to do with the fashion which was discussed above. It has very deep real roots.

Knowledge of the nature of the practice in the area of community policing is no less important. Beginning with its biological foundations, and the earliest periods of social history. In our case – it's beginning with the practice of the functioning of People's Veche including the subsequent history of more politically civilized institutions of popular representation such as zemstvo and municipal government. In particular the study of the history of the original features like the rural community.

We emphasize that the civil society influence on the political system, public policy and law – is the most important dimension of solidarity in a democratic state as Ukraine. Therefore, we can

conclude that the fate of democracy in Ukraine depends on the formation and development of a mature civil society.

Solidarism is a form of economic and political organization of society in which individual groups of public relations are arranged. This is actually said G. K. Gins, drawing a spectrogram of public relations with the definition of solidaristic elements of a future state. This spectrogram is crucial for the theory of solidarity, because it can help defined the essential elements of the identification and teaching.

All title is the definition of targets civic and political activities of the company. It is a strategy of scientific research, the main task of theoretical research in the field of optimization of social relations based on the principles of solidaristic. However, it is equally important the definition of public relations methods solidarity. The science of the territorial administration should have their say because solidaristic ideas of social optimization are realized in this field of activity and society. Cybernetics is the lead on the integration achievements to establish ways of solidaristic social organization. Cybernetics is a leading in synthesizing achievements to establish ways of solidaristic social organization.

Note that in our time in Ukraine the issue of the credibility of the state, its leading institutions – is the most sensitive issue that requires his urgent attention. The new strategy course of the state should be directed to the maximum political consensus, social consolidation of the population, its agreement regarding the basic objectives and mechanisms for implementing the basic principles of democracy. In this case, it is possible to the existence of civil society.

The author believes that the role of civil society can be seen in the context of different theoretical paradigms [2]. The paradigm of realism/neorealism (Morgenthau, Mr. Waltz, Aron) allows you to emphasize the capacity of civil society institutions to protect and promote national interests of the state, a change the ratio of state power in favor of one of them. Civil society as part of the concept of liberalism (J. Rosenau, R. Keoheyn, J. Nai) focused on humanitarian and human rights sphere can be interpreted as a form of use of «soft power» and tools of influence on the national elite and various sectors of the population. Postmodernist approach (Giddens, F. Jameson, Habermas), which is based on disbelief in the possibility

to give one no historical rational response to a variety of problems promotes awareness of the different meanings of the existence of institutions civil society and the recognition of the existence of different ways of constructing the desired image of the state.

All three approaches are united agreement with the finding that in today's world, the international authority of the country depends not only on the results of the activities of its political leaders and government agencies, but also the actions of civil society institutions, aimed at creating a positive (or negative) perception of the State's foreign policy.

In general, a systematic analysis of foreign policy role of the civil society implies a holistic study of the levels (global, regional, national, local), functions (information, expertise, mobilization, coordination, public control function, critics, PR-function, and so on) and areas (legal, economic, humanitarian, environmental and so on).

In the study of civil society influence in international relations should take into account the fact that it is manifested in their ability to strengthen or weaken existing integration trends; reduce or increase the level of confrontation; help to get out of international isolation, or secure it; improve or worsen the outcome of the ongoing negotiations; mitigate or exacerbate the costs of financial and economic dependence. This theoretical statement still has to prove through specific examples, but it is quite correct as a hypothesis.

So, a primary condition of our democratic development should not be a declarative nature, but the real basis for solidaristic society that would help pragmatically assess the real state of our reforms. The democratic structures can be considered consolidated only if they perform the function of maintaining order and control. Solidarity in society must take its origins in the central constitutional bodies and political institutions, because they have the most significant impact on the process of political parties and associations.

Institutional consolidation is something that can get in the way of social solidarity deficit, which is a major cause of confrontations that occur permanently. Consolidation in the actions of political institutions makes it possible to control the balance of management systems and its optimal function because it is a condition of social solidarity which is reforming the structure of political relations. And rules of the game in

democracy (by J. Schumpeter and D. Sartori) provide that the control of the actual processes that take place in society, carried out only where there is some agreement where consolidated interests [3, p. 35]. In other words democracy is impossible outside solidaristic relations. It is important to remember that if the process of democratic consolidation is blocked, then there are hybrid types of political systems like «delegated» or «illiberal» democratic regimes.

As a conclusion, the formation of civil society – a permanent, long-term process of integrating a growing number of people in civic life which is conjugated with greater responsibility and participation. The manifestation of social activity, the conscious use of various strategies of social self-determination increases satisfaction with their place of living, ultimately improving the quality of life in general. The strategic objective for the coming months and years is to ensure the growth of the scope of activities of citizens and the impact of them on all aspects of social life. First of all, the implementation of this task requires a demonstration of the real possibilities of civil society in addressing the priority tasks of the state.

This process has already begun. Activity in rallies partially transformed into a collective civil liability, which resulted in an increased number of election observers. The way to consolidate the results of the increased activity lies in consolidating political participation mechanisms. Political reform, which will be held in our country, should promote this.

REFERENCES

1. Kulagin, I. Solidarizm i sobornost [Solidarity and unity]. (n.d.). *politvektor.ru*. Retrieved from <http://www.politvektor.ru/analitika/4708/> [in Russian].
2. Alekseeva, T. (2000). *Sovremennyye politicheskiye teorii [Modern political theory]*. Moscow: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya [in Russian].
3. Shumpeter, Y. (1995). *Kapitalizm, sotsializm i demokratiia [Capitalism, democracy and solidarity]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].

Шевченко О. С. – здобувач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ

Ідеї солідаризму в концепції побудови громадянського суспільства в Україні

Обґрунтовано основну ідею стосовно того, що реальне зміцнення громадянського суспільства є необхідною умовою для розвитку духу трансформації, який передбачає професійну відповідальність, стійкий баланс свободи і рівності, солідаризму (комуналізму) та індивідуалізму, налагоджений діалог культур. Доведено, що людині необхідно усвідомити та зрозуміти, що навколо неї є інші люди, від яких вона залежить сама, і які залежать від неї.

Ключові слова: держава; громадянська активність; громадянське суспільство; корпоративність; солідаризм; соціальна мобільність; традиції.

Шевченко Е. С. – соискатель кафедры теории и истории государства и права Национальной академии внутренних дел

Идеи солидаризма в концепции построения гражданского общества в Украине

Подчеркнута основополагающая мысль касательного того, что для истинного укрепления гражданского общества необходимым условием является развитость духа трансформации, предполагающего профессиональную ответственность, устойчивый баланс свободы и равенства, солидаризма (коммунализма) и индивидуализма, налаженный диалог культур. Доказано, что человек должен проявлять сознательность и понимать, что вокруг него существуют и другие люди, от которых зависит он сам, и которые зависят от него.

Ключевые слова: государство; гражданская активность; гражданское общество; корпоративность; солидаризм; социальная мобильность; традиции.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.133

Удалова Лариса Давидівна – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Досліджено актуальні проблеми початку досудового розслідування. Вказано на необхідність удосконалення його правового регулювання щодо визначення порядку прийняття заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, форми процесуального рішення про початок досудового розслідування, визначення строків і процесуальних засобів перевірки заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Запропоновано зміни та доповнення до кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: початок досудового розслідування; приводи; підстави досудового розслідування; заяви; повідомлення про кримінальні правопорушення.

Початок досудового розслідування – це один із найважливіших етапів кримінального провадження. Від чіткої регламентації процесуальної діяльності початку досудового розслідування залежить можливість ефективного виконання завдань кримінального провадження, законність та обґрунтованість досудового розслідування й судового розгляду. Тому законодавець має особливо уважно ставитися до процесу регламентації початку досудового розслідування. Однак Кримінальний процесуальний

кодекс (КПК) України 2012 р., порівняно з КПК України 1960 р., не лише не вдосконалив регламентацію процесуальної форми початку досудового розслідування, а навпаки – поставив перед слідчими та прокурорами низку нових проблем, розв’язання яких має першочергове значення для теорії та практики кримінального процесу.

Особливості початку досудового розслідування за час дії КПК України 2012 р. досліджували такі вітчизняні вчені, як Ю. П. Алєнін, О. В. Керевич, О. Ю. Татаров, В. І. Фаринник, Д. В. Філін, М. Є. Шумило та ін. Практика застосування положень ст. 214 КПК України підтверджує необхідність подальшого вивчення цього питання, адже, незважаючи на численні зміни та доповнення до КПК України, положення вищезазначеної статті залишились незмінними (за винятком окремих коректив, зумовлених прийняттям у 2014 р. Закону України «Про прокуратуру» чи виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб) [1].

Разом із тим, як слушно зауважує Ю. П. Алєнін, удосконалення регулювання потребують такі питання початку досудового розслідування: порядок прийняття, реєстрації заяв (повідомлень) про кримінальні правопорушення; встановлення строків їхнього розгляду; закріплення можливості їхньої перевірки та визначення процесуальних засобів такої перевірки; оформлення процесуального рішення про початок досудового розслідування або відмову в його початку шляхом винесення постанови; визначення обставин, що виключають досудове розслідування; закріплення права на оскарження рішень про початок досудового розслідування або про відмову в ньому [2, с. 202–203].

На сьогодні чимало проблем початку досудового розслідування зумовлені неналежною регламентацією процесуальної форми прийняття заяв (повідомлень) про кримінальні правопорушення. Зокрема відсутня чітка регламентація приводів та підстав початку досудового розслідування.

У теорії кримінального процесу визначено, що приводом для початку досудового розслідування є джерело інформації, з

якого слідчий (прокурор) дізнається про вчинене кримінальне правопорушення. Згідно з положеннями вищенаведеної норми КПК України, підставами для початку досудового розслідування є: заяви (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення, самостійне виявлення слідчим (прокурором) із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Однак такої законодавчої регламентації не достатньо для забезпечення належного регулювання початку досудового розслідування, адже в кримінальному процесуальному законодавстві має бути чітко визначено кримінальну процесуальну форму прийняття та фіксації отриманих заяв (повідомлень).

Варто зауважити, що в підзаконних нормативних актах прослідковуються спроби компенсувати недоліки законодавчого регулювання початку досудового розслідування. Так, окремі правила прийняття заяви (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення визначені в «Положенні про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань», затвердженому наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 р. № 69, а також в «Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події», затвердженій наказом МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1377.

У цій Інструкції визначено, що «джерелом інформації про вчинені кримінальні правопорушення та інші події є: 1) повідомлення осіб, що надходять до органу поліції, або особи, уповноваженої здійснювати досудове розслідування; 2) самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень; 3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення» [3].

Повідомлення осіб, які звертаються із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення, можуть бути письмовими чи усними. Інформація про кримінальне правопорушення також може надійти до слідчого (прокурора) у будь-який інший спосіб. Саме тому в КПК України має бути

закріплено процесуальну форму прийняття заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення з урахуванням форми їх подання.

На усунення цього законодавчого недоліку спрямовано положення Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, де в п. 6 розділу 2 вказано, що усні заяви про вчинення кримінального правопорушення вносять до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується, який мають підписати заявник та посадова особа, котра прийняла заяву [3]. Письмова заява має бути підписана особою, яка її подає. Повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб повинні надаватись у письмовій формі та містити відповідні реквізити. До повідомлення може бути додано документи й предмети, що підтверджують обставини, викладені в заяві чи повідомленні.

Під час прийняття заяви (повідомлення) про вчинені кримінальні правопорушення осіб, які звернулись із такими заявами (повідомленнями), необхідно попередити про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 383 Кримінального кодексу (КК) України.

Попередження заявника про кримінальну відповідальність є гарантією правдивості повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення. Окрім цього, відповідно до п. 1.4 розділу 2 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими (окрім випадків, коли таке попередження не можливо зробити з об'єктивних причин: надходження заяви, повідомлення поштою або іншими засобами зв'язку, непритомний стан заявника, відрядження тощо) [4].

Потрібно зауважити, що процесуальна форма попередження заявника про кримінальну відповідальність не визначена у КПК України. Цю процедуру регламентовано у вищезгаданій Інструкції, де вказано, що особу, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення, під підпис попереджають про кримінальну відповідальність за свідомо

неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбаченого ст. 383 КК України, за винятком випадків надходження заяви або повідомлення поштою чи зв'язком іншого виду [3].

На нашу думку, аналогічне положення процесуальної форми початку досудового розслідування має бути регламентовано не в підзаконних нормативно-правових актах, а в нормах КПК України. У зв'язку з цим КПК України потрібно доповнити окремою статтею, у якій доцільно визначити порядок прийняття заяв (повідомлень) про кримінальні правопорушення.

Варто звернути увагу також на положення ст. 60 КПК України, де законодавець визначив процесуальний статус заявника. У цій нормі вказано, що заявник має право: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 2) подавати разом із заявою речі та документи, що підтверджують викладені в ній обставини; 3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [1]. Однак про обов'язки заявника в ст. 60 КПК України не йдеться. Тому вважаємо, що ця норма потребує доповнення, адже в ній необхідно закріпити обов'язок звертатися лише з правдивими заявами чи повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення або його готування.

У практичній діяльності слідчого досить часто трапляються випадки отримання анонімних заяв (повідомлень) або випадки, коли особи, які звернулись із заявою (повідомленням) про вчинене кримінальне правопорушення, відмовляються від підписання протоколу.

За загальним правилом анонімні заяви та повідомлення, а також заяви й повідомлення осіб, які відмовились від підписання протоколу, не можуть слугувати підставою для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Зокрема, у п. 13 розділу 3 Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події визначено, що анонімні листи, які містять відомості про вчинені кримінальні правопорушення, потрібно реєструвати лише

в підрозділах документального забезпечення та передавати для візування керівникові органу поліції або особі, яка виконує його обов'язки, до структурних підрозділів для використання під час розкриття злочинів [3].

У зв'язку з вищевикладеним пропонуємо доповнити КПК України ст. 213–1 «Порядок прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та їх перевірки», що містить такі положення:

1. Громадяни, представники влади та службові особи підприємств, установ, організацій мають право письмово, усно чи в інший спосіб інформувати про кримінальне правопорушення слідчого, прокурора або іншу уповноважену службову особу.

2. Звернення зі завідомо неправдивими заявами та повідомленнями про кримінальне правопорушення тягне за собою відповідальність відповідно до закону, про що заявника попереджають.

3. Усну заяву про кримінальне правопорушення вносять до протоколу, який підписують заявник та службова особа, яка прийняла заяву. Письмову заяву повинна підписати особа, яка її подає. Повідомлення підприємств, установ, організацій і посадових осіб повинні надаватись у письмовій формі та містити відповідні реквізити. До повідомлення може бути додано документи і предмети, що підтверджують обставини, викладені в заяві чи повідомленні.

4. Під час прийняття заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення або обов'язково до моменту внесення заяви чи повідомлення до Єдиного реєстру досудових розслідувань потрібно засвідчити особу заявника. Якщо заявник не може подати документи, що підтверджують особу, то необхідно вжити інших заходів для перевірки цих відомостей.

5. Анонімні заяви та повідомлення, а також заяви й повідомлення осіб, які відмовилися від підписання протоколу чи давання підписки щодо попередження про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне

правопорушення, не можуть слугувати підставою для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Ще однією проблемою початку досудового розслідування є те, що, відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, слідчий (прокурор) невідкладно, але не пізніше 24 год після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, обов'язково повинен внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [1].

Для того, щоб було розпочато кримінальне провадження, потрібна наявність не лише приводів до його початку, а й підстава – достатні дані, які вказують на наявність ознак кримінального правопорушення. Проте визначений у вищенаведеній нормі порядок початку досудового розслідування фактично скасовує так звану «дослідчу перевірку за заявами та повідомленнями про вчинення кримінального правопорушення» тому усе процесуальне навантаження щодо перевірки таких заяв і повідомлень автоматично покладається на слідчого [2, с. 201–202].

Окрім того, досить невеликий обсяг часу, визначений у ч. 1 ст. 214 КПК України (24 год), часто є недостатнім для встановлення обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення. До того ж, відповідно до вимог п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань має бути внесено короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела.

Тому вважаємо, що термін перевірки заяв чи повідомлень про кримінальні правопорушення має бути збільшено. На користь цієї пропозиції можна навести дані статистики. Зокрема, відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України, переважна більшість розпочатих кримінальних проваджень закриваються за відсутності події чи складу кримінального правопорушення. Це дає змогу стверджувати, що досить часто інформація про кримінальне

правопорушення, внесена до Єдиного реєстру досудових розслідування, не підтверджується під час здійснення кримінального провадження, тобто підстав для початку досудового розслідування могло взагалі не бути. Так, відповідно до звіту «Про роботу органів досудового розслідування» за перший квартал 2016 р., з 1858 рішень про закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні 100 кримінальних проваджень було закрито на підставі п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України (встановлено відсутність події кримінального правопорушення), а 1756 кримінальних проваджень було закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК (встановлено відсутність у діянні складу кримінального правопорушення) [5].

Необхідно звернути увагу й на те, що в кримінальному процесуальному законодавстві недостатньо чітко визначено процесуальні засоби перевірки заяв чи повідомлень про кримінальні правопорушення, що також ускладнює встановлення підстав початку досудового розслідування.

Так, у ч. 3 ст. 214 КПК України передбачено, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і передбачає відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Таким чином, кримінальний процесуальний закон не містить вказівки на засоби перевірки заяви (повідомлення) про кримінальні правопорушення, окрім невідкладного проведення огляду місця події. Це питання намагалися врегулювати змінами до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженими наказом Генерального прокурора України від 25 січня 2013 р. № 13. Відповідно до цього наказу, п. 2.2 розділу 2 вищезазначеного Положення було викладено в такій редакції: «Якщо в заяві (повідомленні), у супереч вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України, не наведено достатньо інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то для її встановлення

проводять такі дії: направлення вимоги про надання документів або відповідних даних до установ, підприємств, організацій; отримання пояснень відповідно до ст. 95 КПК України тощо. Ці дії повинні бути виконані у строк, що не перевищує сім днів». Однак такі важливі питання кримінальної процесуальної форми не можуть регламентуватися підзаконними нормативними актами. Саме тому, вищезазначені доповнення вже через три місяці після їх прийняття було скасовано.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України таким положенням: «У разі необхідності перевірки заяви (повідомлення) до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань таку перевірку здійснює слідчий (прокурор) протягом не більше десяти днів шляхом витребування пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, а також необхідних відомостей, документів. Керівники установ, підприємств та організацій, засобів масової інформації, а також фізичні й посадові особи зобов'язані на вимогу слідчого (прокурора) надати відомості, документи та інші наявні в них матеріали, необхідні для перевірки обставин, викладених у заяві (повідомленні) про кримінальне правопорушення, окрім випадків, коли конфіденційність чи таємність цих матеріалів гарантується законом».

Варто звернути увагу на те, що визначений у КПК України порядок початку досудового розслідування не передбачає необхідності прийняття відповідного процесуального рішення у формі постанови. Згідно з положенням ч. 2 ст. 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Але ж будь-яке рішення слідчого (прокурора), зокрема про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, має бути обґрунтованим, вмотивованим і прийнятим у формі постанови. На користь цього твердження свідчить зміст ч. 3 ст. 110 КПК України, де вказано, що рішення слідчого (прокурора) приймається у формі постанови. Вважаємо, що в КПК України

потрібно закріпити положення про те, що рішення про початок досудового розслідування слідчий приймає шляхом винесення відповідної постанови.

Таким чином, законодавча регламентація інституту початку досудового розслідування потребує суттєвих змін і доповнень. Запропоновані вище зміни й доповнення до кримінального процесуального законодавства будуть сприяти досягненню завдань кримінального провадження та гарантуватимуть законність й обґрунтованість досудового розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

2. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року / Ю. П. Аленін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 198–203.

3. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 листоп. 2015 р. № 1377. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>. – Назва з екрана.

4. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань [Електронний ресурс] : наказ Генеральної прокуратури України від 17 серп. 2012 р. № 69. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/v0069900-12/print1452768569071207>. – Назва з екрана.

5. Звіт про роботу органів досудового розслідування за три місяці 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820#. – Назва з екрана.

Удалова Л. Д. – доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, директор Института последипломного образования Национальной академии внутренних дел

Проблемные вопросы начала досудебного расследования

Исследованы актуальные проблемы начала досудебного расследования. Указано на необходимость совершенствования его правового регулирования в части определения порядка принятия заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, формы процессуального решения о начале досудебного расследования, определения сроков и процессуальных средств проверки заявлений и сообщений об уголовном правонарушении. Предложены изменения и дополнения к уголовному процессуальному законодательству Украины.

Ключевые слова: начало досудебного расследования; приводы; основания досудебного расследования; заявления; сообщения об уголовных правонарушениях.

Larysa Udalova – Doctor of Law, Professor, Honored Scientist of Ukraine, Director of the Institute of Post Graduate Education of the National Academy of Internal Affairs

Issues Related to Commencement of Pre-Trial Investigation

The article investigates the relevant problems of the commencement of pre-trial investigation. The focus is placed on the need to improve the legal regulation of the beginning of preliminary investigation to determine the procedure for acceptance of statements and notices about criminal offenses, forms of procedural decision on commencement of pre-trial investigation, determination of deadlines and procedural means for verification of a statement or notice on a criminal offense.

The need to complement the Code of Procedural Law of Ukraine with Article 2131, «Procedure of accepting the statements

and notices on criminal offenses and their verification», which should secure the provision that the individuals or legal entities shall be entitled to inform the investigator or authorized officer about the committed criminal offense in writing, orally or otherwise, was substantiated.

The attention is drawn to the need for legal regulation of the procedural form of notifying the applicant about criminal responsibility under Article 383 of the Criminal Code of Ukraine.

The criminal procedural law does not clearly specify the procedural means of verifying the statements or notices on criminal offenses. It is proposed to supplement the Code of Procedural Law of Ukraine with a provision as follows, «When it is required to verify a statement or a notice before entering the data into the Unified Registry of Pre-Trial Investigations, the verification shall be carried out by the investigator or prosecutor within ten days by receipt of explanations from individuals or officials, requisitioning of required information and documents».

It is proven that any resolution of the investigator or prosecutor, including on introduction of information into the Unified Registry of Pre-Trial Investigations, must be reasonable, substantiated and accepted in the form of a relevant resolution.

Keywords: commencement of pre-trial investigation; reasons; grounds for pre-trial investigation; statements; notices on criminal offenses.

УДК 351.745.7:343.431

Дубина Владислав Іванович –
в.о. начальника Департаменту
боротьби зі злочинами, пов'язаними
з торгівлею людьми, Національної
поліції

ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

*Розкрито особливості діяльності оперативних підрозділів
Національної поліції України у сфері запобігання торгівлі людьми.
Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення цієї діяльності.*

Ключові слова: запобігання; торгівля людьми;
оперативні підрозділи.

Одним із найбільш небезпечних видів міжнародного злочинного бізнесу, що грубо порушує права особи, є торгівля людьми. Згідно з оцінками експертів Організації Об'єднаних Націй, цей вид злочину посідає третє місце за рівнем прибутковості після торгівлі наркотиками та зброєю.

Реалії сьогодення доводять, що ера протидії торгівлі людьми шляхом застосування давно відомих методів минає. Їх мають замінити нові методики розкриття злочинів із використанням інформаційних технологій, спеціалізованого програмного забезпечення із залученням вузькопрофільних фахівців-аналітиків.

Так, лише впродовж 2012–2015 рр. оперативні підрозділи Національної поліції виявили 505 фактів торгівлі людьми. Протягом 2015 р. було надано допомогу 92 потерпілим від торгівлі людьми, з яких 78 осіб жіночої статі, 14 – чоловічої, а також двоє неповнолітніх. Усього протягом 2005–2015 рр. у межах кримінальних проваджень потерпілими від торгівлі

людьми було визнано 2 935 осіб (жінок – 2 127, чоловіків – 808, серед яких 312 неповнолітніх).*

Ефективна протидія, зокрема запобігання, злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, потребує належної взаємодії підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції (БЗПТЛ НП) України з іншими суб'єктами протидії таким злочинам і неможлива без вивчення та врахування правових, організаційних і тактичних чинників функціонування оперативних підрозділів. Комплексного підходу потребують і наукові дослідження, що здійснюються за означеним напрямом.

Важливі питання оперативно-розшукової діяльності та протидії злочинності в Україні, що слугували підґрунтям для дослідження проблем взаємодії оперативних підрозділів у сфері протидії торгівлі людьми, розглядали у своїх працях М. І. Андрієнко, Н. М. Ахтирська, А. Ф. Возний, В. І. Варивода, В. І. Василичук, Т. І. Возна, А. І. Волкова, О. М. Джу́жа, Т. А. Денисова, В. Ф. Дерюжинський, В. О. Іващенко, К. Б. Левченко, К. І. Левченко, В. В. Максимов, Ю. С. Нагачевська, Д. Й. Никифорчук, Н. В. Плахотнюк, В. В. Поливода, В. В. Пясковський, В. В. Топчий, Л. Д. Удалова, А. О. Шеварі́хін та багато інших науковців.

Проблеми організації і тактики діяльності оперативних підрозділів щодо протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, на дисертаційному рівні досліджували В. О. Глушков, О. М. Ємець, О. В. Кушнір, Я. Г. Лизогуб, Ю. С. Нагачевська, А. А. Небитов, Є. Д. Скулиш та ін.

Однак, незважаючи на пожвавлення інтересу юридичної науки до вивчення проблем протидії торгівлі людьми, нагальність їх розв'язання зумовлює появу нових питань, що потребують подальшого вивчення в умовах реалізації Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», реорганізації суб'єктів протидії цим злочинам.

* Статистичну інформацію наведено згідно з даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, 2015 р.

Метою підготовки статті є розкриття проблемних питань, пов'язаних із запобіганням торгівлі людьми, у діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України, а також надання пропозицій щодо її вдосконалення.

Діяльність щодо профілактики злочинності, зокрема торгівлі людьми, передбачає як загальнодержавні заходи економічного, ідеологічного, правового й виховного характеру, так і спеціальні заходи, які здійснюють ОВС України.

Ефективність боротьби зі злочинністю значною мірою залежить від досконалого знання її детермінант. Для того, щоб розробити та реалізувати ефективні заходи щодо протидії правоохоронними органами, зокрема підрозділами БЗПТЛ НП України, явищу торгівлі жінками, слід володіти комплексною інформацією про нього. Серед його причин можна виділити внутрішні та зовнішні.

Чільне місце з-поміж зовнішніх чинників посідає скрутне економічне становище, неможливість отримати гідну роботу, що зумовлює бідність і безвихідь посилення загальної криміналізації суспільства. Бажання їхати за кордон у пошуках щастя стимулює також насильство стосовно жінок, зокрема домашнє.

До правових чинників належить відсутність, з одного боку, дієвої системи захисту потерпілих, недостатня захищеність українських громадян від дій торговців «живим товаром» як в Україні, так і за її межами, а з іншого – покарання злочинців. Особливо відчутною є проблема соціального захисту наших громадян, котрі мешкають за кордоном. Важливими, хоча й недостатньо дослідженими, є психологічні чинники: кризовий стан, у якому перебувають нині громадяни, призводить до зменшення відчуття самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей.

Зовнішніми причинами торгівлі людьми можна вважати як «позитивні» чинники (відкриття кордонів, стійка тенденція до глобалізації, спрощення можливості для українських громадян подорожувати світом як у пошуках розваг, так і праці, поширення практики спрощення візового режиму), так і «негативні» (інтернаціоналізація тіньової економіки, збільшення розриву між багатими й бідними державами, формування

міжнародних кримінальних об'єднань, корумпованість працівників державних органів, низький моральний рівень суспільства, матеріальна незабезпеченість молодих людей з огляду на обмежені можливості працевлаштування) [1, с. 37].

Торгівлю людьми спричиняють також наявні в засобах масової інформації оголошення про можливість надання високооплачуваних робочих місць за кордоном без належної кваліфікації.

На нашу думку, стратегію протидії торгівлі людьми слід проводити за трьома напрямками: а) підвищення рівня поінформування громадськості, жінок групи ризику; б) удосконалення законодавства та правоохоронних дій; в) допомога потерпілим і потенційним жертвам [2, с. 63].

Профілактична діяльність працівника підрозділу БЗПТЛ НП України стосується також імовірних і незакінчених фактів торгівлі людьми. Вона може здійснюватися за трьома основними напрямками: а) діяльність, спрямована на недопущення вчинення каузальних фактів торгівлі людьми, тобто таких, імовірність учинення яких зумовлена та перебуває в причиновому зв'язку зі злочином, котрий розслідується, з процесом слідства (такі злочини вчиняються з метою протидії розслідуванню); б) профілактична діяльність, спрямована на недопущення злочину щодо вчинення торгівлі людьми іншими особами, аналогічного тому, який розслідується (передбачає усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину); в) профілактика «ймовірних» фактів торгівлі людьми, таких, які можуть бути вчинені за наявності певних умов (невстановлені члени злочинного угруповання можуть знову розпочати злочинну діяльність) [3, с. 59].

Поряд із такими завданнями профілактики особливого значення набуває поняття оперативно-розшукової профілактики, складовою якої є профілактика торгівлі людьми підрозділами БЗПТЛ НП України.

У зазначених підрозділах необхідно сконцентрувати всю інформацію, що надходить із різних джерел (як гласних, так і негласних), для подальшого її використання. До того ж,

вивченню підлягають матеріали кримінальних справ та проваджень, результатів проведення рейдів тощо.

На основі аналізу вихідної інформації планують заходи щодо виявлення конкретних обставин, уточнення та перевірки отриманих даних, а також усунення виявлених причин і умов, що зумовлюють такі протиправні дії.

Одним із заходів організаційно-управлінського забезпечення оперативно-розшукової профілактики в межах функціонування підрозділів БЗПТЛ НП України є планування. Воно полягає в найбільш раціональній організації процесу здійснення гласних і негласних заходів, що забезпечують вирішення оперативно-профілактичних завдань. Планування є складовою організації діяльності підрозділів БЗПТЛ НП України та правоохоронних органів зарубіжних країн. Водночас спільними цілями слугують:

а) визначення пріоритетних напрямів і завдань щодо запобігання торгівлі людьми на певний період;

б) оцінка результатів раніше запланованих та проведених заходів щодо недопущення торгівлі людьми;

в) попереднє безпосереднє визначення організаційних, профілактичних заходів, зафіксованих у планах роботи, узгодження їх із заходами, запланованими іншими правоохоронними органами;

г) обговорення з останніми питань, для вирішення яких необхідні спільні чи узгоджені дії;

д) визначення форм і способів взаємного інформування про перебіг виконання запланованих заходів стосовно попередження торгівлі людьми;

е) коригування планів роботи у зв'язку з новими завданнями та змінами ситуації, чинного законодавства тощо [4, с. 31–32].

Оперативно-розшукову профілактику зазначених злочинів слід поділити на загальну та індивідуальну.

Загальна профілактика передбачає вивчення працівниками підрозділів БЗПТЛ НП України специфічних криміногенних чинників, що зумовлюють попит і пропозицію на «жертв торгівлі», а також створення умов та здійснення комплексу попереджувальних заходів, спрямованих на зменшення

негативних наслідків або повне подолання цього суспільно небезпечного явища. Виявлення таких факторів досягається завдяки здійсненню кримінологічного аналізу правопорушень у сфері торгівлі людьми, учинених на конкретній території протягом певного періоду.

Індивідуальна профілактика полягає у виявленні осіб, від яких, з огляду на вірогідно встановлені факти їхньої антигромадської, протиправної поведінки, можна очікувати вчинення торгівлі людьми, і здійснення щодо них та їхнього оточення виховних та інших заходів впливу для запобігання злочинам.

Виявлення причин та умов, що спричиняють торгівлю людьми, може бути досягнуто оперативно-розшуковим шляхом завдяки вивченню та аналізу: стану злочинності в межах обслуговування; матеріалів кримінальних проваджень щодо осіб, які займаються торгівлею людьми; даних адміністративної практики, повідомлень службових осіб, а також заяв, листів громадян; публікацій у пресі; результатів розвідувальних опитувань затриманих, заарештованих і свідків; застосування особистого пошуку [5, с. 83–85].

Оперативно-профілактичний вплив на виявлені злочинні формування, що займаються торгівлею людьми, та їх членів передбачає заходи щодо: недопущення утворення організованих груп і злочинних організацій на початкових стадіях їх формування; розформування таких груп через схилення окремих членів злочинних формувань до співпраці; відриву від кримінального впливу окремих членів злочинних формувань; створення обстановки, що ускладнює підготовку членів злочинних формувань до вчинення конкретних злочинів або нівелює можливість завершення вже розпочатих злочинних дій; ліквідації активно діючих злочинних формувань шляхом розкриття й припинення їхньої подальшої злочинної діяльності.

Найбільш ефективним напрямом попередження торгівлі людьми є вжиття таких профілактичних заходів: а) правова пропаганда та роз'яснювальна робота серед населення; б) своєчасне усунення або нейтралізація причин торгівлі

людьми та умов, що їм сприяють; в) активізація діяльності підрозділів БЗПТЛ НП України з виявлення осіб, організованих злочинних угруповань, що займаються торгівлею людьми, та потерпілих від злочинів, усунення недоліків у боротьбі з торгівлею жінками; г) залучення до боротьби з торгівлею жінками всіх сил поліції та громадськості.

У межах цих основних напрямів оперативно-розшукове попередження торгівлі людьми забезпечується шляхом: а) використання сил, засобів і методів у профілактичних заходах, які запроваджуються підрозділами поліції з метою виявлення та усунення обставин, що зумовлюють учинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми; б) їх застосування відносно осіб, зважаючи на антигромадську поведінку яких, можна очікувати вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми; в) організації та безпосереднього проведення оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на недопущення й припинення злочинів, що готуються [3, с. 47–48].

Такий підхід передбачає можливість застосування працівниками підрозділів БЗПТЛ НП України всього арсеналу сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Ретельний аналіз відомостей щодо обставин учинення кожного злочину, пов'язаного з торгівлею людьми, суб'єкта злочину, потерпілих, дає змогу зробити обґрунтовані висновки про умови, що спричиняють ці злочини, задля впровадження конкретних заходів щодо їх усунення та нейтралізації.

Водночас працівникам зазначених підрозділів необхідно постійно проводити оперативно-розшукові та інші заходи для виявлення потерпілих, які з різних причин не заявляли в поліцію про вчинені щодо них злочини.

Першочергове значення для попередження торгівлі людьми підрозділами БЗПТЛ НП України має своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, або приготування до їх учинення та проведення профілактичної роботи з ними. Зокрема, до них належать: а) особи, які раніше були засуджені

або притягувалися до відповідальності за торгівлю людьми, та їх оточення; б) особи, які ведуть розпусний спосіб життя; в) утримувачі місць розпусти й звідники; г) працівники шлюбних агенцій і фірм, які пропонують працевлаштування за кордоном; д) особи, які неодноразово виїздили за кордон для роботи у сфері сексуального бізнесу, тощо.

Зміст профілактичної роботи визначається з огляду на особистість поставленого на облік, його характер, переконання, зв'язки й інші обставини.

Стосовно виявлених осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, це може бути досягнуто шляхом регулярного контролю за їхньою поведінкою.

Як свідчить аналіз дослідження, найбільш поширеними тактичними прийомами схилення окремих осіб до відмови від своїх злочинних намірів є такі: а) формування переконання в недоцільності вчинення саме цього злочину; б) аргументація недоцільності вчинення злочину через труднощі його здійснення, ненадійності партнерів співучасників; в) наведення аргументів неминучості викриття та покарання за обраний варіант злочинних дій, критика інших запропонованих варіантів; г) роз'яснення можливостей втрати особистого благополуччя внаслідок реалізації злочинних задумів [6, с. 233–234].

Першочергове значення для розпаду організованих злочинних угруповань, стосовно яких проводять заходи в контексті оперативно-розшукової профілактики практично на всіх стадіях формування, має своєчасне виявлення та врахування працівниками підрозділів БЗПТЛ НПУ України конфліктних ситуацій у цих групах.

Наявність інформації про конфлікти в злочинному середовищі дасть змогу своєчасно втрутитись у ці процеси, спрямовуючи їх у напрямі, необхідному для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Конфлікти за певних умов руйнують цілісність цих формувань, зумовлюють непорозуміння між їх представниками, спричиняють виникнення антагонізму, ворожнечі, які, дедалі

загострюючись, здатні призвести до розпаду таких угруповань. Ці закономірності можуть бути використані з метою оперативного-профілактичного роз'єднання злочинних формувань, викриття їх та вчинених ними злочинів тощо. Конфлікти в таких сучасних осередках перебувають на межі таких групових психологічних утворень, як згуртованість, цілеспрямованість, групові норми, цінності, санкції, лідерство.

Головними чинниками виникнення конфліктів між лідерами й членами організованих злочинних угруповань є: нерівноправність, інформаційне обмеження учасників порівняно з лідерами, нерівномірний розподіл прибутків, отриманих у результаті злочинної діяльності.

Ефективними методами попередження торгівлі людьми є провадження інформаційних кампаній, поширення інформації за допомогою засобів масової інформації та активна безпосередня робота з населенням. Метою зазначених кампаній є підвищення рівня усвідомлення реалій міграції та праці за кордоном жінками – потенційними жертвами торгівлі людьми.

Злочинна діяльність у сфері торгівлі людьми вважається попередженою, якщо внаслідок ужитих заходів її учасники повністю добровільно відмовилися від продовження такої діяльності або були притягнуті до кримінальної відповідальності під час підготовки до вчинення злочину в цій сфері.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що стратегія протидії торгівлі людьми має передбачати три напрями: а) підвищення рівня обізнаності громадськості, жінок групи ризику; б) удосконалення законодавства та правоохоронних дій; в) надання допомоги потерпілим і потенційним жертвам. Профілактична діяльність працівника підрозділу БЗПТЛ НПУ України щодо запобігання торгівлі людьми здійснюється в межах трьох основних аспектів: а) недопущення вчинення каузальних фактів торгівлі людьми; б) попередження вчинення торгівлі людьми іншими особами, аналогічного тому, який розслідується; в) профілактика «ймовірних» фактів торгівлі людьми, таких, які можуть бути вчинені за наявності певних умов (невстановлені всі

члени злочинного угруповання можуть розпочати нову злочинну діяльність). Водночас оперативно-розшукову профілактику таких протиправних явищ слід поділити на загальну та індивідуальну. Першочергове значення для попередження торгівлі людьми підрозділами БЗПТЛ НП України має своєчасне виявлення осіб, які потенційно можуть учинити злочини, пов'язані з торгівлею людьми, або готуються до їх учинення, а також здійснення відповідної профілактичної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виявлення та припинення торгівлі людьми : навч.-практ. посіб. / Н. М. Ахтирська [та ін.]. – Київ : Конус-Ю, 2009. – 212 с.
2. Протидія органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми : метод. рек. / [Василинчук В. І., Рамазанова У. В., Стрільців О. М. та ін.]. – Київ : Кандиба Т. П., 2014. – 139 с.
3. Виявлення та запобігання торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації : метод. рек. / [Андрієнко М. І., Дубина В. І., Василичук В. І. та ін.]. – Київ : Кандиба Т. П., 2015. – 139 с.
4. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, учинених із застосуванням інформаційних технологій : [навч. курс] / В. Гузій, Д. Девіс, В. Дубина. – Київ, 2015. – 158 с.
5. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. – Київ : Правова єдність, 2009. – 310 с.
6. Дубина В. І. Взаємодія оперативних підрозділів МВС України з міжнародними та громадськими організаціями щодо протидії торгівлі людьми / В. І. Дубина // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2 (8). – С. 230–243.

Дубина В. И. – в.о. начальника Департамента борьбы с преступлениями, связанными с торговлей людьми, Национальной полиции

Предотвращение торговли людьми оперативными подразделениями Национальной полиции Украины

Раскрыты особенности деятельности оперативных подразделений Национальной полиции Украины по предотвращению торговли людьми. Сформулированы предложения по совершенствованию данной деятельности.

Ключевые слова: предотвращение; торговля людьми; оперативные подразделения.

Vladyslav Dubyna – Acting Chief of the Department of Combating Human Trafficking Crimes of the National Police

Preventing Human Trafficking by Operational Departments of the National Police of Ukraine

The author has discovered features of activities of operational departments of the National Police of Ukraine related to prevention of human trafficking and has also provided suggestions for their improvement in his article.

The strategy of combating human trafficking is revealed:

- a) raising the level of awareness of the public, women at risk;
- b) the improvement of the legislation and law enforcement actions;
- c) aid to victims and potential victims.

Preventive activities of the emergency unit of the Operational Departments of the National Police of Ukraine in preventing human trafficking is carried out in three main areas:

- a) activities aimed at preventing the commission of causal facts of human trafficking;

b) activities directed to prevent the commission of trafficking by others, similar to the one investigated;

c) prevention of «probable» evidence of trafficking, which can be performed under certain conditions (not all identified members of a criminal group can start a new criminal activity).

It is indicated that the operative-detective prevention of these crimes should be divided into general and individual. To prevent human trafficking by emergency units of the Operational Departments of the National Police of Ukraine is of primary importance to timely identify persons who can be expected to commit crimes related to human trafficking or prepare for their commitment and to conduct preventive work with them.

Keywords: prevention; human trafficking; operational units.

УДК 351.745.7:343.537

Фінагєєв Валерій Олександрович –
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх
справ

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЗІ СЛУЖБАМИ БАНКІВСЬКОЇ БЕЗПЕКИ У ПРОТИДІЇ ШАХРАЙСТВУ В СФЕРІ КРЕДИТУВАННЯ

Доведено, що політичні й соціально-економічні зміни, котрі відбуваються в Україні, впливають на якісні характеристики злочинності, особливо на такий вид злочину, як шахрайство у сфері кредитування. Розглянуто окремі аспекти взаємодії оперативних підрозділів зі службами банківської безпеки щодо протидії шахрайству під час здійснення кредитних операцій банків в Україні.

Ключові слова: шахрайство; кредитування; банківська діяльність; запобігання.

Питання боротьби зі злочинністю у сфері економіки, зокрема різноманітними шахрайськими діями, стають дедалі актуальнішими. Шахрайство набуває загрозливих масштабів, розвиваючи активно нові форми. Раніше переважало шахрайство з використанням різних предметів (карт, наперстків, грошових ляльок), так зване «вуличне», дрібне шахрайство, що полягало в обмані під час обіцянки доставити річ, за яку отримано аванс, виконати роботи тощо. Злочинці користувалися надмірною довірливістю, азартністю громадян, а матеріальний збиток, завданий цими злочинами, був порівняно невеликим. Нині набуло поширення так зване шахрайство «білих комірців», суб'єктами якого стають переважно керівники та посадові особи банківських і фінансово-кредитних установ. Збитки, яких завдають такі злочини, обчислюються десятками й сотнями

тисяч гривень. З огляду на тенденцію збільшення кількості розкрадань, здійснених за допомогою шахрайства, можна стверджувати, що боротьба із зазначеними злочинами є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів країни [1, с. 184].

Політичні й соціально-економічні зміни, що відбуваються в нашій країні, впливають на якісні характеристики злочинності, особливо на такий вид злочину, як шахрайство. Нині шахрайство має низку значущих відмінностей від аналогічних злочинів минулих років. Істотно зросли його масштаби, розміри заподіяної шкоди, змінилися способи вчинення та «інструментарій» шахраїв. Поява нових, сучасних видів шахрайства зумовлює необхідність їх цілеспрямованого вивчення, адже чинне законодавство відстає від криміногенних реалій, особливо пов'язаних із використанням сучасних науково-технічних засобів [2, с. 14].

Сучасному шахрайству притаманна підвищена суспільна небезпека, адже воно не лише завдає матеріальної шкоди конкретним особам, а й негативно впливає на політичну, соціально-економічну, правову сфери життєдіяльності суспільства. Одним із видів незаконного посягання на право власності є шахрайство у сфері кредитних операцій. Надання кредитів є однією з основних економічних функцій банків, що здійснюється з метою фінансування інвестиційних і споживчих цілей фізичних та юридичних осіб. Від того, наскільки стабільно банки реалізують свої кредитні функції, залежить економічне становище регіонів, які вони обслуговують, оскільки саме завдяки банківським кредитам засновуються нові підприємства, а отже, збільшується кількість робочих місць, забезпечується їх економічна стабільність. Своєчасність попередження, виявлення та реагування на такі кримінальні правопорушення значною мірою залежить від умовлого використання інформації щодо самих фактів шахрайства у сфері банківського кредитування.

Проблемним питанням злочинності у сфері банківської діяльності у своїх дослідженнях приділяли увагу провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких В. Ю. Абрамов, А. І. Долгова, Б. В. Волженкін, Л. Д. Гаухман, С. Е. Каіржанова,

В. Д. Ларічев, О. М. Литвак, С. В. Максимова, А. І. Ольшаний, В. М. Попович, В. П. Ревін, Л. М. Стрельбицька, Г. А. Тосунян, С. С. Чернявський, П. С. Яні тощо.

Метою цієї праці є висвітлення окремих теоретичних і практичних проблем організації взаємодії оперативних підрозділів МВС України зі службами банківської безпеки під час протидії шахрайству у сфері кредитування.

Криміногенна обстановка, наявна в економіці України, не лише перешкоджає нормальному розвитку фінансової системи країни, а й вимагає підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, пошуку найбільш оптимальних підходів до вирішення проблем, що виникають у процесі виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у кредитно-фінансовій сфері, зокрема шахрайських дій із фінансовими ресурсами [3, с. 279].

Зазначене переконливо доводить, що дослідження проблем запобігання шахрайству у сфері кредитних операцій банків потребує детального розгляду питання взаємодії.

Перш ніж перейти до висвітлення поняття та аналізу змісту взаємодії оперативних підрозділів МВС України з органами досудового розслідування та іншими суб'єктами під час запобігання шахрайству в зазначеній сфері, визначимо зміст поняття «взаємодія». На нашу думку, доцільним є врахування дефініцій цієї категорії, наявних в інших науках.

Так, сучасна філософія визначає взаємодію як поняття, що позначає вплив речей одна на одну з метою відображення взаємозв'язків між різними об'єктами для характеристики форм людського буття, людської діяльності. У тлумачному словнику української мови це поняття визначено так: 1) співдія, співдіяння; 2) взаємозв'язок предметів у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [4, с. 97].

Взаємодія як філософська категорія – це одна із загальних форм взаємозв'язку явищ, предметів, сутність якої полягає у впливі одного предмета чи явища на інше. Вона визначає існування та структурне формування будь-якої системи, її поєднання з іншими тілами в систему вищого порядку. Таким чином, очевидним є те значення, якого набуває внутрішня

взаємодія підрозділів ОВС. Їхня взаємозалежна діяльність дає змогу уникнути ускладнення криміногенної ситуації на найвищому рівні – загальнодержавному.

У теорії військової справи взаємодію тлумачать як дії, узгоджені за спрямуванням, завданнями та часом дії задля досягнення мети бою. Причому погодженість тут постає як поєднання в єдине ціле процесу планування, ухвалення рішення та здійснення спільних дій [5].

У контексті науки управління взаємодія – це разове або багаторазове (тривале) поєднання сил, засобів і методів податкової міліції, органів внутрішніх справ, СБУ, прокуратури, митного контролю для досягнення завдань швидкого та повного розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожного, хто скоїв злочин, було справедливо притягнуто до відповідальності й покарано [6, с. 159].

Психологія трактує взаємодію як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що передбачає їх взаємну зумовленість і зв'язок [7, с. 95–96].

У соціології взаємодію визначено як форму соціальної комунікації чи спілкування не менш як двох осіб чи спільнот, за якої систематично здійснюється вплив ними один на одного, реалізовується соціальна дія кожного з партнерів, досягається взаємне пристосування дій, спільність у розумінні ситуації, смислу дій та певного ступеня солідарності чи узгодження між ними [8].

Серед напрацювань учених у кримінально-правовій сфері існує значна кількість різноманітних підходів до визначення поняття «взаємодія». Водночас вони дещо різняться за своїм змістом. Не вдаючись до розгляду наявних дискусій стосовно цієї дефініції, вважаємо за доцільне розглянути лише ті формулювання, які запропонували науковці для використання у оперативно-розшуковій діяльності, оскільки вони будуть сприяти досягненню мети статті.

На нашу думку, вивчення терміна «взаємодія» в зазначеному контексті варто розпочати ще з радянського періоду – часу становлення оперативно-розшукової діяльності як науки. Так, на думку радянського науковця

В. М. Аتماжитова, взаємодія підрозділів карного розшуку з іншими службами міськрайлінорганів внутрішніх справ під час розкриття злочинів – це заснована на законі й підзаконних нормативних актах узгоджена діяльність процесуального, оперативно-розшукового, адміністративного та організаційно-управлінського характеру із застосуванням найбільш доцільного сполучення притаманних суб'єктам взаємодії сил, засобів і методів, що дає змогу досягти високих результатів у розкритті злочинів і відшкодуванні матеріального збитку [5].

Інший учений цього періоду – О. Г. Лекарь запропонував тлумачити взаємодію оперативних підрозділів ОВС як спільні або узгоджені за часом, місцем і метою дії двох і більше підрозділів (органів) щодо вирішення конкретних завдань боротьби зі злочинністю [9, с. 129].

Також доцільно навести судження окремих вітчизняних учених стосовно визначення у цій сфері поняття «взаємодія». На думку О. М. Бандурки, взаємодія – це комплекс спільних або узгоджених за часом і місцем дій декількох оперативних підрозділів щодо вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [10, с. 140]. І. П. Козаченко та В. Л. Регульський вважають, що взаємодія – це своєрідна модель комплексного здійснення оперативно-розшукових та інших правоохоронних заходів, які здійснюються з урахуванням відповідних умов оперативної ситуації (обстановки) [9, с. 180–181]. Натомість В. Д. Пчолкін формулює поняття взаємодії як засновану на спільності цілей і завдань, погоджену за часом, місцем і змістом, визначену законодавством діяльність компетентних суб'єктів щодо раціонального застосування наявних сил, засобів і методів для своєчасного виявлення, попередження та розкриття злочинів [9, с. 130].

Таким чином, проаналізувавши зміст наведених науковцями різних галузей дефініцій щодо поняття «взаємодія» та похідних від нього формулювань, ми зробили умовивід, що існування різних точок зору вказують на застосування фахівцями неоднорідних методологічних засад дослідження цієї категорії. Визначивши зміст термінів, якими ми будемо оперувати надалі, варто приділити увагу особливостям і порядку

взаємодії підрозділів внутрішньої безпеки ОВС України з органами досудового розслідування під час протидії зловживанню владою або службовим становищем в ОВС, що існує на цей час з урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства.

До системи взаємодії в практичній діяльності з розкриття та розслідування злочинів належать органи прокуратури, внутрішніх справ, СБУ, окремі державні органи України (Національний банк, Міністерство фінансів, Державна митна служба, Фонд державного майна, Державна податкова адміністрація тощо), а також експертні установи (окремі експерти й спеціалісти), громадські формування з охорони громадського порядку [11, с. 387–392].

У межах запобігання шахрайству у сфері кредитування працівники оперативних підрозділів взаємодіють майже з усіма службами та підрозділами ОВС, однак найбільший обсяг узгоджених дій, що є головною характеристикою взаємодії, оперуповноважені здійснюють зі слідчими.

На сучасному етапі одну з найважливіших ролей у стимулюванні відтворювальних процесів в економіці відіграє банківський кредит як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств незалежно від форми власності та сфери господарювання. Незважаючи на те, що кризові явища в економічній системі практично підірвали фінансову стійкість більшості вітчизняних підприємств, унаслідок чого різко зменшилася кількість надійних фірм-позичальників (на фоні падіння прибутковості банківських операцій), кредитні операції залишаються головним видом активних операцій комерційних банків, у який вкладається переважна більшість залучених банками ресурсів.

Звісно, безпосередня протидія шахрайству у сфері кредитних операцій банків передбачає зосередження зусиль на профілактичних заходах і тісній взаємодії оперативних підрозділів зі службою банківської безпеки.

З метою організації взаємодії варто звернути увагу на такі важливі моменти.

1. Необхідно чітко визначити основні способи вчинення злочинів під час здійснення кредитних операцій, що найчастіше зустрічаються на практиці: надання фальшивих документів недобросовісним позичальником; підробка гарантійних зобов'язань чи надання підробленого балансу; обман банку-гаранта під час страхування кредитів чи надання застави; створення фіктивної фірми (на короткий проміжок часу), яка зникає після отримання кредиту; більш складна схема – створення фіктивних фірм, які шляхом перегонки коштів із рахунку на рахунок імітують успішну діяльність задля отримання кредиту та зникнення в подальшому самих фірм; «підкормка» банку – належне й точне виконання та дотримання умов низки послідовних предметних договорів із поступовим збільшенням суми кредиту, а надалі – зникнення такого розпорядника.

2. Необхідно визначити ключові посади, тобто посадових осіб кредитної установи, які навмисно (з будь-яких мотивів) або через злочинну недбалість можуть сприяти злочинцям в отриманні кредиту. Орієнтовний перелік таких посад: керуючий банком; заступник керуючого банком; начальник кредитного управління; заступник начальника кредитного управління; кредитні інспектори.

3. Після проведення зазначених дій служба безпеки банку здійснює цілеспрямовану діяльність щодо попередження зловживань чи помилок із боку осіб, визначених у переліку та інших працівників банківської установи. У разі неможливості здійснення таких дій визначається порядок звернення по допомогу до правоохоронних органів. Служба безпеки банку скеровує свої дії на виявлення обставини, що свідчать про злочинну діяльність під час кредитних операцій, інформуючи про це правоохоронні органи у встановленому законом порядку. До таких обставин належать: значна кількість позичальників (одержувачів кредиту); великі суми кредитів, що вказуються в кредитній заявці без відповідного забезпечення; фіктивні адреси одержувачів кредиту; однакові адреси для різних одержувачів кредиту; фіктивні фінансові звіти одержувачів позичок;

наявність позичок і банківських рахунків за межами сфер діяльності позичальника; видача позичок за дорученням; участь банку в позичці, виданій іншим банком; невідповідність витрат одержувача кредиту його прибуткам; суттєве порушення процедури виділення кредиту; підроблені документи, надані в обґрунтування кредитного запиту, про гарантії його повернення, про витрату отриманих кредитів; неповернення отриманих кредитних коштів після відповідного судового рішення [12]; комерційне використання отриманих на пільгових умовах кредитних коштів; витрата бюджетних кредитів на інші платежі (наприклад на закордонні відрядження) [13].

З метою забезпечення повернення кредитних коштів і недопущення вчинення злочинних посягань з боку позичальників та працівників банку, здійснюється обмін певною інформацією між зацікавленими в цьому сторонами. Це насамперед відомості про: особу клієнта; його активи (розміри установчого капіталу, співвідношення між власними коштами й тими, що перебувають в управлінні, вкладання коштів у нерухомість тощо); склад засновників, наявність інших фірм, які очолюють засновники цього підприємства (кількість фірм, зареєстрованих за цією адресою, а також адреси цих фірм, їхні рахунки в банках тощо); тип юридичної особи (найменш надійними є товариства з обмеженою відповідальністю); час перебування на ринку та на обслуговуванні в певному банку; проект бізнес-плану (призначення кредитних коштів); забезпечення кредиту (наприклад гарантія, застава) тощо [14]; результати обов'язкового виїзду на об'єкти клієнта, огляд застави; використання відкритих і нетрадиційних джерел фінансування; осіб – працівників фінансово-кредитної установи, які брали участь в оформленні документів на видачу кредиту й тих працівників, які були зацікавлені у видачі цього кредиту; іншу інформацію, що може вказувати на протиправну діяльність під час здійснення банківського кредитування.

Варто звертати увагу не лише на ці відомості, а й на інші обставини щодо проведення банківських операцій клієнтом у минулому. Особливу увагу необхідно приділяти перевірці бізнес-плану, оцінці ринку з позиції його криміналізації.

Для більш чіткого виконання своїх функцій служба безпеки банку співпрацює з контролюючими підрозділами Національного банку України. Згідно із Законом України «Про банки та банківську діяльність», зазначена установа виконує контрольно-наглядові функції щодо діяльності комерційних банків. Із цією метою створено службу банківського контролю, яка через відповідні структурні підрозділи в регіональних управліннях здійснює нагляд за дотриманням суб'єктами банківської діяльності чинного законодавства, економічних нормативів і нормативних актів цього банку.

Завданням служби банківського нагляду є забезпечення фінансової стабільності й безпеки банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів, регулювання банківської діяльності з метою приведення її у відповідність до встановлених норм і законодавчих вимог. Взаємодія під час здійснення перевірок служби банківського нагляду та правоохоронних органів (МВС, СБУ, Генеральної прокуратури) дає змогу виявляти факти шахрайства з фінансовими ресурсами та попереджувати «відмивання» грошей через банківську систему на національному й міжнародному рівнях. Відповідно, така взаємодія уможлиблює виявлення злочинів на стадії підготовки, притягнення винних до кримінальної відповідальності, а також забезпечення захисту інтересів вкладників і кредиторів [15].

Отже, процес взаємодії оперативних підрозділів зі службами банківської безпеки під час протидії шахрайству у сфері кредитних операцій регламентовано законами та підзаконними нормативними актами. Це комплекс заходів щодо ефективного використання наявних сил, засобів і методів оперативно-розшукового й процесуального характеру та процесуального закріплення їх результатів. Ужиття цих заходів суттєво поліпшить взаємодію оперативних підрозділів зі службами банківської безпеки під час протидії зазначеному протиправному явищу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тараненко Ю. О. Окремі види правопорушень у фінансово-кредитній галузі країни / Ю. О. Тараненко, І. Г. Андрущенко, О. П. Дзісяк // *Право і Безпека*. – 2006. – № 3. – С. 184–186.
2. Булатов А. С. Кримінологічні аспекти шахрайства / А. С. Булатов // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. – 2014. – № 5. – Т. 3. – С. 14–18.
3. Мудряк Т. О. Криміналістичні проблеми розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами та шляхи їх вирішення / Т. О. Мудряк // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2014. – № 1. – С. 279–281.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
5. Стащак М. В. Особливості взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України з органами досудового розслідування під час протидії злочинам у сфері економіки [Електронний ресурс] / М. В. Стащак. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4785/%CC>. – Назва з екрана.
6. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія / В. Т. Білоус. – Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2002. – 449 с.
7. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – Київ : КНТ, 2007. – 359 с.
8. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина, Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. – М. : Политиздат, 1988. – 480 с.
9. Оперативне розпізнавання : монографія / В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. Є. Філіпенко та ін. – Київ : КНТ, 2007. – 216 с.

10. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник / О. М. Бандурка. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – Ч. 1. – 336 с.

11. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – Київ : Ін Юре, 2004. – 726 с.

12. Рішення Верховного Суду України // Щорічник. – 1998. – 99 с.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / відп. ред. В. Ф. Бойко [та ін.]. – Київ : Юрінком, 1997. – 960 с.

14. Про заставу : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2654-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

15. Особливості профілактики злочинних посягань у сфері банківського кредитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uareferat.com/ukr/details/4415/>. – Назва з екрана.

Финагеев В. А. – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права и процесса Национальной академии внутренних дел

Взаимодействие оперативных подразделений со службами банковской безопасности при противодействии мошенничеству в сфере кредитования

Доказано, что политические и социально-экономические изменения, происходящие в Украине, влияют на качественные характеристики преступности, особенно на такой вид преступления, как мошенничество в сфере кредитования. Рассмотрены некоторые аспекты взаимодействия оперативных подразделений со службами банковской безопасности при противодействии мошенничеству во время осуществления кредитных операций банков в Украине.

Ключевые слова: мошенничество; кредитование; банковская деятельность; предотвращение.

*Valerii Finaheiev – Ph.D in Law, Associated Professor of the
Department of Civil Law and Procedure of the National Academy
of Internal Affairs*

Interaction of the Operative Divisions with the Bank Security Services in Conteraction to Frauds in the Sphere of Bank Credit Operations in Ukraine

Political and socio-economic changes taking place in Ukraine, affecting the quality characteristics of crime, especially in such kinds of offenses as frauds with the credit operations of banks are analyzed in the article. It covers some aspects of the interaction of the operative units with bank security services at combating frauds in the sphere of credit operations of banks in Ukraine.

The establishment of Ukraine as an independent state parallel to the processes of formation of the legal system and the development of the market economy has led to the inefficiency of the state regulation of the latter, as well as the emergence of the powerful shadow economy because of significant gaps in legislative and regulatory acts.

Today, this problem is exacerbated by the rapid growth of the financial sector, which permeates all spheres of social relations, and existing socio-economic situation in the country, resulting in the increasing number of financial crimes.

The current level of criminalization of economic relations could not help but have a negative impact on the world of banking and with a certain probability we can say that this industry has become highly criminalized. In the globalization of the world economy, taking into account changes in the financial system of Ukraine due to innovations in the legislation and the financial and economic crisis, the internal affairs bodies must oppose new manifestations of crime in the monetary market.

The scope of banking activities has never been left without the attention of criminal structures. In recent decades the forms of fraud associated with the use of telegraph memo, plastic means of payment, signature, electronic securities, virtual Internet-stores have spread in

the banking sector. However, the range of contemporary issues to combat fraud in the banking sector in Ukraine today is determined not only by the appearance of many new forms of fraud, but also by changes in the factor complex of this type of crime, its globalization and internationalization, so fraud has become one of the most common types of acquisitive crime. These circumstances explain the relevance of the chosen theme.

This article provides an overview and the analysis of theoretical principles and practical techniques for investigating crimes related to illegal access to bank accounts.

The paper has formulated and proved a number of new provisions and findings relevant to forensic science, investigation and litigation. It contains elements of criminological characteristics of crimes in this category. The article has determined some ways of committing crimes related to the use of bank accounts access.

Keywords: a fraud; a credit; a bank; prevention.

УДК 351.764:343.544

Ємець Олег Миколайович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування Національної академії внутрішніх справ

ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПРОФІЛАКТИКИ ЗВІДНИЦТВА

Розглянуто питання щодо здійснення профілактики звідництва для розпусти підрозділами кримінальної поліції в сучасних умовах. Висвітлено правові аспекти правоохоронної діяльності в цій сфері. Розроблено рекомендації для оперативних працівників стосовно профілактики цих злочинів.

Ключові слова: звідництво для розпусти; кримінальна поліція; мораль; моральність; профілактика.

В Україні протягом усього часу становлення державності на різних рівнях порушували питання про реформування органів правопорядку, проте кардинальні зміни в цій сфері відбулись у 2015 р., коли було створено Національну поліцію. Її керівником призначили Хатію Деканоїдзе, яка зазначила, що головним критерієм роботи має стати довіра населення як ключова передумова зміни системи [1]. Безперечно, довіра населення залежить від багатьох чинників, зокрема від результативності роботи поліції щодо протидії злочинності, готовності до співпраці з громадськістю та неурядовими організаціями в цій справі, а також від ширості намірів кожного окремого працівника допомогти людям, які страждають від протиправних діянь. Однак, на нашу думку, кращим способом допомоги було би недопущення вчинення злочину. Саме так ми можемо запобігти суспільно небезпечним наслідкам протиправних діянь, чому власне й сприяє профілактика злочинності.

Нині в країні актуальною є проблема протидії злочинам проти моральності, зокрема звідництву для розпусти, що підтверджується статистичними даними. Так, щороку реєструють сотні фактів створення або утримання місць розпусти й звідництва: 2008 р. – 584; 2009 р. – 627; 2010 р. – 666; 2011 р. – 655; 2012 р. (до листопада) – 534; 2013 р. – 683, 2014 р. – 509. Такі злочини посягають на моральність людей, тобто на їх внутрішнє ставлення до певних загальновизнаних неписаних правил поведінки. Також ідеться про завдавання шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю людей, яких утягують у розпусні дії.

Вирішенню широкого спектру питань, які виникають у межах протидії злочинам проти моральності, приділяли увагу багато науковців та практиків, зокрема В. І. Василичук, М. Г. Вербенський, Ю. О. Єрмаков, О. О. Козленко, К. Б. Левченко, М. С. Набруско, А. А. Небитов, Д. Й. Никифорчук, С. С. Чернявський, І. А. Шваб. Проте не виникає сумнівів стосовно того, що сучасні організаційно-правові зміни в діяльності правоохоронних органів мають бути враховані під час наукового дослідження проблеми протидії злочинності. Це доводить необхідність продовження наукових розробок у цій сфері, які мають сприяти якісному поліпшенню правоохоронної діяльності. Тому метою статті є розробка й оприлюднення рекомендацій для працівників кримінальної поліції щодо профілактики звідництва для розпусти.

2 липня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Національну поліцію» [2], відповідно до ст. 2 якого завданнями поліції є: забезпечення публічної безпеки та порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. У ст. 13 цього Закону [2] визначено загальну систему поліції. Так, у складі Національної поліції функціонують кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення.

У складі кримінальної поліції передбачено оперативні підрозділи, до сфери повноважень яких належить профілактика злочинності.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3], підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані в межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення й припинення злочинів, викриття їх причин та умов, здійснювати профілактику правопорушень.

Особливості профілактичної роботи розкрито в підзаконних нормативно-правових актах. Так, Уряд України схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень [4], метою якої є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства й держави від протиправних посягань, а також налагодження результативної співпраці між центральними та місцевими органами виконавчої влади й громадськістю в зазначеній сфері. Проблеми організації профілактики правопорушень передбачається розв'язати, зокрема, шляхом ужиття заходів, спрямованих на підвищення рівня моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя. У затвердженому згодом Кабінетом Міністрів України плані заходів із виконання цієї Концепції [5] виконавцем більшості таких заходів визначено МВС України.

Відповідно до ст. 302 Кримінального кодексу України, в Україні звітництво для розпусти визнано злочином [6]. Його кваліфікуючими ознаками є вчинення звітництва для розпусти з метою наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, чи вчинення організованою групою (ч. 2), або із залученням неповнолітнього (ч. 3). Статтею передбачено покарання у вигляді штрафу, обмеження волі, а також позбавлення волі. Максимальний строк – сім років. Об'єктом злочину слугують моральні засади суспільства в частині встановлення зв'язків між

людьми для задоволення їхніх статевих потреб. З позицій суспільної моралі задоволення статевих потреб має здійснюватися без проявів розпусти, безладних статевих контактів, проституції [7, с. 895]. Суспільна мораль є системою етичних норм, правил поведінки, що сформувались у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [8].

Звідництво для розпусти передбачає своєрідне посередництво для розпусти, яке може полягати в підшукуванні учасників розпусних дій, схилянні до розпусти тощо [7, с. 896]. Така діяльність виявляється в сприянні добровільним сексуальним стосункам незнайомих осіб між собою. Звідництво може полягати в знайомстві або організації зустрічей таких осіб, у пошуку осіб, які згодні займатися розпустою, у схилянні їх до розпусти тощо [9, с. 897]. Навіть досить тривале існування норми про кримінальну відповідальність за створення або утримання місць розпусти й звідництво не дає можливості на практиці уникнути проблем щодо тлумачення ознак об'єктивної сторони складу злочину, визначення яких можливе лише шляхом конкретизації змісту понять і термінів у відповідних рекомендаціях, які на підставі узагальнення практики застосування закону про кримінальну відповідальність надаватиме Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ [10, с. 135].

У правоохоронній діяльності дедалі більшого значення набуває профілактична робота. Водночас науковці та практики висловлюють критичні зауваження щодо особливостей її здійснення в сучасних умовах, зокрема стверджують, що незадовільними залишаються результати оперативної профілактики кримінальних правопорушень щодо злочинів проти моральності. Передусім, таке становище зумовлено відсутністю зацікавленості працівників правоохоронних органів в зазначеній діяльності, оскільки попередження злочинного наміру та вжиття профілактичних заходів важко довести. Іншим негативним чинником є відсутність ефективного механізму взаємодії та координації заходів як правоохоронних органів

держави між собою, так і міжнародних правоохоронних структур, міжнародних та громадських організацій. Не менш суттєвою проблемою в цьому напрямі діяльності є недостатнє матеріальне й технічне забезпечення профілактики кримінальних правопорушень у сфері секс-індустрії [11, с. 84].

Сутність оперативно-розшукової профілактики полягає в збиранні інформації про кримінально активних осіб (близьких зв'язків членів організованого злочинного угруповання, раніше судимих, наркоманів, алкоголіків, членів груп антигромадського спрямування), ступінь виправлення, зв'язки, злочинний досвід, наміри. Певна сукупність відомостей, що дають підстави для несприятливого прогнозу, тобто висновку про ймовірність злочинної поведінки, відразу вказує на необхідність встановлення оперативного спостереження за тими, хто зберіг кримінальну активність [12, с. 586]. На нашу думку, профілактика звідництва для розпусти може здійснюватися на трьох рівнях: 1) загальна профілактика звідництва для розпусти; 2) індивідуальна профілактика звідництва для розпусти; 3) запобігання вчиненню задуманого звідництва для розпусти. Такий розподіл відповідає наявним у теорії оперативно-розшукової діяльності позиціями учених щодо профілактичної роботи. Суб'єктом здійснення оперативно-розшукової профілактики звідництва для розпусти в Україні є підрозділи кримінальної поліції.

Загальну профілактику звідництва для розпусти пропонуємо визначити як сукупність заходів, які проводяться оперативними підрозділами кримінальної поліції в межах взаємодії з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування, міжнародними та неурядовими організаціями щодо виявлення причин та умов учинення звідництва для розпусти з подальшим їх усуненням або зменшенням, раціонального поєднання індивідуальних можливостей усіх суб'єктів такої співпраці. Таким чином, підрозділи кримінальної поліції є не єдиним суб'єктом загальної профілактики, проте саме вони слугують її ключовою ланкою. Це зумовлено спеціальними можливостями щодо проведення інформаційно-аналітичної роботи, підґрунтям якої слугують не лише відкриті

джерела та статистичні дані, а й негласні можливості отримання інформації, її зберігання, обробки та аналізу в межах чинного законодавства. Загальними профілактичними заходами щодо протидії звідництву для розпусти є:

лобіювання профілактичних заходів під час провадження державної політики у сфері захисту суспільної моралі;

превентивно-освітня діяльність (підготовка та проведення інформаційних кампаній, створення й поширення соціальної реклами, підготовка, оприлюднення та систематичне оновлення інформації з проблеми захисту моралі, здійснення просвітницької діяльності в потенційних групах ризику, підготовка, видання та розповсюдження інформаційно-превентивних, навчально-методичних і наукових матеріалів тощо);

підтримка роботи Національної гарячої лінії із запобігання торгівлі людьми, а також запобігання насильству та захисту прав дітей, що передбачає надання консультацій телефоном або електронною поштою для людей, яких можуть утягнути до сфери надання сексуальних послуг та в розпусні дії;

надання соціальної допомоги особам, яких утягують або втягнули в розпусні дії, що може забезпечити їх від цього в подальшому.

Індивідуальна профілактика, на відміну від загальної, має персоніфікований характер. На нашу думку, вона становить комплексну діяльність підрозділів кримінальної поліції, спрямовану на виявлення осіб, у яких з'являється намір учинення звідництва для розпусти та інших пов'язаних злочинів, передусім проти моральності, з подальшим застосуванням щодо них індивідуальних профілактичних заходів. Ці заходи передбачають здійснення запобіжного впливу на конкретну особу (осіб) із метою недопущення вчинення саме нею (ними) звідництва для розпусти та інших пов'язаних злочинів, а також об'єднання цих осіб у групу для такої протиправної діяльності. Індивідуальна профілактика звідництва для розпусти починається з проведення заходів щодо отримання оперативно-профілактичної інформації, яка може бути одержана як гласним, так і негласним шляхом. До гласних джерел належать заяви та повідомлення громадян, зокрема анонімні,

оприлюднені відповідні відомості в засобах масової інформації, повідомлення державних органів і неурядових організацій.

У разі, якщо певна особа або група осіб збираються реалізувати задум щодо вчинення звідництва для розпусти та якщо загальні й індивідуальні профілактичні заходи не можуть завадити цьому, необхідно спрямувати зусилля на запобігання зазначеному злочину. Уважаємо, що запобігання вчиненню задуманого звідництва для розпусти – це система гласних і негласних заходів, спрямованих на недопущення вчинення особою або групою осіб конкретних задуманих фактів звідництва для розпусти, що проводяться оперативними підрозділами кримінальної поліції. Ураховуючи результати проведеного нами аналізу сучасної практики протидії злочинам проти моральності та пропозицій науковців щодо здійснення профілактичної роботи, рекомендуємо такі способи запобігання звідництву для розпусти:

переконання різними каналами, зокрема негласними, у несовчасності втілення задуму щодо вчинення звідництва для розпусти та несприятливості наявних умов для цього з метою відмови від злочинних намірів або перенесення їх у часі, що дасть змогу вжити інших профілактичних заходів;

створення спеціально продуманих штучних перешкод для звідництва з метою розпусти, зокрема недопущення оренди приміщень, де планується вчинення розпусних дій, наприклад шляхом переконання господаря відмовитися від здачі нерухомості особам, які задумують злочин;

повідомлення особі або особам, які мають задум учинити звідництво для розпусти, різними каналами, зокрема негласними, про можливу небезпеку з боку нібито родичів або близьких тих людей, яких планують утягнути в розпусні дії, наприклад щодо вірогідної фізичної розправи в разі здійснення відносно них задуманого або сприяння неминучому карному переслідуванню з боку правоохоронних органів;

доведення різними каналами, зокрема негласними, вигаданих відомостей до тих, хто має задум учинити звідництво для розпусти (наприклад про те, що особа, з якою задумуються розпутні дії, захворіла на тяжку венеричну або іншу хворобу, що

становить небезпеку життю та здоров'ю або невинуватено ускладнює її сексуальну експлуатацію, з метою відмови від таких намірів);

здійснення перевірки особи або групи осіб, які мають задум учинити звідництво для розпусти, на причетність до інших злочинів, серед іншого ще не зареєстрованих, та, у разі підтвердження такого, ужиття відповідних заходів щодо їх притягнення до кримінальної відповідальності, що перешкоджатиме подальшій протиправній діяльності, зокрема пов'язаній зі звідництвом для розпусти;

здійснення перевірки щодо того, чи на даний момент не притягується до кримінальної відповідальності особа або будь-хто з групи осіб, які мають задум учинити звідництво для розпусти, з обранням м'якого запобіжного заходу, що перешкоджає продовженню протиправної діяльності. У такому разі з'являється можливість інформування про це слідчого або прокурора для подальшої підготовки клопотання під час досудового розслідування до слідчого судді, а судового провадження – до суду про застосування такого запобіжного заходу, як домашній арешт або тримання під вартою;

ураховуючи отриману інформацію за результатами вивчення способу життя особи або групи осіб, які мають задум учинити звідництво для розпусти, доцільно розглянути можливість їх затримання за адміністративне правопорушення, передусім із направленням складених матеріалів до суду для застосування адміністративного арешту, що перешкоджатиме злочинній діяльності на цей час;

переконавання в різний спосіб осіб, які мають намір учинити розпусні дії, відмовитися від таких задумів (можна заручитися підтримкою родичів та знайомих);

у разі задуму вчинення звідництва для розпусти групою осіб – поширення серед них атмосфери взаємної недовіри, що сприятиме її дезорганізації та можливого розпаду, а також унеможливить утілення злочинних намірів;

інформування осіб, які мають задум удатися до звідництва для розпусти, про раптові непередбачувані обставини, які не вдасться швидко перевірити й усунути, що перешкоджатимуть

учиненню злочину, наприклад про недопущення їх у протиправний бізнес із боку конкурентів, що становить небезпеку для життя та здоров'я або може спричинити інші негативні наслідки (знищення та пошкодження майна, притягнення до кримінальної відповідальності);

dezінформування різними каналами, серед іншого негласними, про зміну умов, на які розраховували під час планування звітництва для розпусти та які неможливо легко усунути, зокрема про відмову в допомозі прикриття протиправної діяльності з боку корупційних зв'язків або їх ненадійність чи неспроможність допомагати;

здійснення інтелектуального впливу на особу або групу осіб, які мають задум щодо вчинення звітництва для розпусти, з метою їх переконання добровільно відмовитись від реалізації злочинних намірів, зокрема через неминучість подальшого викриття протиправної діяльності та притягнення до відповідальності, а також роз'яснення суспільної небезпеки злочинної діяльності загалом та звітництва для розпусти зокрема.

Під час планування та проведення працівниками кримінальної поліції профілактичних заходів щодо звітництва для розпусти обов'язково необхідно забезпечити від можливих протиправних посягань життя та здоров'я людей, яких можуть утягувати в розпусні дії, особливо дітей, а також осіб, які допомагають оперативному підрозділу у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності та слідчим органам у здійсненні досудового розслідування.

Викладене надає можливість зробити висновок про те, що сьогодні до пріоритетних напрямів роботи оперативних підрозділів кримінальної поліції належить профілактика злочинності, зокрема у сфері захисту суспільної моралі. Своєчасно проведені профілактичні заходи не тільки захищають моральність від протиправного впливу, а й допомагають збереженню як фізичного, так і психічного здоров'я людей, яких можуть утягнути в розпусні дії. Розроблені нами рекомендації сприятимуть працівникам правоохоронних органів у проведенні профілактичної роботи щодо звітництва для розпусти. Така діяльність розпочинається з виявлення причин та умов звітництва для розпусти, для чого

здійснюється безперервна багатофакторна інформаційно-аналітична робота. Загальні профілактичні заходи слід проводити за умов взаємодії кримінальної поліції з іншими державними органами та неурядовими організаціями. Індивідуальна профілактика полягає в здійсненні оперативно-профілактичного впливу на конкретних осіб із метою їх відмови від намірів учинення злочину. Після використання таких можливостей слід прийняти рішення про проведення заходів із запобігання вчиненню конкретних задуманих фактів звідництва для розпусти, що передбачає активне використання негласних можливостей оперативних підрозділів кримінальної поліції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Майже у 30 містах: Деканоїдзе озвучила масштаби появи патрульної поліції до червня 2016 року [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1208698-mayje-u-30-mistah-dekanoidze-ozvuchila-masshtabi-poyavi-patruлноji-politsiji-do-chervnya-2016-roku.html>. – Назва з екрана.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
4. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2011 р. № 1209-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.
5. План заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серп. 2012 р. № 767 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 73. – Ст. 2935.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Вид. 7-ме, переробл. та допов. – Київ : Юрид. думка, 2010. – 1288 с.

8. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.

9. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б. та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ : Ін Юре, 2003. – 1196 с.

10. Васильєв А. А. Створення або утримання місць розпусти і звідництво: тлумачення об'єктивної сторони злочину / А. А. Васильєв, О. С. Пироженко // Публічне право. – 2012. – № 3 (7). – С. 131–136.

11. Протидія злочинам, пов'язаним із сутенерством або втягненням особи в заняття проституцією : монографія / [Никифорчук Д. Й., Єрмаков Ю. О., Косиця О. О., Тарасенко О. С.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 131 с.

12. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинського, Г. К. Синилова. – М. : ИНФА-М, 2008. – 832 с.

Емец О. Н. – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры специальной техники и оперативно-розыскного документирования Национальной академии внутренних дел

Осуществление уголовной полицией профилактики сводничества

Рассмотрены вопросы осуществления профилактики сводничества для разврата подразделениями криминальной полиции в современных условиях. Освещены правовые аспекты правоохранительной деятельности в данной сфере. Разработаны рекомендации для оперативных работников по профилактике таких преступлений.

Ключевые слова: сводничество для разврата; криминальная полиция; мораль; нравственность; профилактика.

Oleh Yemets – Ph.D in Law, Senior lecturer of the Special Equipment and Operative-Detective Documentation Department of the National Academy of Internal Affairs

The Activities of the Criminal Police for Prevention of Pandering to Depravity

The main criterion of the work of the National police should be confidence of people in them. It depends on many factors, particularly the openness of their employees, cooperation with public and non-governmental organizations, as well as the sincerity of intentions to help people who suffer from unlawful acts. However, in our opinion, the best way is to help such people to avoid committing a crime that would stop onset of socially dangerous consequences. To this end, law enforcement bodies are engaged in crime prevention. There is a problem of counteraction to crimes against morality, including pandering to depravity in Ukraine now, as confirmed by statistics. Timely preventive measures are carried out not only for moral protection from unlawful influence, and to help maintain both physical and mental health of people, who can be engaged in indecent assault.

The subjects of prevention of pandering to depravity are the units of the criminal police. When planning and conducting the police preventive measures against this crime it is necessary to ensure the safety of people engaged in indecent assault, especially children and persons who assist in the investigation.

The worked out recommendations will help to law enforcement personnel in carrying out preventive work regarding pandering to depravity. This activity begins with the identification of causes and conditions of pandering to depravity. General preventive measures should be carried out by the criminal police in cooperation with other state bodies and non-governmental organizations, and individual prevention is to achieve operational-preventive effect on specific individuals for the purpose of rejection of the intent of the crime. When these chances are exhausted, we make a decision on carrying out measures to prevent the commission of certain episodes conceived as pandering to depravity that involve the active use of covert capabilities of units of the criminal police.

Keywords: pandering to depravity; criminal police; moral; morals; prevention.

УДК 343.144+343.575

Рівчаченко Олена Анатоліївна –
ад'юнкт Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО В НЕЗАКОННИХ ДІЯХ З ОБЛАДНАННЯМ ДЛЯ ВИГОТОВЛЕННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН

Розкрито окремі тактичні особливості проведення допиту підозрюваного в незаконних діях з обладнанням, що використовувалось для виготовлення наркотиків. Визначено перелік питань, які належить встановити під час здійснення цієї слідчої (розшукової) дії. Надано пропозиції щодо підвищення її ефективності.

Ключові слова: допит; підозрюваний; незаконний обіг наркотиків; обладнання для виготовлення наркотиків.

Однією з умов забезпечення ефективності заходів правоохоронних органів щодо зменшення пропозицій масштабів обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, тобто наркотиків, є виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які безпосередньо причетні до їх незаконного виготовлення. Особливого значення набуває документування протиправної діяльності осіб, які здійснюють незаконне виготовлення особливо небезпечних синтетичних наркотиків, передусім амфетамінної групи, а також створення нових видів їх аналогів. Водночас слідчо-судова практика свідчить, що працівникам правоохоронних органів не завжди вдається довести причетність таких осіб до виготовлення наркотиків, зокрема до вчинення дій з обладнанням, за допомогою якого виготовляли ці речовини. Зазначене дає змогу наркоділкам уникати дієвих термінів покарання, стимулює

створення нових видів наркотиків, що набувають дедалі більше поширюються в молодіжному середовищі.

Таку ситуацію зумовлює низка причин, серед яких необхідність отримання слідчим доказів про наявність в особи професійних знань і навичок про способи, процес та особливості виготовлення певних видів наркотиків, а також її причетність до незаконних дій з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення певних видів наркотиків. Саме тому з-поміж інших слідчих (розшукових) дій особливого значення набуває допит осіб, причетних до незаконних дій із цим обладнанням.

Мета статті полягає в розгляді організаційно-тактичних особливостей допиту підозрюваного під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконними діями з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення наркотиків, а також визначенні кола обставин і пропозицій щодо переліку питань, які необхідно з'ясувати під час такого допиту.

Дослідженню особливостей проведення допиту приділяли увагу такі вчені, як В. П. Бахін, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та багато інших, які опрацювали наукові положення щодо процесуального порядку, організації, тактики, психології, моральних засад допиту, основні з яких нині набули характеру загальноприйнятих тактичних прийомів. Водночас питання допиту підозрюваного в незаконних діях з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення наркотиків, практично не розглядалось у контексті методичних рекомендацій, незважаючи на те, що досліджувана категорія кримінальних правопорушень має певні особливості, які вирізняють її з огляду на тактичну специфіку проведення такого допиту.

Однією з інформативних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконних дій з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення наркотиків, є допит. Погоджуючись із твердженням В. Ю. Шепітько, можна визначити, що допит – це регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами – сторонами кримінального

провадження, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини в певному кримінальному провадженні [1, с. 372; 2].

Не вдаючись до детального розгляду процесуального порядку допиту, визначеного в Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України, розкриємо тактичні прийоми та особливості допиту підозрюваного в незаконних діях з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення наркотиків.

Допит – це одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини, а інколи – спеціальних знань.

Мета допиту полягає в отриманні повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань [3, с. 104], які, відповідно до ст. 84 КПК України [2], є процесуальним джерелом доказів. Особливість цієї слідчої (розшукової) дії полягає, передусім, у предметі допиту, колі осіб, котрі можуть бути підозрюваними, визначенні переліку питань, які слід з'ясувати, необхідності залучення в окремих випадках фахівця, способах і послідовності проведення допиту.

Предметом допиту є обставини, які слідчий має намір з'ясувати шляхом допиту (це можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні). До їх переліку належать обставини, пов'язані з відповідною подією, часом і місцем учинення злочину, причетністю особи до незаконних дій з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення наркотиків, або вчинення інших злочинів, пов'язаних з обігом наркотиків. Предмет допиту підозрюваного залежить від того, якою інформацією він може володіти [4, с. 53].

На думку М. С. Хруппи, особливістю допиту під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотиків, є необхідність отримання показань від підозрюваних протягом перших годин після затримання останніх [4, с. 53]. Це пов'язано з тим, що

підозрюваний у цей час (після безпосереднього фізичного затримання) перебуває в нестабільному психологічному стані, він ще не виробив захисну позицію протидії слідчому, а отже, отримані слідчим (за умов суворого дотримання вимог норм КПК України) показання можуть мати важливе значення на наступних етапах кримінального провадження. Залежно від результатів судово-медичного освідчування затриманого (наркотичне сп'яніння чи абстиненція) може виникнути необхідність у повторному допиті в умовах, що виключають можливість його перебування в такому стані.

Завдяки наявності більшої кількості інформації в слідчого (результати слідчих (розшукових) та слідчих негласних (розшукових) дій) на подальших етапах досудового розслідування повторний допит зазвичай є значно результативнішим. Також на результати допиту може суттєво вплинути наявна оперативно-розшукова інформація. Вона може вказувати на ступінь участі особи в злочині, характер її дій, відвідувачів, місце придбання, зберігання та особливості використання обладнання, сировини й готового продукту, стосунки між співучасниками. Загалом результативність допиту значною мірою залежить від якості підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

На думку Д. Й. Никифорчука та М. С. Хруппи, коло питань, що підлягають з'ясуванню під час допиту підозрюваного, визначається конкретною слідчою ситуацією, що склалася на початковому етапі розслідування [4, с. 102–103]. Узагальнення зазначених позицій, а також вивчення судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що всі питання, які необхідно з'ясувати під час допиту підозрюваного в справах такої категорії, можна умовно поділити на декілька блоків (груп):

- відомості про особу підозрюваного та спосіб її життя;
- відомості щодо причетності особи до незаконного виготовлення наркотиків і вилученого в неї обладнання для їх виготовлення;
- інші відомості про злочинну діяльність.

З'ясуємо більш детально, які питання належить встановити в межах цих блоків (груп).

1. Відомості про особу підозрюваного та спосіб її життя:

родина, освіта, за яких умов ріс та виховувався підозрюваний, з ким підтримує стосунки, коло його знайомих, друзів, зокрема тих, хто вживає наркотики;

позитивні риси допитуваного (інтереси, хобі тощо);

ставлення до немедициного вживання наркотиків (у разі позитивного ставлення – причини й обставини вживання, з якого часу, які саме, у якій кількості, джерела придбання наркотиків, походження коштів на їх придбання, коли, ким, де, у кого було придбано наркотики, кого знає серед споживачів і поширювачів наркотиків, які йому відомо джерела надходження наркотиків, місця їх споживання);

стан, у якому перебуває особа, котру допитують (наркотичне сп'яніння, абстиненція, тобто «ломка»), скільки часу минуло з моменту останнього вживання наркотику.

2. Відомості щодо причетності особи до незаконного виготовлення наркотиків і вилученого в неї обладнання для їх виготовлення:

ініціатор незаконного виготовлення наркотиків;

належність вилучених наркотиків, сировини, прекурсорів та хімікатів, інших вилучених предметів, речей, одягу, тощо, місце їх перебування;

належність вилученого обладнання та інших предметів, що використовувалися для виготовлення наркотиків, їх призначення;

обставини придбання обладнання, допоміжних матеріалів і хімікатів (час придбання, кількість, постачальник);

спосіб здійснення доставки обладнання для виготовлення наркотиків;

обставини монтування обладнання для виготовлення наркотиків (його частини та матеріали, особа, яка безпосередньо це здійснювала);

ініціатор виготовлення наркотиків;

результат дії такого обладнання (його призначення та особливості функціонування);

наявність у підозрюваного спеціальних знань у галузі хімії, фармакології чи інших сферах, що можуть бути використані в технології виготовлення наркотиків;

особливості технології виготовлення наркотиків (джерело знань, зокрема особа-наставник, а також хімічні джерела технології);

спосіб виготовлення наркотиків (первинна сировина, прекурсори та хімікати);

способи приховування злочинних дій, пов'язаних із виготовленням наркотиків;

збут готових наркотиків (кількість, ціна, учасники процесу реалізації);

спрямування виручених коштів;

роль підозрюваного у вчиненні злочину у сфері обігу наркотиків (організатор, виконавець, особа, яку використовували «навання»);

належність приміщення (автомобіль), де було виявлено обладнання для виготовлення наркотиків.

3. Інші відомості про злочинну діяльність:

спосіб одержання та здійснення конвертації коштів, отриманих від продажу наркотиків, що були виготовлені за допомогою обладнання;

банківські термінали, які використовували для цього;

цілі, на реалізацію яких спрямовували виручені кошти;

розподіл грошей між учасниками злочину (частка підозрюваного);

способи приховування злочинної діяльності (конспірація, наявність схованок, імітація легальної діяльності);

представники правоохоронних органів, які «прикривали» злочинну діяльність, та наявність інших корупційних зв'язків.

Перелік зазначених питань, які слід з'ясувати під час допиту підозрюваного в межах досудового розслідування, не є вичерпним. Залежно від результатів проведених допитів свідків, висновків експертиз тощо варто буде з'ясувати й уточнити низку інших питань.

У разі виявлення фактів оплати обладнання або виготовлених наркотиків за допомогою електронних грошей

(отримання логіна та пароля доступу до оплати) із залученням електронних платіжних систем (їх представників, агентів, дилерів) необхідно встановити місцезнаходження комп'ютерного обладнання, з якого було здійснено розрахунки або платіжні операції. Також слід установити осіб, які здійснюють зазначені послуги, та витребувати документи, що посвідчують особу (установити особу).

Залежно від позиції підозрюваного (заперечення власної провини, визнання лише окремих фактів злочинної діяльності тощо) виникає необхідність у пред'явленні отриманих під час слідства доказів та інших прийомів тактики допиту. Так, якщо підозрюваний заперечує причетність до злочинних дій, наявність незаперечних доказів змушує його визнати конкретні епізоди своєї злочинної діяльності, видаючи їх за одиничні. Водночас підозрюваний може заперечувати зв'язок з іншими співучасниками, видаючи себе за особу, яка випадково опинилась на місці вчинення злочину. Незважаючи на очевидну надуманість цих фактів та обставин, слідчий повинен детально перевірити всі версії, що висуває підозрюваний.

Одним із найбільш ефективних тактичних прийомів допиту, спрямованим на викриття неправдивих свідчень підозрюваного, є максимальна деталізація фактів процесу виготовлення наркотиків, які наводить допитуваний. Варто з'ясувати його обізнаність щодо формул хімічних реакцій, схем виготовлення (синтезу) наркотиків (за потреби слід залучати фахівця).

Чим більше неправдивих відомостей повідомить особа, тим її легше викрити, адже вигадані факти неможливо продумати до дрібниць, а тим більше зберегти їх у пам'яті. До того ж, питання про дрібні деталі злочину створюють у допитуваного перебільшене враження про поінформованість слідчого. Така деталізація необхідна також за умов правдивих свідчень про незнайомих підозрюваному співучасників для вжиття заходів щодо їх встановлення [5].

Наприклад, підтвердженням версії про те, що вилучене обладнання використовував власне підозрюваний, може бути його детальний допит про джерела отримання наркосировини, опис процесу й технології виготовлення наркотику тощо.

Відпрацьовуючи версію про придбання обладнання, наркосировини, прекурсорів у раніше незнайомих осіб, слідчому доцільно продемонструвати обізнаність щодо взаємовідносин між наркоділками, звичаїв і порядків наркосередовища, конспірації задля приховування власних дій: наркоділок ніколи не вступить у діловий контакт із незнайомою особою через побоювання бути пограбованим або викритим, адже невідомий покупець може виявитися співробітником поліції.

У ситуації повного визнання підозрюваним фактів незаконних дій з обладнанням для виготовлення наркотиків слідчий має правильно та чітко сформулювати запитання, максимально деталізувати свідчення й точно їх зафіксувати, не пропустивши жодної важливої обставини. Тому важливо визначити технічні засоби, які необхідно використовувати під час допиту.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що нині слідча практика недостатньо забезпечена теоретичними узагальненнями та науково обґрунтованими рекомендаціями щодо допиту підозрюваного в незаконних діях з обладнанням, яке використовувалось для виготовлення наркотиків, що значно ускладнює вирішення численних практичних проблем розслідування.

У цьому контексті особливого значення набуває визначення окремих особливостей тактики проведення допиту підозрюваного під час розслідування зазначеного виду злочинів із застосуванням тактичних особливостей такого допиту, визначення кола обставин і переліку питань, які необхідно з'ясувати під час допиту підозрюваних у межах розслідування злочинів зазначеної категорії. У будь-якому разі інформацію, одержану під час допиту, слід обов'язково проаналізувати й оцінити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Одиссей, 2009. – 960 с.

2. Кримінальний процесуальний України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.

3. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. В. Я. Тація. – Харків : Право, 2001. – 560 с.

4. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – Київ : Ін Юре, 2001. – 208 с.

5. Діяльність підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків по виявленню та ліквідації підпільних нарколабораторій : навч. посіб. / Хруппа М. С., Никифорчук Д. Й., Семенюк В. А. та ін. ; за заг. ред. М. С. Хруппи. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 192 с.

6. Коновалова В. О. Юридична психологія [Електронний ресурс] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – Київ, 2004. – Режим доступу: http://studme.com.ua/158407205347/psihologiya/yuridicheskaya_psihologiya.htm. – Назва з екрана.

Ривчаченко Е. А. – ад'юнкт Національної академії внутрішніх дел

Особенности допроса подозреваемого в незаконных действиях с оборудованием для изготовления наркотических средств и психотропных веществ

Раскрыты некоторые тактические особенности допроса подозреваемого в незаконных действиях с оборудованием, которое использовалось для изготовления наркотиков. Определен перечень вопросов, требующих установления при осуществлении данного следственного (розыскного) действия. Внесены предложения по повышению его эффективности.

Ключевые слова: допрос; подозреваемый; незаконный оборот наркотиков; оборудование для изготовления наркотиков.

Olena Rivchachenko – *Post Graduate Student of the National Academy of Internal Affairs*

The Peculiarities of Interrogating a Person Suspected of Illegal Actions with the Equipment Used for Manufacturing Drugs and Psychotropic Substances

In the article some tactical peculiarities of interrogation of a person suspected of illegal actions with the equipment used for drugs and psychotropic substances manufacturing are disclosed. Special attention is paid to determination of question list requiring to be established during performance of this investigative action and also some proposals aimed at improving its efficiency are conducted.

Generalization of these views and examination of forensic and investigative practices gives reason to confirm that all questions which require clarification during the interrogation of a subject, are conditionally divided in a few blocks (parts):

1. Information about suspect and its lifestyle (family, education, friends, conditions of upbringing, drug abuse links, attitude to drug abuse).

2. Information about involvement of a person into illegal drug manufacturing and seizure of manufacturing equipment: who the initiator of illegal drug manufacturing is:

who owns seized drugs, raw materials, precursors, chemicals, another seized items, things, clothes etc.;

where it was purchased;

who owns seized equipment for manufacturing and another items used for drugs manufacturing, its purpose;

when, who, in what circumstances, how many and for what purpose the equipment, subsidiary materials and chemicals were purchased;

how the delivery of equipment for drug manufacturing was performed?

who the initiator of drugs manufacturing is;

for how long, to whom, for what purpose, how many and what exactly was manufactured with the use of this equipment;

does the suspect have special knowledge in chemistry, pharmacology or another branches of knowledge that can be used in drug manufacturing technology?

who has instructed to manufacture the drugs (where was the technology of its manufacturing taken from), what technical and chemical sources were laid in basis of manufacturing technology?

what technology was used and in what way were the drugs manufactured, what initial raw material, precursors and chemicals were used?

what ways of criminal acts concealment related to drug manufacturing were used?

who is the distributor of prepared drugs? To whom, when and how many prepared drugs were supplied, who took part in its realization and for what price?

for what purposes the received money were used?

what was the role of the suspect in crime commission in the sphere of drug turnover (organizer, performer, “blind” user etc.)?

who is the owner of premises (car), where the equipment for drug manufacturing was detected?

3. Another information about criminal activity:

how was the money gotten from drugs selling manufactured by equipment received and converted?

what bank terminals were used for this?

for what purposes the received money were used?

how the money were distributed between crime participants and what was the suspect’s role?

what ways were used for concealment of criminal activity: conspiracy, presence of cash, imitation of legal activity?

were there any representatives of law enforcement bodies to cover the criminal activity, any corruption cases to be revealed?

Keywords: interrogation of a suspect; drug trafficking; equipment for drugs manufacturing.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.139

Татаров Олег Юрійович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, адвокат, старший партнер юридичної корпорації;
Нагорнюк-Данилюк Олександр Олександрович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено інститут кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (trials in absentia) в кримінальному процесі окремих країн Європи. Запропоновано зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих його положень стосовно здійснення спеціального кримінального провадження.

Ключові слова: спеціальне кримінальне провадження; обвинувачений; право на оскарження; повторний розгляд кримінального провадження; особиста участь; обов'язковість участі захисника; екстрадиція.

Верховна Рада України 16 вересня 2014 р. прийняла Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [1].

У ст. 24 Угоди про асоціацію зазначено, що сторони домовилися надалі розвивати судове співробітництво в кримінальних справах, повною мірою використовувати відповідні міжнародні та двосторонні документи, ґрунтуючись на принципах юридичної визначеності й праві на справедливий суд [1].

З огляду на це, кримінальне процесуальне законодавство України зазнає змін, зокрема в напрямі спрощення процесуальних процедур завдяки диференціації кримінальних проваджень.

У вітчизняному кримінальному процесі було запроваджено інститут спеціального кримінального провадження, тобто кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*trial in absentia*), недосконалість правового регулювання якого ми неодноразово констатували. Відповідно, про практику його застосування говорити ще зарано. Але вже нині потрібно вносити зміни до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України у зв'язку з недосконалістю окремих норм, чому власне присвячено наше дослідження.

Для подальшого реформування цього інституту необхідно враховувати досвід функціонування відповідних інститутів у зарубіжних країнах, зокрема Європи, що і становлять мету підготовки статті.

Розглянемо законодавство таких європейських країн, як Сполучене Королівство, Італія, Чеська Республіка, Королівство Данія та Республіка Албанія, що в цьому контексті є найбільш прогресивними.

У кримінальному процесі окремих країн Європи передбачено можливість здійснення судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого. Водночас відсутність підозрюваного на стадії досудового розслідування здебільшого призводить до зупинення такого розслідування. Присутність підсудного на цій стадії свідчить про його обізнаність стосовно здійснення щодо нього кримінального провадження.

У КПК України передбачено можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду. Такі положення свідчать про спробу забезпечити реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Питання можливості здійснення спеціального кримінального провадження в кримінальному процесі країн, які

входять до складу Сполученого Королівства, урегульовано неоднаково. У розділі 92 (1) Кримінального процесуального акта Шотландії 1995 р. зазначено, що жодна частина провадження з обвинувального акта не може відбуватися за відсутності обвинуваченого [2]. Водночас Кримінальним процесуальним актом Англії та Уельсу 1864 р. закріплено можливість як пред'явлення обвинувачення, так і судового розгляду за відсутності обвинуваченого [3].

Верховний суд (House of Lords) у своєму обов'язковому рішенні (прецеденті) у справі Regina v Jones (2002 р.) зазначив, що здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого повинно відбуватись з особливою обережністю і тільки у виняткових випадках, коли після всебічного розгляду всіх передбачених питань, зокрема щодо справедливості судового розгляду, суддя доходить висновку, що процес має відбутися [4].

У кримінальному процесі Королівства Данія, як власне і в Україні, відсутність обвинуваченого в жодному разі не може розглядатись як визнання ним вини. Докази досліджуються навіть за відсутності обвинуваченого. Не допускається проведення судового розгляду за відсутності обвинуваченого, якщо воно ґрунтується на визнанні обвинуваченим вини.

У законодавстві Королівства Данія закріплено п'ять умов, за яких судовий розгляд кримінальної справи може бути проведений без обвинуваченого, якщо суд визнає його присутність необов'язковою, а саме: якщо обвинувачений переховується від правосуддя після пред'явлення йому обвинувачення; якщо обвинувачений самовільно залишає місце проведення судового розгляду (місцезнаходження суду) після початку розгляду справи; якщо він обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше шести місяців або арешту, обмеження прав або зобов'язання про відшкодування збитків і обвинувачений дав згоду на розгляд справи за його відсутності; якщо його обвинувачують у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох місяців або настання таких правових наслідків, як конфіскація, позбавлення водійських прав або зобов'язання про

відшкодування збитків; якщо є безперечні підстави вважати, що судовий розгляд закінчиться виправданням особи [5].

Тобто відсутність обвинуваченого на початку судового засідання або під час судового розгляду зумовлює відкладення розгляду справи, а розглянуте за відсутності обвинуваченого кримінальне провадження може бути лише в окремих вищезазначених випадках та за обов'язкової участі захисника.

Кримінальним процесуальним законодавством Чеської Республіки передбачено можливість здійснення судового розгляду щодо осіб, які ухиляються від участі в судовому розгляді кримінального провадження переховуючись або перебуваючи за кордоном; стосовно осіб, яких обвинувачують у вчиненні злочину, за котрий передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років і в матеріалах справи наявні чіткі та відповідним чином задокументовані докази, отримані на стадії досудового розслідування та за клопотанням підсудного [6].

Уважаємо, що вищезазначені положення відповідають рекомендаціям Ради Європи щодо здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого та практиці Європейського суду з прав людини та повинні бути враховані під час реформування вітчизняного законодавства.

У межах здійснення судового розгляду кримінальної справи за відсутності підсудного щодо особи, яка ухиляється від участі в судовому розгляді кримінального провадження переховуючись або перебуваючи за кордоном, суд повинен прийняти окреме процесуальне рішення про проведення такого розгляду. У такому разі підсудний реалізовує свої права через захисника (обраного підсудним самостійно або призначеного судом). Результати розгляду мають бути опубліковані відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства Чеської Республіки [6].

Україна вже має певний історичний досвід схожого правового регулювання інституту судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, який було запроваджено Законом України «Про внесення змін до КПК України щодо заочного кримінального провадження»

від 16 січня 2014 р. Проте 28 січня 2014 р., у зв'язку з утратою цим Законом чинності, зазначена правова конструкція не знайшла свого подальшого законодавчого втілення.

Кримінальне провадження щодо осіб, яких обвинувачують у вчиненні злочину, за котрий передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років і в матеріалах справи наявні чіткі й відповідним чином задокументовані докази, отримані на стадії досудового розслідування, відповідно до кримінального процесуального законодавства Чеської Республіки, може бути розглянута одним суддею в письмовому провадженні за відсутності обвинуваченого. Суддя за результатами такого розгляду приймає рішення у формі судового наказу та може призначити покарання у виді тюремного ув'язнення або домашнього арешту на строк не більше одного року, громадські роботи, виправні роботи на строк не більше п'яти років, штраф, конфіскацію частини майна або інших цінностей, у виді заборони на відвідування спортивних, культурних або інших заходів строком не більше п'яти років. Для того, щоб судовий наказ набув чинності, він має бути вручений підсудному особисто.

Крім випадків, описаних вище, у Чеській Республіці судовий розгляд кримінальної справи за відсутності підсудного можливий за його запитом, коли підсудний відмовляється від свого права бути присутнім під час судового розгляду кримінального провадження шляхом неявки в судові засідання без поважної причини. Суд може прийняти рішення провести розгляд справи за його відсутності або перенести розгляд справи.

У КПК України передбачено можливість здійснення спеціального кримінального провадження щодо злочинів, визначених у ч. 2 ст. 297–1, які за ступенем тяжкості належать до тяжких та особливо тяжких злочинів.

Практика Чеської Республіки щодо можливості судового розгляду кримінальної справи за відсутності осіб, яких обвинувачують у вчиненні злочину, за котрий передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, та за клопотанням самого підсудного є позитивним досвідом регулювання інституту спеціального кримінального

провадження, що доцільно запозичити, упровадивши у вітчизняний кримінальний процес.

З огляду на це, необхідно поширити можливість здійснення спеціального кримінального провадження в Україні на злочини всіх ступенів тяжкості. До того ж, варто розглянути питання щодо закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві можливості здійснення спеціального судового провадження за клопотанням власне обвинуваченого.

Цікаво, що в кримінальному процесі Італії підсудний не зобов'язаний особисто брати участь у судовому розгляді кримінального провадження щодо нього, оскільки це його право, а не обов'язок [7]. У разі прийняття підсудним рішення не брати участі в судовому розгляді його інтереси представляє захисник, призначений безпосередньо підсудним або судом.

Відповідно до положень італійського законодавства, судовий розгляд кримінальної справи буде вважатися таким, що відбувається за відсутності обвинуваченого, якщо обвинуваченого було належним чином викликано судом, водночас той не з'явився до суду без поважної причини, а суд після висловлення сторонами процесу (захисту й обвинувачення) думки з цього питання визнає підсудного таким, що не з'явився, проголошуючи про це відповідне процесуальне рішення. Для визнання підсудного таким, що не з'явився, необхідна наявність трьох умов: факту відсутності обвинуваченого в судовому засіданні; наявності належним чином здійсненого виклику підсудного; відсутності інформації про поважність причин його відсутності [7].

Таким чином, у кримінальному процесі Італії здійснення судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, на відміну від практики інших країн, не пов'язується з перебуванням обвинуваченого за кордоном та/або в міжнародному розшуку.

У кримінальному процесі Республіки Албанія здійснення судового розгляду кримінального провадження за відсутності підсудного можливе, якщо буде доведено, що підсудний ухилився від явки до суду за його викликом [8]. У разі явки

підсудного до суду перед судовими дебатами, він може просити про проведення його допиту. Водночас процесуальні дії, учинені за його відсутності, уважаються чинними. Якщо підсудний доведе, що він не отримав виклику до суду не з його вини, то суд приймає рішення про надання підсудному матеріалів, що стосуються кримінального провадження або про відтворення процесуальних дій, які було проведено.

Зауважимо, що український законодавець у цьому контексті пішов далі, визначивши, що в разі, коли підстави для постановлення судом ухвали про спеціальне судове провадження перестали існувати, тобто обвинувачений з'явився на виклик суду, подальший судовий розгляд розпочинається спочатку згідно із загальними правилами [9].

Таким чином, можливість здійснення судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого як в Україні, так і в більшості зазначених країн пов'язується з переховуванням обвинуваченого від правосуддя.

Важливою умовою здійснення спеціального судового провадження в кримінальному процесі України, Чеської Республіки, Королівства Данія та Республіки Албанія є обов'язковість участі в такому розгляді захисника.

Згідно із законодавством Італії, підсудний взагалі не може самостійно сам себе захищати. Інтереси особи, яка перебуває під слідством, незалежно від того, бере вона участь у судовому розгляді чи ні, повинен представляти й захищати адвокат. Обвинувачений може призначити не більше двох захисників на власний розсуд, в іншому разі захисника призначає суд.

Щодо регулювання цього питання в Сполученому Королівстві, то в рішенні Верховного суду (House of Lords) *Regina v Jones* (2002 р.) вимагається, щоб обвинувачений був представлений, навіть якщо він переховується від правосуддя [4].

Отже, у кримінальному процесуальному законодавстві всіх зазначених країн передбачено обов'язкову участь захисника під час здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого.

Особливої уваги потребує питання оскарження рішення суду, ухваленого за результатами судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого.

В Англії та Уельсі особа, яку було засуджено за її відсутності, має право звернутися до суду або кримінальної палати Апеляційного суду про надання дозволу на апеляційне оскарження вироку. Причому обвинувачений повинен письмово обґрунтувати важливість підстав для апеляційного оскарження. Право на таке оскарження може бути надане, якщо суд визнає ці підстави належним чином обґрунтованими [3].

Підсудний, стосовно якого судом прийнято рішення в кримінальній справі за його відсутності, за законодавством Італії має право на апеляційне оскарження, а в разі пропуску строку, має право на відновлення строку на таке оскарження. До прийняття 22 квітня 2005 р. Закону № 60/2005, яким було внесено зміни до КПК Італії, обов'язок доказування підстав для відновлення строку на апеляційне оскарження покладался власне на підсудного [10].

Проте після винесення Європейським судом з прав людини рішення в справі «Сейдович проти Італії» 10 листопада 2004 р. до ст. 175 КПК Італії було внесено зміни, завдяки яким шанси на відновлення строку на апеляційне оскарження значно збільшилися, а обов'язок доказування покладено на суд. Сьогодні в Італії для того, щоб відмовити особі у відновленні строку на апеляційне оскарження рішення, ухваленого за її відсутності, суд повинен довести, що підсудний достовірно знав про здійснення судового розгляду щодо нього.

Таким чином, у ст. 175 КПК Італії визначено, що за запитом підсудного, щодо якого винесли заочне рішення, йому може бути відновлено строк на апеляційне оскарження, крім випадків, коли матеріали справи або зібрані судом іншим чином докази свідчать, що особі було достовірно відомо про судовий розгляд щодо нього та він добровільно відмовився подавати апеляційну скаргу. Для цього суд може проводити всі необхідні перевірки [7]. Запит про відновлення строку на апеляційне оскарження має бути поданий підсудним протягом 30 днів із дати, коли його було фактично поінформовано про судовий розгляд проти нього, інакше він утрачає таке право. У разі екстрадиції строк на подання такого запиту обчислюється з дати передачі засудженої особи.

У Королівстві Данія обвинувачений, який був відсутній під час розгляду справи судом першої інстанції, не має права подавати апеляційну скаргу на таке рішення. Водночас зазначене право обвинуваченому може надати Апеляційна дозвільна комісія в особливих випадках і в справах, які мають широкий резонанс [5]. Обвинувачений також має право подати апеляційну скаргу за умови, що вона не містить питання щодо його винуватості чи невинуватості, на ухвалене за його відсутності рішення в справі щодо злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох місяців або таких правових наслідків, як конфіскація, позбавлення водійських прав або зобов'язання про відшкодування збитків. У такому разі обвинувачений має абсолютне право вимагати відновлення розгляду справи. До того ж, за кримінальним процесуальним законодавством Королівства Данія, обвинувачений має право вимагати відновлення розгляду справи, якщо він доведе поважність причин своєї відсутності або те, що повістку не було доведено до його відома у визначений законодавством термін.

Відповідно до положень законодавства Республіки Албанія, рішення суду, ухвалене за результатами судового розгляду кримінального провадження за відсутності підсудного, може бути оскаржено ним в апеляційному порядку. У разі пропуску строку на апеляційне оскарження підсудний має право звернутись із заявою про відновлення такого строку, проте на нього покладається обов'язок доведення, що його не було належним чином поінформовано про таке рішення [8].

Підтвердженням обізнаності особи про винесене щодо неї рішення за її відсутності є особистий підпис цієї особи, який проставляється в момент її в'їзду на територію Республіки Албанія на відповідному повідомленні. Саме з цього часу починається відлік десятиденного строку на звернення із запитом про відновлення строку на апеляційне оскарження такого рішення.

Законодавством Республіки Албанія не передбачено автоматичного права підсудного на перегляд ухваленого щодо нього рішення за результатами розгляду кримінального

провадження. Однак у Законі Республіки Албанія «Про юрисдикційні відносини з іноземними органами в кримінальних справах» зазначено, що рішення, ухвалене щодо екстрадованої особи за її відсутності може бути переглянуте за клопотанням такої особи, у разі, якщо міністр юстиції надав відповідну гарантію запитуваній країні. Особа, стосовно якої винесено рішення за її відсутності, може подати клопотання про перегляд протягом 30 днів із моменту її прибуття на територію Республіки Албанія. Таке клопотання розглядає Верховний суд [11].

У разі задоволення Верховним судом клопотання екстрадованої особи про здійснення перегляду кримінального провадження, яке було розглянуто за її відсутності, його розглядає суд першої інстанції з дотриманням усіх процесуальних правил здійснення такого розгляду, визначених КПК Республіки Албанія.

Відповідно до КПК України, обвинувачений має право на апеляційне оскарження вироку, ухваленого за результатами спеціального судового провадження, у загальному порядку. У разі пропуску обвинуваченим строку на апеляційне оскарження такого вироку він може бути поновлений судом апеляційної інстанції за умови надання обвинуваченим підтвердження наявності поважних причин, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Водночас право обвинуваченого на повторний розгляд справи у звичайному порядку за клопотанням обвинуваченого, щодо якого ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження, у вітчизняному кримінальному процесі не передбачено. З огляду на це, з метою вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства необхідно внести зміни до КПК України, закріпивши право обвинуваченого, щодо якого судом ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження, подавати клопотання про повторний розгляд кримінального провадження, до якого має бути додано докази поважності причин неприбуття за викликом суду, за умови, що обвинувачений повернувся до України або його було повернуто (у порядку екстрадиції, депортації або іншим шляхом).

У кримінальному процесі Чеської Республіки для кожного з випадків, коли можливе здійснення розгляду справи за відсутності підсудного, передбачено особливі умови оскарження рішень, ухвалених за результатами такого розгляду. Так, рішення за результатами розгляду справи за відсутності підсудного вручається його захисникові та може бути переглянуто за запитом підсудного, якщо підсудний повернеться до Чеської Республіки або його буде повернуто (за власною волею, у порядку екстрадиції, депортації або іншим шляхом). Суд зобов'язаний офіційно поінформувати цю особу про прийняте щодо неї рішення. Підсудний має право звернутись із запитом про повторний розгляд справи протягом восьми днів після повідомлення його службою суду про прийняте щодо нього рішення [6].

Скасування відповідного рішення за таким запитом є обов'язком суду без будь-яких винятків і застережень. Суд повторно досліджує докази та здійснює допит (тією мірою, що й під час заочного розгляду, а також наскільки природа доказів дає змогу це зробити). Якщо дослідження доказів неможливо повторити, тоді відтворюється аудіо- або відеозапис їх дослідження під час заочного розгляду з можливим коментуванням обвинуваченого.

Рішенням суду за результатами повторного розгляду не може бути призначене покарання суворіше, ніж попереднє покарання (не може бути обрана суворіша міра покарання або збільшений строк позбавлення волі). Особа може скористатись усіма засобами оскарження вироку за результатами повторного розгляду, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством Чеської Республіки.

Підсудний також має право оскаржити в апеляційному порядку судовий наказ, винесений суддею одноосібно в письмовому провадженні за відсутності обвинуваченого. Таке оскарження зумовлює автоматичне скасування судового наказу та проведення повноцінного розгляду справи. У цьому разі, на відміну від вищезазначеного випадку, суд під час призначення

покарання «не зв'язаний» покаранням, призначеним судовим наказом. Вирок за результатами остаточного розгляду може бути оскаржений підсудним усіма передбаченими кримінальним процесуальним законом засобами [6].

У разі здійснення судового розгляду кримінальної справи за відсутності підсудного за його запитом підсудний має право на апеляційне оскарження ухваленого за результатами такого розгляду вироку, проте не має права вимагати проведення повторного розгляду. Таке рішення суду не вважається заочним.

Отже, у кримінальному процесі країн Європи передбачено можливість здійснення судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого в окремих виняткових випадках. До того ж, крім права на апеляційне оскарження судового рішення, ухваленого за результатами судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, у кримінальному процесуальному законодавстві Чеської Республіки, Королівства Данія, Республіки Албанія закріплено можливість проведення повторного судового розгляду кримінального провадження за клопотанням обвинуваченого.

З огляду на досвід правового регулювання інституту спеціального кримінального провадження в окремих країнах Європи, запропоновано зміни до вітчизняного кримінального процесу з метою його вдосконалення. Зокрема, на особливу увагу заслуговує необхідність запозичення європейського досвіду законодавчого регулювання інституту спеціального кримінального провадження в частині надання обвинуваченому, щодо якого ухвалено вирок за результатами спеціального судового провадження, права на звернення з клопотанням про проведення повторного судового розгляду кримінального провадження за його участі з дотриманням усіх правил здійснення судового розгляду кримінального провадження судом першої інстанції, що має стати додатковою гарантією реалізації обвинуваченим права на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] : Закон України від 16 верес. 2014 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011. – Назва з екрана.

2. Criminal Procedure (Scotland) Act [Electronic resource] : Scotland, 1995. – Mode of access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/46/contents>. – Title from the screen.

3. Criminal Procedure (Insanity) Act [Electronic resource] : England and Wales, 1864 with amendmends. – Mode of access: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/84>. – Title from the screen.

4. Regina v Jones (Appellant) [Electronic resource] : United Kingdom, House of Lords, February 20, 2002. – Mode of access: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200102/ldjudgmt/jd020220/jones-1.htm>. – Title from the screen.

5. Bekendtgørelse af straffeloven [Electronic resource] : Denmark, Herved bekendtgøres straffeloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 871 af Juli 4, 2014, med de ændringer, der følger af § 1 i lov nr. 152 af Februar18, 2015. – Mode of access: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=17275>. – Title from the screen.

6. Trestní zákoník [Electronic resource] : České republiky, ZÁKON ze dne 8. ledna 2009. – Mode of access: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>. – Title from the screen.

7. Codice Penale [Electronic resource] : Italy, approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398, con le modifiche apportate dallaL. 27 maggio 2015, n. 69. – Mode of access: <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>. – Title from the screen.

8. Criminal Procedure Code of the Republic Of Albania [Electronic Resource] : Albania, March 21, 1995, according to 2013 addition. – Mode of access: <https://www.unodc.org/cld/document>

/alb/1995/criminal_procedure_code_of_the_republic_of_albania_as_of_2013.html? – Title from the screen.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

10. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Сейдович против Италии» [Электронный ресурс] : Европейский суд по правам человека, 10 ноября 2004 г. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-1187128-1232785>. – Загл. с экрана.

11. Law no. 10193 On jurisdictional foreign relations between foreign authorities in criminal matters [Electronic resource] : Albania, dated December 3, 2009. – Mode of access: http://www.pp.gov.al/web/ligj_per_marredheniet_juridiksionale_me_autoritetet_e_huaja_ne_ceshtjet_penale_409.pdf. – Title from the screen.

***Татаров О. Ю.** – доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, адвокат, старший партнер юридической корпорации;*

***Нагорнюк-Данилюк А. А.** – соискатель Днепропетровского государственного университета внутренних дел*

Зарубежный опыт специального уголовного производства

Исследован институт уголовного производства в отсутствие обвиняемого (trials in absentia) в уголовном процессе некоторых стран Европы. Предложено внесение изменений в Уголовный процессуальный кодекс Украины относительно усовершенствования отдельных его положений, касающихся специального уголовного производства.

Ключевые слова: специальное уголовное производство; обвиняемый; право на обжалование; повторное рассмотрение уголовного производства; личное участие; обязательность участия защитника; экстрадиция.

Oleh Tatarov – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Lawyer, Eeniior Partner of Corporation;

Oleksandr Nagorniuk-Danyliuk – Researcher of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

Foreign Experience of Special Criminal Proceedings

Article provides research of criminal proceedings carried out under specific circumstances – trial in absentia – in criminal process of European states. Proposals on the Criminal Procedure Code of Ukraine amending with regard to special criminal proceedings are made. Trials in absentia have been constantly attempted to establish in Ukraine since 2014. Analysis of modern Ukrainian criminal process, specific criminal institutes and development perspectives is not complete without thorough study of relevant foreign institutions with fixed traditions and criminal procedure peculiarities.

The research topic was chosen due to its direct connection to current transformation of criminal process in Ukraine in the context of European standards. As a European state Ukraine must not ignore progressive ideas and at the same time to keep its legal traditions fixed in the course of time. One of the aims for the trial in absentia to become a routine domestic practice was announced as opportunity to turn the flow of illegal finance from foreign deposits to Ukraine. But the procedure itself is very complicated and may be initiated only under conditions defined by the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (1990) with the court decision available – presence of accused person must gradually become a secondary requirement for the court to sustain a sentence.

It is considered that establishment of institute of special pre-trial investigation of criminal offences has become a requirement in relation to harmonization of Criminal Procedure Code of Ukraine with norms of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. International practice proves that trial in absentia is applied only in separate states – EU and CIS members – to ensure the irreversibility of criminal responsibility.

Keyword: special criminal proceedings; the accused; the right to appeal; retrial; personal involvement; mandatory participation of defense counsel; extradition.

УДК 341.645.2

Кононенко Валерій Петрович –
кандидат юридических наук, доцент
кафедри міжнародного права
Харківського національного університета
імені В. Н. Каразіна

ОПЫТ МЕЖДУНАРОДНЫХ СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ПРИСОЕДИНЕНИЕ ТЕРРИТОРИЙ

Обосновано, что принципы территориальной целостности и неприкосновенности границ занимают центральное место в современной системе международного права. На основе опыта Нюрнбергского и Токийского международных судебных процесов доказано, что присоединение территорий во время таких вооруженных конфликтов, которые не носят характер войны (необъявленные войны), подлежат ответственности за нарушение международного права.

Ключевые слова: территориальная целостность; самоопределение народа; суверенитет; оккупация; аннексия.

Территория страны представляет собой пространство самоопределения народа, в пределах которого государство осуществляет свой суверенитет. Территории каждого конкретного государства присущи как пространственные, так и непространственные характеристики. Первые охватывают собственно пространство, а также географические показатели (координаты, климатические условия и т. д.). К числу непространственных характеристик относятся населенность территории (численность, плотность и распределение населения на отдельных участках), характер правового оформления границ, механизмы осуществления государственной власти и т. п.

Пространственные и непространственные характеристики территории определяют качество территории. Государственность неразрывно связана с территориальными ресурсами [1].

Вопрос создания международных судов и трибуналов изучали такие украинские ученые: Т. Н. Анакина, М. О. Баймуратов, В. Д. Брынцев, Н. А. Гураленко, Н. В. Дремина, О. В. Касинюк, Б. И. Квятковская, Е. А. Коптева, В. М. Корецкий, В. В. Мицик, С. П. Погрибняк, В. Н. Репецкий, В. С. Смородинский, О. В. Стрельцова, М. В. Цвик, С. В. Шевчук. Также этому вопросу уделили внимание многие иностранные специалисты В. З. Абдрашитова, Х. Т. Адилкариев, У. Бернам, И. Ю. Богдановская, А. В. Величковский, Д. С. Власов, С. В. Гузей, М. Диксон, Ф. И. Кожевников, М. Е. О'Коннелл, Д. Б. Левин, В. И. Лисовский, Р. Платцодер, Э. Петерсман, Н. Н. Полянский, Э. А. Пушмин, Ю. М. Рыбаков, П. С. Ромашкин, А. С. Смбалян, П. Спиро, А. Фердросс, М. О. Хадсон, Г. В. Шармазанашвили, Г. Г. Шинкарецкая, Л. М. Энтин и др.

Изучению международных территориальных вопросов посвятили свои работы Эль-Сир Аббас Абдель Хамид, Г. Х. Али Бин Абади, С. Н. Бабурин, Ю. Г. Барсегов, Т. Гусейнов, К. Мамаду, Р. Ф. Салимов, Л. Д. Тимченко и др.

Смысл понятия «территория» в международных отношениях весьма широк. Как отмечает Б. М. Клименко, мнение о том, что территориальные споры являются плодом только капиталистического общества и остались в прошлом [2, с. 5] ошибочно, поскольку и в постсоциалистическом обществе его актуальность не исчезла. Территориальный вопрос был одним из важнейших для человечества в любой период его развития и по сей день. Таким образом, не следует забывать изречение короля Пруссии Фридриха II о том, что можно захватить любую желаемую территорию и страну, после чего найдутся юристы и историки, которые смогут обосновать «справедливость» этой оккупации и существование «неопровержимых прав на захваченную территорию» [3, с. 70].

По мнению Б. М. Клименка, историчность как фактор образования территории, принадлежащей самоопределяющемуся народу, также требует осторожного и диалектического подхода,

ибо в ходе истории многие народы меняли места своих поселений, перемещались, сливались с другими народами, образовывали новые устойчивые экономические, социальные и другие связи. Историчность предполагает длительный процесс, который в отрыве от других факторов может искажать действительное положение вещей и способствовать необоснованным территориальным притязаниям [2, с. 8–9]. Именно поэтому существенным элементом содержания принципа территориальной целостности является запрет превращать территорию государства в объект военной оккупации или объект приобретения другим государством в результате угрозы или применения силы [4, с. 67].

Проблема территориальной целостности рассмотрена в ряде международно-правовых документов, среди которых материалы Хельсинкской конференции по безопасности и сотрудничеству в Европе (1975 г.). В Декларацию о принципах был добавлен специальный раздел под названием «Территориальная целостность государств». Вскоре после распада СССР в 1994 г. была подписана Декларация об уважении суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности границ государств – членов Содружества Независимых Государств (СНГ) [5], стороны которой подтвердили, что, строя свои отношения как дружественные, государства будут воздерживаться от военной, политической, экономической или любой другой формы давления, включая блокаду, а также поддержки и использования сепаратизма против территориальной целостности и неприкосновенности, а также политической независимости какого-либо из государств – участников Содружества. Также было уставновлено, что захват территории с применением силы не может быть признан, а военная оккупация территории государств не может использоваться для международного признания или навязывания изменения ее правового статуса.

Следует отметить, что принципы территориальной целостности и неприкосновенности границ государства занимают центральное место в современной системе международного права, являясь его демократическим руководящим источником,

определяющим общие обязательства нормами универсального характера [6, с. 12]. Вместе с тем, так тесно взаимосвязанной системе международных отношений в условиях глобализации трудно рассчитывать на изолированность конфликтов даже в двусторонних отношениях, без большей или меньшей вовлеченности третьих сил. Поэтому вопрос о мирном разрешении международных споров требует всестороннего учета интересов всех участников международного общения и соотнесения конкретных ситуаций с более общими императивами укрепления международной безопасности [7].

Завладение же чужой или оспариваемой территорией без соответствующего договора является легальным и правообразующим лишь в случае, когда имеет место ненарушаемое, непрерываемое и неоспариваемое осуществление господства, как было замечено в американо-мексиканском третейском решении по делу «El Chamizal» от 15 июня 1911 г. [8, с. 258]. Этот же принцип был установлен приговором Международного военного трибунала в Нюрнберге 1 октября 1946 г. В частности, перед Трибуналом было выдвинуто утверждение, что аннексия Австрии была оправдана стремлением к союзу между Австрией и Германией, которое высказывалось во многих кругах. Также утверждалось, что у этих народов было много общих черт, которые делали такой союз желательным, и что в результате цель была достигнута без кровопролития. Трибунал пришел к выводу, что эти утверждения, даже если они правильные, фактически не являются существенными, потому что факты доказывают агрессивность применявшихся для достижения этой цели методов. Решающим фактором была военная мощь Германии, которая готова была вступить в действие в том случае, если бы встретила какое-нибудь сопротивление. Более того, ни одно из этих соображений, что следует из отчета Госсбаха о совещании 5 ноября 1937 г., не являлось мотивом действий А. Гитлера. В этом документе как раз подчеркивается то преимущество, которое приобретает Германия в результате аннексии Австрии с военной точки зрения [9, с. 966]. Так, после оккупации Австрии немецкой армией 12 марта и аннексии Австрии 13 марта А. Йодль сделал в своем дневнике следующую запись: «После аннексии

Австрии Гитлер заявляет, что нет надобности спешить в разрешении чешского вопроса, поскольку сначала нужно переварить Австрию. Однако приготовления к проведению «Зеленого плана» (плана против Чехословакии) следует проводить энергично, с учетом изменившихся стратегических позиций в результате аннексии Австрии» [9, с. 967].

Напомним, что 20 ноября 1945 г. в 10.00 в небольшом городе Нюрнберг (Германия) открылся международный судебный процесс по делу главных нацистских военных преступников европейских стран Оси «Рим – Берлин – Токио»*. Нюрнбергский процесс осуществлял Международный военный трибунал, созданный на основании Лондонского соглашения от 8 августа 1945 г. между правительствами ведущих государств-союзников – СССР, США, Великобритании и Франции, к которому присоединились 19 других стран – членов антигитлеровской коалиции. Основой соглашения стали положения Московской декларации от 30 октября 1943 г. об ответственности гитлеровцев за совершенные зверства, под которой поставили свои подписи руководители СССР, США и Великобритании.

Учреждение Международного военного трибунала стало возможным во многом благодаря созданию на конференции в Сан-Франциско в апреле – июне 1945 г. Организации Объединенных Наций (ООН). Трибунал был учрежден в интересах всех стран – членов ООН, которые по окончании кровопролитнейшей из войн определили своей главной целью избавить грядущие поколения от бедствий войны и вновь утвердить веру в основные права человека, достоинство и ценность человеческой личности. Осудить нацизм – означало покончить с серьезной угроз, способной в будущем привести к новой мировой войне. Во вступительной речи на первом заседании суда председательствующий судья Дж. Лоренс подчеркнул уникальность процесса и его общественное значение для миллионов людей на всей Земле [10]. Организация и

* Страны Оси «Рим – Берлин – Токио» – военный союз Германии, Италии, Японии и других государств, противостоявший во время Второй мировой войны странам антигитлеровской коалиции.

юрисдикция Международного военного трибунала были определены его Уставом, составлявшим неотъемлемую часть Лондонского соглашения, согласно которому он имел право судить и наказывать лиц, которые, действуя в интересах европейских стран Оси, индивидуально или в качестве членов организации, совершили преступления против мира, военные преступления и преступления против человечности. В состав Трибунала вошли судьи – представители от четырех государств-учредителей (по одному от каждой страны), их заместители и главные обвинители. Комитет главных обвинителей представляли: от СССР – Р. А. Руденко, от США – Роберт Х. Джексон, от Великобритании – Х. Шоукросс, от Франции – Ф. де Ментон, а затем Ш. де Риб. На Комитет возлагалось расследование дел главных преступников и их обвинение. Процесс был построен на сочетании процессуальных порядков всех представленных в трибунале государств. Решения принимались большинством голосов. На скамье подсудимых оказалась почти вся правящая верхушка Третьего рейха – высшие военные и государственные деятели, дипломаты, крупные банкиры и промышленники: М. Борман (судился заочно, так как скрылся и не был найден), Г. Геринг, Р. Гесс, К. Дениц, А. Йодль, Ф. Заукель, А. Зейс-Инкварт, Э. Кальтенбруннер, В. Кейтель, Г. Крупп (после признания его неизлечимо больным, дело в отношении него было приостановлено), Р. Лей (повесился в камере до начала процесса), К. фон Нейрат, Ф. фон Папен, Э. Редер, И. фон Риббентроп, А. Розенберг, Х. Франк, В. Фрик, Х. Фриче, В. Функ, Я. Шахт, Б. фон Ширах, А. Шпеер, Ю. Штрейхер и другие. Обвиняемые были участниками всех крупных внутри- и внешнеполитических, а также военных событий с момента прихода А. Гитлера к власти. По словам французского публициста Р. Картье, написавшего в 1946 г. книгу «Тайны войны. По материалам Нюрнбергского процесса», суд над этими людьми олицетворял правосудие над режимом в целом, отдельной эпохой и всей страной [10].

Для суда над главными японскими военными преступниками был создан Международный военный трибунал для Дальнего Востока. Суд длился с 3 мая 1946 г. по 12 ноября 1948 г. Предание

суду японских военных преступников было одним из условий капитуляции. Такое требование выдвигалось в Потсдамской декларации, где было записано: «Мы не стремимся к порабощению японцев, как расы, или уничтожению их, как нации, однако должно быть осуществлено суровое правосудие в отношении всех военных преступников... На вечные времена должно быть устранено влияние тех, кто обманывал японский народ и вовлек его на путь завоевания мирового господства, ибо мы считаем, что мир, безопасность и справедливость невозможны, пока не будет изгнан из мира безответственный милитаризм» [11, с. 36]. Перед Токийским трибуналом предстали: Хиранума, Хирота и Койсо (бывшие японские премьер-министры), Мацуока, Сягеяцу (министры иностранных дел), Араки, Итагаки (военные министры), Минами (член тайного совета, председатель общества «Великая Япония»), МUTO (занимал высшие военные должности в японских оккупационных войсках на Суматре и Филиппинах), Сато (начальник бюро военных дел военного министерства), Нагано (начальник главного морского штаба, советник императора по военно-морским делам), Ока (помощник военно-морского министра, командующий военно-морской базой в Корее), Симада (член Высшего военного совета и начальник главного морского штаба), Осима (посол Японии в Берлине), Сиратори (советник министерства иностранных дел), Того (министр иностранных дел и министр колоний, в 1941–1942 гг. – министр по делам «Великой Восточной Азии»), Кайя (министр финансов), Судзуки (председатель планового комитета при кабинете министров и министр без портфеля, один из руководителей «Ассоциации помощи трону»), Хосино (вице-премьер-министр), Хасимото (идеолог японского империализма и агрессии, организатор фашистского движения молодежи и «Ассоциации помощи трону»), Окава (один из авторов японской расистской «теории»), организатор мукденской провокации в 1931 г.), КидоКеичи (лорд-хранитель печати и главный тайный советник императора) и др. Так, 29 апреля 1946 г. Трибунал принял обвинительный акт, представленный обвинителями, которые в тот же день был вручен всем подсудимым. Первое публичное заседание Трибунала

состоялось 3 мая 1946 г., и только 16 апреля 1948 г. Трибунал удалился на совещание для постановления приговора. Оглашение приговора продолжалось с 4 по 12 ноября 1948 г. Таким образом, процесс в Токио длился более двух лет. Следует отметить, что Суд в Нюрнберге начался 20 ноября 1945 г. и закончился 1 октября 1946 г., т.е. был закончен в течение 11 месяцев. Токийский процесс предоставил убедительные материалы для разоблачения целей японского милитаризма, его опасности для человечества и пагубных последствий прежде всего для японского народа.

В приговоре был подробно описан ход военных действий в районе озера Хасан, дан анализ представленным доказательствам и делается вывод, что нападение японских войск у озера Хасан было запланировано генеральным штабом и военным министром Итагаки и санкционировано, по крайней мере, пятью министрами, которые участвовали в совещании 2 июля 1938 г. Целью нападения могло быть желание «прощупать» силу Советского Союза в этом районе либо стремление захватить стратегически важную территорию на возвышенности, контролирующую коммуникации с Владивостоком и Приморьем. Нападение, которое планировалось и было осуществлено с использованием значительных сил, нельзя рассматривать как простое столкновение между пограничными патрулями. Трибунал также считал установленным, что военные действия были начаты японцами. Хотя военные силы, занятые в конфликте, не были весьма значительными, однако вышеуказанная цель нападения и его результаты (если бы оно было успешным), по мнению Трибунала, достаточны для того, чтобы считать эти военные действия войной. Более того, принимая во внимание действовавшее в то время международное право и позицию японских представителей в предварительных дипломатических переговорах, Трибунал решил, что операции японских войск носили явно агрессивный характер [12, с. 222].

Опыт Нюрнбергского и Токийского международных судебных процессов показал, что агрессоры с помощью разнообразных уловок стремились снять с себя ответственность за нарушения международного права. Не раз они ссылались на то, что

перечисленные нарушения допускались во время вооруженных конфликтов, которые не носили характера войны. Речь шла о так называемых необъявленных войнах. В других случаях агрессоры ссылались на то, что присоединение тех или иных территорий происходило без военных действий, а потому в отношении таких территорий неприменимы законы и обычаи войны. Подобные ссылки, как известно, уже делались в отношении Австрии и Чехословакии, захваченные, как говорится, «без единого выстрела». Никаких оговорок по этому поводу Гаагские конвенции 1907 г. не содержали. В Женевской конвенции от 12 августа 1949 г. это было учтено и в ст. 2 установлено: «Помимо постановлений, которые должны вступить в силу еще в мирное время, настоящая конвенция будет применяться в случае объявленной войны или всякого другого вооруженного конфликта, возникающего между двумя или несколькими Высокими Договаривающимися Сторонами, даже в том случае, если одна из них не признает состояния войны. Конвенция будет применяться также во всех случаях оккупации всей или части территории Высокой Договаривающейся Стороны, даже если эта оккупация не встретит никакого вооруженного сопротивления» [13]. Приговор Международного военного трибунала раскрыл всю неосновательность ссылки подсудимых в Нюрнберге на оговорку *«siomnes»*.*

Таким образом, порядок приобретения государством территории является одним из самых сложных вопросов международного права. При этом практика международных трибуналов однозначно осуждает нелегитимные пути таковых приобретений.

* *Clausulasiomnes* (оговорка всеобщности). Согласно ей положения Конвенции были обязательны «лишь для договаривающихся держав и только в том случае», если воюющие в ней участвуют (ст. 2 IV Гаагской конвенции о законах и обычаях сухопутной войны 1907 г.). В связи с этим, если в войну вступало государство, не являвшееся участником Конвенции, она переставала действовать даже в отношениях между ее участниками. Последующая нормотворческая практика государств пошла по пути отказа от этой оговорки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабурин С. Н. Территория государства (правовые проблемы) [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства» / С. Н. Бабурин. – М., 2005. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z101_page_84.html. – Загл. с экрана.
2. Клименко Б. М. Мирное решение международных споров / Б. М. Клименко. – М. : Междунар. отношения, 1982. – 184 с.
3. Бабурин С. Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы / С. Н. Бабурин. – М. : Изд-во Московс. ун-та, 1997. – 480 с.
4. Зейналов Ф. Военная стратегия Армении и геноцид в Ходжалах: политические и юридические аспекты / Ф. Зейналов // Международное право и проблемы интеграции. – 2014. – № 1 (37). – С. 62–74.
5. Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 квітня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_480. – Назва з екрана.
6. Салимов Р. Ф. Проблемы имплементации принципа территориальной целостности и нерушимости границ государств на современном этапе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Р. Ф. Салимов. – Баку, 2010. – 26 с.
7. Али Бин Абади Г. Х. Мирное урегулирование территориальных споров Йемена с соседними государствами: международно-правовые аспекты [Электронный ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук / Гамаль Хайсем Али Бин Абади. – М., 2000. – 171 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/mirnoe-uregulirovanie-territorialnykh-sporov-iemena-s-sosednimi-gosudarstvami-mezhdunarodno>. – Загл. с экрана.
8. Фердросс А. Международное право / А. Фердросс. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 652 с.

9. Нюрнбергский процесс : сборник материалов : в 2 т. / под ред. К. П. Горшешена, Р. А. Руденко, Н. Т. Никитченко. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1954. – . –

Т. 2 : Приговор Международного военного трибунала. – 1954. – 1134 с.

10. Шепова Н. Нюрнбергский трибунал: неотвратимость наказания [Электронный ресурс] / Н. Шепова. – Режим доступа: <http://www.vpk-news.ru/article.asp?prsign=archive.2005.110.articles.rostrum01>. – Загл. с экрана.

11. Рагинский М. Ю. Милитаристы на скамье подсудимых: по материалам Токийского и Хабаровского процессов / М. Ю. Рагинский. – М. : Юрид. лит., 1985. – 360 с.

12. Ромашкин П. С. Преступления против мира и человечества / П. С. Ромашкин. – М. : Наука, 1967. – 357 с.

13. Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны [Электронный ресурс] / Организация объединенных наций : [сайт]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian_1.shtml. – Загл. с экрана.

***Кононенко В. П.** – кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Досвід міжнародних судових процесів щодо притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне присвоєння територій

Обґрунтовано, що принципи територіальної цілісності та недоторканності кордонів посідає центральне місце в сучасній системі міжнародного права. На основі досвіду Нюрнберзького і Токийського міжнародних судових процесів доведено, що приєднання територій під час таких збройних конфліктів, які не мають характеру війни (неоголошені війни), підлягають відповідальності за порушення міжнародного права.

Ключові слова: територіальна цілісність; самовизначення народу; суверенітет; окупація; анексія.

Valery Kononenko – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of International Law V. N. Karazin Kharkiv National University

Experience in International Litigations Concerning Criminal Prosecution for Illegal Joining Areas

The principles of territorial integrity and inviolability of borders are central to the modern system of international law. At the same time, the struggle for the possession of a territory is always going on. Seizure of a foreign or contested territory without a contract is legal and law-only in the case when there is unbroken, uninterrupted and undisputed implementation of the rule. The experience of the Nuremberg and Tokyo international trials confirmed that the aggressors, trying to absolve themselves of responsibility for violations of international law, has repeatedly referred to the fact that these violations were admitted during these armed conflicts, which were not of the nature of war. It was about the so-called undeclared wars. Aggressors referred to the fact that the accession of certain areas occurred without military action, and therefore in relation to these annexed territories do not apply the laws and customs of war.

For example, the Tribunal was put forward the assertion that the annexation of Austria was justified by the strong desire for union between Austria and Germany, which is expressed in many quarters. It was also alleged that these people had a lot of common features that made this union desirable, and that as a result the target was achieved without bloodshed. The Tribunal concluded that the allegations, even if they are correct, in fact not essential because the facts prove with certainty that the methods used to achieve this goal have been aggressive. The decisive factor was the military might of Germany, which was ready to go into action in the event that if she met any resistance.

Keywords: territorial integrity; self-determination of the people's sovereignty; occupation; annexation.

УДК 343.352(4)

Друзулян Александр Михайлович – магистр юридических наук, специалист Управления кадров Министерства обороны Республики Молдова;

Нестор Сергей Лазарович – магистр юридических наук, преподаватель кафедры уголовно-процессуального права и криминалистики Академии «Штефан чел Маре» МВД Республики Молдова

ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ (ФИНЛЯДИЯ, ЛИТВА, СЛОВЕНИЯ, НИДЕРЛАНДЫ И СЛОВАКИЯ)

Рассмотрен опыт ряда государств Европы в области противодействия коррупции. На основе анализа имеющегося материала констатируется, что исключительно репрессивные антикоррупционные меры дают прямо противоположный результат.

Ключевые слова: меры противодействия коррупции; социальная справедливость; рыночная экономика.

Коррупция представляет собой угрозу для демократии, верховенства права, социальной справедливости и правосудия, подрывает принципы эффективного управления, рыночную экономику, угрожая стабильности государственных учреждений.

Опыт ряда европейских стран показывает, что большинство антикоррупционных мер привели в основном к карательным действиям, эффект которых не оправдал возложенных надежд. Таким образом, цивилизация третьего тысячелетия находится перед дилеммой: продолжать политику репрессивного социального контроля или усилить

непроизвольные многосекторные практики по предупреждению коррупции. Для решения этой задачи необходимо выполнить сравнительный анализ наилучших европейских практик в данной сфере. Соответственно, для анализа были отобраны такие страны, как Финляндия, Литва, Словения, Нидерланды и Словакия, считающиеся наиболее показательными в процессе предотвращения и противодействия коррупции в государственном управлении.

Финляндия

В Финляндии коррупция не воспринимается как серьезная угроза, в связи с чем не существует какой-либо национальной стратегии по борьбе с этим феноменом.

В 1996 г. финский парламент одобрил свою первую программу, направленную на уменьшение экономической преступности. Текущий план действий охватывает период 2012–2016 гг., но антикоррупционные меры не относятся к числу приоритетных задач этой программы. В то же время существует программа по обеспечению внутренней безопасности, касающаяся рисков коррупции при госзакупках.

В 2002 г. Министерство Юстиции создало специальную антикоррупционную сеть, которая предусматривает проведение регулярных заседаний для обсуждения и обмена информацией. Она по-прежнему активна.

Что касается нормативно-правовой базы по борьбе с коррупцией, то финское законодательство изменялось постепенно с течением времени, чтобы соответствовать международным конвенциям и обязательствам Европейского Союза. Система уголовного правосудия Финляндии налажена очень хорошо, будучи в состоянии протостоять случаям коррупции на самом высоком уровне.

В свою очередь, в административной практике она характеризуется высокими стандартами качества, относительно неиерархической структурой и лишь изредка – политизацией ключевых позиций на государственной службе. Залогом успешности модели практики в сфере предупреждения

коррупции и борьбы с ней служат ряд принципов, на которых она основывается, а именно:

- верховенство права;
- предотвращение конфликта интересов (общее и абсолютное требование, чтобы ни одно должностное лицо не могло участвовать в принятии решений при наличии в него или его близких родственников личного интереса);
- принятие решения более чем одним чиновником;
- простота и прозрачность административных и судебных систем;
- общественный контроль за деятельностью государственных служащих;
- изучение положений законов;
- инновация E-democracy (большинство запросов и заявок могут быть поданы в режиме он-лайн через Интернет);
- легкость и доступность обращения в суд в случае нарушения чьих-либо прав.

Литва

Последние 20 лет правительство Литвы жестко боролось с коррупцией. Были приняты различные законы о коррупции, произошли изменения в государственном управлении, были реализованы несколько национальных программ по борьбе с коррупцией, создано независимое агентство по борьбе с коррупцией. Литва также стала членом ряда международных организаций, присоединилась к антикоррупционным правовым документам.

Реализовывая стратегию по совершенствованию системы государственных закупок, правительство Литвы стремится к большей прозрачности, эффективности и конкурентоспособности. Кроме того, Национальная программа по борьбе с коррупцией устанавливает конкретные цели в области государственных закупок: 80 % аукционов должны проводиться в электронном виде, а стоимость тендеров не должна превышать частный сектор более чем на 7 %.

Коррупция в сфере государственных закупок создает серьезные проблемы на местном уровне. Были случаи, когда должностные лица на уровне муниципалитетов приговаривались к тюремному заключению за взяточничество в государственных закупках.

Словения

Антикоррупционное законодательство Словении довольно хорошо развито. Посредством Акта о целостности и предупреждении коррупции, принятого в 2010 г. и измененного в 2011 г., здесь создали прочную правовую основу для поддержки политики по предотвращению коррупции среди чиновников, четко определив обязанности и полномочия Комиссии по предупреждению коррупции, а также обеспечив механизмы контроля.

В 2012 г. Данная Комиссия установила, что в декларации о доходах некоторых политических лидеров, в том числе семи глав политических партий, представленных в парламенте, нарушены положения законодательства декларировании имущества. С юридической точки зрения, Комиссия может накладывать относительно небольшие штрафы, если данные в декларации о доходах и имуществе являются ложными или неполными. Если государственный служащий не представит необходимые данные в течение времени, установленного законом, Комиссия может затребовать, чтобы работодатель сократил его зарплату на 10 %.

В сфере госзакупок Словения является примером хорошо отлаженной практики с точки зрения прозрачности государственных расходов. Интерактивное приложение Supervisor предоставляет информацию о сделках, проведенных государственными органами. Это приложение не отслеживает сделки госкомпаний или те, в которых государству принадлежит значительная доля. В 2013 г. приложение Supervisor получило Премию Организации Объединенных Наций за вклад в развитие государственной службы.

Нидерланды

В 2005 г. правительство страны разработало политику «Предупреждение коррупции», которая включает в себя план профилактики и борьбы с коррупцией по таким направлениям:

установление политики целостности, нацеленной на разработку правил, их уяснение и соблюдение;

совершенствование внутренних расследований в случаях нарушения целостности, в том числе коррупции;

повышенное внимание к нарушению целостности, включая коррупцию;

обеспечение соблюдения судебных правил в случаях коррупции;

улучшение сотрудничества между правительством и госслужащими, с одной стороны, и общественными организациями, с другой стороны.

Государственный сектор воспринимается не как коррумпированный, а как прозрачный, он также обеспечивается кодексами поведения для государственных служащих, ориентируется на целостность. Правила предусматривают, что государственные служащие должны информировать о конфликтах интересов и возможном злоупотреблении властью. В 2006 г. в Закон о государственных служащих и в некоторые другие законы были внесены поправки, предусматривающие обязательное осуществление политики целостности публичных должностных лиц.

Правительство Нидерландов создало и эффективно реализовало национальную стратегическую правовую базу по борьбе с коррупцией. Последние изменения правовых норм включают увеличение санкций за коррупцию (например повышение штрафа до 10 % от оборота организации).

Также были внедрены инновационные методы борьбы с коррупционерами на местном уровне. Во многих населенных пунктах разработаны инструменты поддержки этического поведения и целостности среди политиков, представителей местных и региональных администраций. Примером хорошей практики в этой связи является создание Управления целостности в Амстердаме, которая способствует как на

политическом и местном уровне, так и среди частных компаний, являясь пунктом контакта для людей, которые хотят сообщить о нарушениях правил целостности.

Хотя голландские усилия для обеспечения общественного доверия к государственным институтам зарегистрировали значительные результаты, до сих пор нет никаких конкретных механизмов мониторинга для многих из существующих мер (например декларации интересов членов парламента).

Словакия

В 2011 г. правительством был одобрен государственный стратегический план, который включает следующие меры: реструктуризация судебной системы с целью повышения прозрачности судебных решений, отбор судей и председателей судов на конкурсной основе, ужесточение правил для судебного управления и установление четких положений по государственным закупкам. Тем не менее, некоторые аспекты плана были признаны невыполнимыми.

С учетом минимального прогресса на центральном уровне в местных органах власти создали свои собственные антикоррупционные стратегии. Таким образом, они поддерживаются общественными дебатами, которые вместе с новыми мерами транспарентности создают возможности для постоянного улучшения мер по антикоррупционной борьбе в Словакии.

Стоит отметить, что в Словакии проблемы в связи с законодательством и его реализацией, ощущение отсутствия независимости части судебной системы и тесных связей между политической элитой и бизнес-средой ограничивают эффективность созданной антикоррупционной нормативной базы.

Таким образом, согласно анализируемой информации, Словения является наиболее успешным примером хорошо отлаженной практики с точки зрения прозрачности государственных расходов и законодательной базы о деятельности по лоббированию, облегчая достижение прозрачности на рынке. Кроме того, расширенная роль и работа Комиссии по предупреждению коррупции в Словении является важным источником информации и обучения для властей других стран, осуществляющих аналогичную деятельность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Европейская Комиссия / Специальный доклад ЕС по борьбе с коррупцией и Отчет Флэш Евробарометр, 2014.
2. Группа государств по борьбе с коррупцией / Отчеты об оценке № 3 и 4 для Финляндии, Литвы, Словении, Нидерландов, Словакии, 2013.
3. Всемирный Банк / Меры по борьбе с коррупцией в государственном секторе: опыт других стран и ситуация в Латвии, 2006.
4. Отделение Организации Объединенных Наций – Департамент борьбы с наркотиками и преступностью / Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции, 2004.
5. Комиссия по предупреждению коррупции, Словения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kpk-rs.si/en>. – Загл. с экрана.
6. Сеть Организации Объединенных Наций по вопросам государственного управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://workspace.unpan.org>. – Загл. с экрана.

Дрегулян О. М. – магістр юридичних наук, спеціаліст
Управління кадрів Міністерства оборони Республіки Молдова;

Нестор С. Л. – магістр юридичних наук, викладач
кафедри кримінального-процесуального права і криміналістики
Академії «Штефан чел Маре» МВС Республіки Молдова

Досвід протидії корупції в європейських країнах (Фінляндія, Литва, Словенія, Нідерланди та Словаччина)

Розглянуто досвід низки держав Європи у сфері протидії корупції. На основі аналізу наявного матеріалу констатовано, що застосування суто репресивних антикорупційних заходів має прямо протилежний результат.

Ключові слова: заходи протидії корупції; соціальна справедливість; ринкова економіка.

Aleksander Dregulian – Master of Law, Specialist of Staff Department, Ministry of Defence, Republic of Moldova;

Sergey Nestor – Master of Law, Senior Lecturer, Criminal Procedure Law and Forensic Sciences Branch, «Stefan cel Mare» Academy, Ministry of Internal Affairs, Republic of Moldova

Corruption Combating Experience in European States (Finland, Lithuania, Slovenia, Netherlands and Slovakia)

This article is concerning on providing some European states' corruption combating experience overview. In author's opinion, the experience of these countries is of special interest for Ukraine.

The mentioned experience shows that mostly punishment anticorruption measures led to extremely opposite effect. That's why the dilemma is been aroused: what is the best way to solve the problem of corruption – either to continue the policy of repressive social control or enhance the corruption prevention practice?

Finnish legislation was gradually amended to be fully tailored to international conventions and EU commitments. Finland has a very effective system of criminal justice which is able to tackle corruption even on the highest level. In administrative practice it is characterized by high quality standards with regard to its hierarchical structure and seldom the politicization of key state service positions.

Lithuania has become a member of many international organizations and ratified anticorruption documents. Its government implements a strategy to improve this process through enhancement of transparency, efficiency and competitiveness. National program on corruption combating also establishes specific goals in the state procurement area: 80 % of auctions will be performed online and the private sector in tender costs will not exceed 7 %.

In the area of state procurement Slovenia shows good practice in terms of state expenditures' transparency. Interactive application «Supervisor» provides information on all the stages of this process; in 2013 «Supervisor» was awarded with the UN Prize for State Development Contribution.

State sector in the Netherlands is not taken as corrupted but completely transparent due to officials' commitment to the codes of conduct aimed at integrity development. Rules also stipulate that statesmen must inform the public of conflicts of interests and potential misuse of power. The last amendments of legal norms include imposing extra sanctions (e.g. raising the fine up to 10 % of the organization sale).

Taking into account the minimal progress on Slovakia's governmental level, local authorities designed their own anticorruption strategies with NGOs assistance. They are supported by public debates which provide opportunities for continuous state anticorruption campaigns to be implemented. There are still enough obstacles for the effective application of anticorruption legislation due to lack of judiciary independence and interaction between political elite and private sector.

Keywords: anticorruption measures; social equity; market economy.

УДК 341.45

Лисенко Олена Володимирівна –
аспірантка кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖДЕРЖАВНОГО РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ

Здійснено аналіз сучасного стану організації міждержавного розшуку на прикладі країн – учасниць Співдружності Незалежних Держав. Розкрито зміст нормативного забезпечення цього процесу. Висвітлено проблемні питання безпосередньої співпраці правоохоронних органів окремих таких країн під час здійснення розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду.

Ключові слова: міждержавний розшук підозрюваного, обвинуваченого, підсудного; нормативне забезпечення міждержавного розшуку; здійснення розшуку осіб, які переховуються від слідства та суду; Співдружність Незалежних Держав.

Важливою складовою діяльності правоохоронних органів у сфері розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду, є організація такого розшуку в міждержавному масштабі. Україна є учасником багатьох міждержавних угод, що так чи інакше стосуються особливостей здійснення кримінального переслідування осіб за участі правоохоронних органів інших держав. Такі особливості визначаються положеннями окремих європейських конвенцій, використанням можливостей Європолу, Інтерполу, численними нормативними документами країн – учасниць Співдружності

Незалежних Держав (СНД), а також договорами про надання правової допомоги, укладеними Україною з окремими державами.

Питання щодо організації та здійснення міждержавного розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду, не було належно досліджено в умовах трансформації кримінального процесуального законодавства в Україні, за винятком нечисленних наукових публікацій [1–5]. Водночас практично відсутні наукові праці із зазначеної проблематики в контексті країн – учасниць СНД.

З огляду на це, аналізу потребують міжнародні угоди, а також сучасні умови у відносинах між окремими країнами СНД і безпосередньо практика організації правоохоронними органами міждержавного розшуку осіб зазначеної категорії.

Досить часто особи, які вчинили злочин в Україні, переховуються від правосуддя на території інших держав, де для них створено досить комфортні умови проживання та роботи, що сприяє уникненню відповідальності за вчинене злочинне діяння. Практика правоохоронних органів України свідчить про значну кількість осіб, які тривалий час переховуються в країнах пострадянського простору. Це варто пояснювати відносною простотою перетину кордонів таких країн та подекуди відсутністю фактичного контролю за цим процесом, неналежним обліком осіб, котрі перетинають кордони таких країн. В окремих випадках перетин кордону здійснюється поза пунктами пропуску, оскільки між окремими країнами найчастіше існує лише символічний кордон. У країнах пострадянського простору громадяни України можуть досить легко знайти роботу, у них фактично не виникає проблем щодо мовного спілкування, вони шанують розгалужені родинні зв'язки тощо. Як свідчить практика правоохоронних органів, ці обставини є визначальними у виборі країни переховування осіб від органів досудового розслідування та суду.

На перший погляд, в організації діяльності правоохоронних органів окремих країн пострадянського простору щодо фактичного розшуку осіб зазначеної категорії проблем не існує. Однак таке враження є хибним. Попри відсутність мовних проблем у організації співпраці

правоохоронних органів, простежується ціла низка інших труднощів політичного характеру в міждержавному спілкуванні та взаємних претензій, зокрема територіального характеру. Такі проблемні питання іноді є вирішальними у фактичній організації взаємодії країн у цій сфері.

На пострадянському просторі організація розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду, здійснюється на основі положень Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р., Договору держав – учасниць СНД про міждержавний розшук осіб від 10 грудня 2010 р., Угоди про обмін інформацією у сфері боротьби зі злочинністю, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. за № 823 та відповідних інструкцій щодо особливостей організації такого розшуку, зокрема Інструкції про єдиний порядок здійснення міждержавного розшуку осіб від 7 вересня 2007 р.

Договір про міждержавний розшук осіб від 10 грудня 2010 р. передбачає створення дієвого механізму співробітництва правоохоронних органів держав – учасниць СНД у міждержавному розшуку осіб із метою застосування ефективних заходів щодо захисту законних прав і свобод людини та громадянина. Варто відзначити, що Україна не є учасником вищезазначеного Договору, оскільки вона його не підписала, не виконала відповідних процедур щодо приєднання до нього, донині не здійснивши відповідних внутрішньодержавних процедур, необхідних для набуття ним чинності.

Відповідно до відомостей про виконання внутрішньодержавних процедур за Договором держав – учасниць СНД про міжнародний розшук осіб від 10 грудня 2010 р., станом на 10 січня 2011 р. зазначений Договір підписали: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан. Із 24 серпня 2011 р. документ набув чинності в Республіці Білорусь, Киргизькій Республіці, Республіці Узбекистан; із 14 грудня 2011 р. –

у Азербайджанській Республіці; із 19 квітня 2012 р. – Республіці Таджикистан; із 29 липня 2012 р. – Республіці Молдова [6].

Україна вживала заходів щодо приєднання до зазначеного Договору, про що свідчить відповідний проект Закону України «Про приєднання України до Договору держав – учасниць СНД про міждержавний розшук осіб» від 27 вересня 2013 р. № 0042 [7], однак Верховна Рада України донині його не прийняла.

Відповідно до Угоди про обмін інформацією у сфері боротьби зі злочинністю, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2011 р. № 823 [8], інформаційне забезпечення взаємодії правоохоронних органів здійснюється шляхом використання масиву централізованих оперативно-довідкових, криміналістичних та розшукових обліків, а також статистичної й архівної інформації Міждержавного інформаційного банку, власником якого є МВС Російської Федерації. Окрім загальних питань інформаційного забезпечення протидії злочинності в окремих країнах – учасницях СНД, МВС Російської Федерації за допомогою розшукових обліків має здійснювати інформаційне забезпечення діяльності з розшуку осіб, оголошених компетентними органами Сторін у міждержавний розшук.

На сьогодні міждержавний розшук Україна здійснює на рівні МВС України. Цей процес регламентовано відповідним нормативним документом – Інструкцією про єдиний порядок здійснення міждержавного розшуку осіб від 7 січня 2007 р. Рішення Ради міністрів внутрішніх справ країн – учасниць СНД «Про затвердження нової редакції Інструкції про єдиний порядок здійснення міждержавного розшуку осіб» підписали: Україна, Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Узбекистан.

Зазначений міждержавний розшук полягає в здійсненні комплексу оперативно-розшукових, пошукових, інформаційно-аналітичних та інших заходів, спрямованих на виявлення, затримання осіб, які переховуються від органів досудового

розслідування або суду та ухиляються від відбування кримінального покарання на територіях країн СНД.

Відповідно до п. «б» ст. 1 Договору держав – учасниць СНД про міждержавний розшук осіб, метою здійснення міждержавного розшуку є: встановлення місцезнаходження осіб, які ухиляються від виконання рішення судів за позовами; виявлення місця перебування осіб, зниклих безвісти, або тих, хто втратив зв'язок із родичами; встановлення особи людини, яка не здатна повідомити про себе установчі дані; встановлення особи людини за непізнаним трупом, а також надання інформації про всі категорії осіб, що розшукуються і встановлюються, які перебувають поза межами держави-ініціатора розшуку, але на територіях країн-учасниць.

Безпосередньо міждержавний розшук полягає в здійсненні обміну оперативною, розшуковою, оперативно-довідковою, криміналістичною та іншою інформацією про осіб, яких розшукують. Запит щодо здійснення розшуку конкретних осіб надсилають до відповідного територіального органу МВС запитуваної сторони й до Бюро з координації протидії організований злочинності та іншим небезпечним видам злочинів на території СНД (м. Москва). Спільно зі співробітниками запитуваної сторони можливо здійснювати заходи щодо планування та реалізації оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місцезнаходження осіб, яких розшукують, а також їх безпосереднього затримання. Зазначені дії можуть відбуватися шляхом направлення представників правоохоронних органів, за погодженням із їх компетентними органами, у службові відрядження для координації дій у межах проведення оперативно-розшукових заходів із розшуку осіб, котрі переховуються від органів досудового розслідування та суду.

Співпраця правоохоронних органів держав – учасниць СНД має також інші форми, зокрема: 1) сприяння підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації кадрів; 2) обмін законодавчими й іншими нормативними правовими актами, методичними рекомендаціями з питань організації розшуку осіб; 3) участь у формуванні та забезпеченні функціонування

централізованої інформаційної системи щодо міждержавного розшуку осіб тощо.

Інформаційне забезпечення розшуку осіб здійснюється шляхом використання можливостей формування та ведення централізованого масиву міждержавного розшуку осіб. Формування й забезпечення функціонування централізованої інформаційної системи міждержавного розшуку осіб здійснює Головний інформаційно-аналітичний центр МВС Російської Федерації в межах Міждержавного інформаційного банку.

Міждержавний розшук осіб передбачає надсилання зацікавленою стороною (правоохоронними органами) відповідних запитів щодо здійснення розшуку конкретних осіб та інших звернень. За наявності певної інформації, що може бути корисною для правоохоронних органів інших держав, її надсилають без запиту.

Запит щодо розшуку осіб надсилають у письмовій формі на офіційному бланку компетентного органу запитуючої сторони. Його підписує керівник цього органу та завіряє гербовою печаткою. У разі необхідності термінового отримання інформації запит можуть надавати запитуваній стороні з використанням технічних засобів передачі інформації, а саме: шифротелеграмами; в електронному вигляді магістральною мережею передачі даних; із використанням інших технічних засобів передачі тексту; усно з подальшим обов'язковим письмовим підтвердженням у строк не пізніше ніж через три доби.

Запит щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та слідства, має містити таку інформацію: 1) найменування компетентних органів запитуючої та запитуваної сторін; 2) номер, дату і підставу заведення розшукової справи; 3) мету й обґрунтування запиту; 4) за необхідності – опис особливого порядку виконання запиту й обґрунтування цієї необхідності; 5) інші відомості, що можуть бути потрібними для виконання запиту.

За наявності певних підстав виконання запиту щодо розшуку осіб може бути відкладено або в його виконанні може бути відмовлено. Підставами для такої відмови є: можливість завдання шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку чи іншим

інтересам держави або якщо виконання запиту може суперечити національному законодавству чи міжнародним зобов'язанням запитуваної сторони. Про відмову у виконанні запиту або затримку в його виконанні інформують компетентний орган запитуваної сторони із зазначенням причини відмови або затримки.

У разі, коли заходами щодо розшуку осіб безпосередньо територіальних органів МВС окремих держав не вдалося встановити місцезнаходження конкретних осіб, вдаються до заходів із міждержавного розшуку на території країн СНД. Відповідну інформацію про розшук осіб надсилають усім компетентним органам таких країн для здійснення оперативно-розшукових та інших заходів щодо встановлення місцезнаходження осіб, котрих розшуковують.

Наявність численних нормативно-правових документів щодо здійснення міждержавного розшуку осіб нині не розв'язує всіх наявних проблем щодо його фактичної організації. Аналіз діяльності правоохоронних органів України свідчить про те, що останнім часом розшук осіб, які переховуються від слідства та суду, з використанням інструментарію правової допомоги країн СНД фактично не працює. Водночас наявні правові механізми розшуку таких осіб можуть бути досить ефективними за належного виконання процедур, викладених у відповідних нормативних документах. Переважно це пов'язано з політичною складовою вирішення таких питань. Практика свідчить, що впродовж останніх десяти років від Російської Федерації фактично не можна отримати інформації про окремих осіб, які вчинили злочини на території України та розшуковуються правоохоронними органами. Так, починаючи ще з 2004 р. Україна не може отримати дані щодо окремих високопосадовців, які переховуються на території Російської Федерації, зокрема колишнього міністра внутрішніх справ України Білокозя, колишнього керівника Державного управління справами Бакая тощо. Україна також не змогла отримати необхідної інформації від правоохоронних органів Російської Федерації щодо факту отруєння президента України Ющенка та розшуку осіб, причетних до цієї події.

Ситуація щодо співробітництва правоохоронних органів України та Росії ще більше загострилась із моменту подій на Майдані взимку 2013–2014 рр., а також після втечі з країни колишнього Президента Януковича та прем'єр-міністра Азарова. Фактично неможливо отримати інформацію щодо осіб, які брали участь у розстрілі громадян на Майдані в Києві у лютому 2014 р. та переховуються на території Російської Федерації. Таким чином, на сьогодні відсутня дієва співпраця між Україною та Росією у сфері протидії злочинності, що дедалі більше ускладнюється тим, що окремі підрозділи Збройних сил та правоохоронних органів Росії беруть участь у військових діях на території Донецької та Луганської областей.

У 2014 р. на рівні Верховної Ради України неодноразово ставилося питання про вихід України із СНД [9]. Так, 13 жовтня 2014 р. було зареєстровано проект Закону «Про зупинення дії Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав» за № 5156 [10]. До того ж, Верховна Рада України ухвалила Постанову «Про визнання Російської Федерації державою-агресором» за № 1854. Ситуація у сфері міждержавного співробітництва щодо протидії злочинності вимагає від правоохоронних органів змінену напрямів та організації такої співпраці.

Україна неодноразово наголошувала на невиконанні Росією вимог нормативних документів щодо організації міждержавного розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Глава МВС України А. Аваков, коментуючи повідомлення правоохоронних органів Росії про те, що російська сторона не отримувала запитів про видачу Україні її колишніх високопосадовців, констатував необхідність змінення наявного порядку співпраці в міждержавному розшуку [11]. Він також зазначив, що всім країнам-членам СНД буде направлено пропозиції про співпрацю в цій сфері на основі двосторонніх відносин [12].

За ініціативи МВС України в січні 2015 р. було підготовлено необхідні нормативні документи для виходу з неефективної системи розшуку злочинців, яка функціонує в СНД. Кабінет Міністрів України 4 лютого 2015 р. прийняв

відповідну Постанову «Про вихід з Угоди про обмін інформацією у сфері боротьби зі злочинністю» № 44, яку було підписано в м. Астана 22 травня 2011 р.

МВС України призупинило надання інформації про розшукуваних осіб до єдиної інформаційної бази країн – учасниць СНД. Причиною прийняття такого рішення є те, що Росія не виконує свої зобов'язання відповідно до вимог нормативних міждержавних документів щодо організації міждержавного розшуку осіб, ігноруючи інформацію про розшук осіб, які переховуються від українських правоохоронців.

За повідомленнями МВС України [13], Головний інформаційно-аналітичний центр МВС Росії, систематично не реагуючи на запити України, не відобразив у системі розшуку в країнах СНД інформацію про розшук 24 осіб, серед яких колишній президент-утікач Віктор Янукович та экс-прем'єр Микола Азаров.

МВС України має намір вийти з системи міжнародного розшуку в межах СНД із метою остаточного переходу на інші механізми міжнародної співпраці в правоохоронній діяльності. Ідеться про укладання прямих двосторонніх договорів із країнами-партнерами, а також про вдосконалення взаємодії в межах Інтерполу.

Організація розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, вимагає комплексного підходу на міждержавному рівні, вирішення питань нормативного забезпечення, створення сучасних інформаційних ресурсів, удосконалення підготовки кадрів правоохоронних органів та їх відповідної співпраці з компетентними органами інших держав на двосторонній основі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кривонос І. С. Здійснення розшуку підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / І. С. Кривонос // *Право і Безпека*. – 2012. – № 4. – С. 169–173.

2. Стратонов В. Проблеми розмежування понять «розкриття», «розшук» та «розслідування» щодо злочинів

минулих років / В. Стратонов, В. Літвін // Вісник прокуратури. – 2014. – № 3. – С. 90–95.

3. Степанов О. С. Розшук підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. С. Степанов // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 216–219.

4. Барановська О. М. Суб'єктивний фактор в описі зовнішності підоблікових елементів АППС «Розшук» та «Пізнання» / О. М. Барановська // Кримський юридичний вісник. – 2007. – Вип. 1 (1). – С. 19–28.

5. Ляшук О. М. Міжнародний розшук як одна з форм міжнародного співробітництва держав / О. М. Ляшук // Право і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 288–293.

6. Відомості про виконання внутрішньодержавних процедур за Договором держав – учасниць СНД про міжнародний розшук осіб від 10 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_p65. – Назва з екрана.

7. Результати пошуку законопроектів, зареєстрованих Верховною Радою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10008&num_s=2&num=&date1=&date2=&name_zp=%D1%E F%B3%E2%E4%F0%F3%E6%ED%EE%F1%F2%B3+%CD%E5%E7%E0%EB%E5%E6%ED%E8%F5+%C4%E5%F0%E6%E0%E2 &out_type=&id=. – Назва з екрана.

8. Угода втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 44 «Про вихід з Угоди про обмін інформацією у сфері боротьби зі злочинністю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/44-2015-%D0%BF>. – Назва з екрана.

9. У Верховній Раді України зареєстрували проект постанови про вихід із СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/900021-u-vr-zareestruvali-proekt-postanovi-pro-vihid-iz-snd.html>. – Назва з екрана.

10. Про зупинення дії Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс] : проект Закону

України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52296. – Назва з екрана.

11. Україна готує документи про вихід із системи розшуку СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2015/01/12/ukrayina_hotuye_dokumenty_pro_vykh_id_iz_systemy_rozshuku_snd__avakov. – Назва з екрана.

12. МВС України готує документи для виходу з неефективної системи розшуку злочинців, яка функціонує в СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247864153&cat_id=244277212. – Назва з екрана.

13. МВС перестало вносити в базу СНД інформацію про розшукуваних осіб [Електронний ресурс] // Depo.ua : [сайт]. – Режим доступу: <http://www.depo.ua/ukr/politics/mvd-perestalo-vnositi-v-bazu-sng-informatsiyu-o-razyskivaemyh-20012015183900>. – Назва з екрана.

Лысенко Е. В. – аспірантка кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Современное состояние и проблемы организации межгосударственного розыска лиц, скрывающихся от органов досудебного расследования и суда

Осуществлен анализ современного состояния организации межгосударственного розыска на примере стран-участниц Содружества Независимых Государств. Раскрыто содержание нормативного обеспечения данного процесса. Рассмотрены проблемные вопросы непосредственного сотрудничества правоохранительных органов отдельных стран-участниц в ходе осуществления розыска лиц, скрывающихся от следствия и суда.

Ключевые слова: межгосударственный розыск подозреваемого, обвиняемого, подсудимого; нормативное обеспечение межгосударственного розыска; осуществление розыска лиц, скрывающихся от следствия и суда; Содружество Независимых Государств.

*Elena Lysenko – Post Graduate Student of the Department
of Justice Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Current Status and Problems of Interstate Searching for People who Fleeing from the Pre-Trial Investigation and Trial

The article is a comprehensive research into current state and characteristics of organization of interstate manhunt (in the member states of the CIS (Commonwealth of Independent States), legal specifications of tracking fugitives and police units' cooperation issues of tracking fugitives in member states of the CIS.

Fugitives are frequently hiding from the law abroad at post-Soviet countries regarding to the easy procedure of crossing the border, the lack of proper registration of people, ease of finding a job, branched family ties across post-Soviet countries and the absence of a language barrier.

There are many political and international communication problems between post-Soviet countries. It leads to many problems in the system of interstate tracking fugitives that include, according to the CIS Charter: communications and database assistance between criminal police authorities.

The analysis of legal documents led us to conclude that *judicial* cooperation between the CIS-countries *de facto* doesn't work. Despite the fact that the CIS Charter includes legal mechanisms that in general are known to be effective, they don't work due to the political component in addressing such issues.

According to practice, during the last 10 years police authorities of Russian Federation don't give any information on criminal fugitives who committed crimes in Ukraine and fled from custody to Russian Federation. For example, starting from 2004 Ukraine can't get any information about 24 officials who are hiding from law enforcement in the Russian Federation: the wanted former Minister of Internal Affairs of Ukraine Mykola Bilokon, the wanted former chief of Ukraine's state property management Ihor Bakay.

Also Ukraine wasn't able to get any information about the case of President Viktor Yushchenko's poisoning. The situation of an interstate communication has become even more problematic after events on Maidan, President Yanukovich escape to Russian Federation and the fact that Russian regular troops are fighting in eastern Ukraine.

Ukraine didn't ratify the CIS Charter. At the moment there is a bill introduced to Ukraine's parliament to denounce the ratification of CIS Charter. Also at present moment Ministry of Internal Affairs of Ukraine stopped providing information on tracking fugitives to the database of CIS-countries. Ministry of Internal Affairs of Ukraine intends to withdraw from the system of international wanted list in the CIS.

Keywords: interstate search of the suspect, accused, defendant; regulatory support inter-state investigation; recovering persons hiding from investigation and trial; Commonwealth of Independent States.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.21(477)(077)

Панов Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НАПрН України, завідувач кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВАЖЛИВИЙ КРОК ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ

Рец. на кн.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєва. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

Загальновідомо, що Кримінальний кодекс (КК) України – це закон, який потребує абсолютно точного застосування. Обов'язковою передумовою правильного використання зазначеного нормативного акта уповноваженими особами є безпомилкове тлумачення його змісту, розуміння кожного слова та кожної букви закону про кримінальну відповідальність. Вирішення цих завдань можливо лише за наявності комплексного науково-практичного коментаря КК України. Такі видання завжди посідають одне з чільних місць у юриспруденції та мають особливе значення для будь-кого з правників, оскільки фактично стають настільними книгами фахівців. Крім цього, звернення до положень науково-практичного коментаря КК України має важливе профілактичне значення та дає змогу кожному громадянину чітко визначити межі своєї правомірної поведінки й не виходити за них у повсякденному житті,

усвідомлюючи зміст кримінальної відповідальності, передбаченої за вчинення певного злочину.

Нині в Україні опубліковано кілька авторитетних видань коментарів до КК України 2001 року, підготовлених різними авторськими колективами. На нашу думку, це є цілком закономірним явищем, яке свідчить про досить високий рівень розвитку кримінально-правової науки в нашій державі. Наявність різних варіантів коментарів позитивно впливає на практику застосування кримінального закону, оскільки такі праці не лише доповнюють одна одну з тих чи інших питань, а й дають змогу юристам обрати найбільш правильні рішення під час застосування норм КК України. Також різні підходи в тлумаченні одних і тих самих кримінально-правових положень дають змогу виявити недоліки та прогалини закону про кримінальну відповідальність, сприяючи їх усуненню, зокрема законодавчим шляхом та шляхом видання відповідних роз'яснень Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Характерною особливістю наданого на рецензування науково-практичного коментаря КК України (за загальною редакцією докторів юридичних наук, професорів О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея) є склад авторського колективу, до якого увійшли високоповажні та відомі науково-педагогічні працівники Національної академії внутрішніх справ, що є однією з переваг дослідження порівняно з іншими аналогічними виданнями. Незаперечною перевагою науково-практичного коментаря є те, що автори вперше дослідили питання, пов'язані з діяльністю Національної поліції (зокрема, у виданні детально розкрито умови правомірності застосування вогнепальної зброї та спеціальних засобів поліцейськими, а також питання їх кримінально-правового захисту).

З огляду на певні зміни, яких зазнало законодавство про кримінальну відповідальність протягом останніх майже 15 років, актуальність зазначеної праці не викликає сумнівів. Автори детально проаналізували та зробили посилання на понад тисячу нормативно-правових актів, зважаючи на напрацьовану

слідчу та судову практику, що дало змогу, з урахуванням практичної складової, бути корисним працівникам органів Національної поліції, прокуратури, служби безпеки, суддям, адвокатам, здобувачам вищої освіти в юридичних навчальних закладах, а також усім особам, які цікавляться кримінальним правом.

Поставлене перед авторами завдання щодо коментування Кодексу, вирішено шляхом системно-структурного аналізу загальнотеоретичних і галузевих понять, розкриття системних зв'язків між кримінально-правовими інститутами, статтями, уміщеними в КК України та в інших нормативно-правових актах. Автори логічно, структуровано й послідовно подають матеріал: здійснюють коментування за традиційною структурою складу злочину, чітко визначають основні поняття й терміни, максимально деталізують юридично значущі ознаки складу злочину, виокремлюючи наукову, практичну та інформаційну частини коментування. Наприкінці кожного коментованого розділу наведено перелік сучасних наукових праць (переважно сучасні монографії, дисертаційні дослідження та періодичні видання), які можуть бути додатково вивчені задля більш детального з'ясування специфіки певного кримінально-правового феномену.

Водночас доцільно було б приділити більше уваги проблемним питанням кваліфікації злочинів з огляду на конкретизацію положень відповідних постанов Пленуму Верховного Суду України, а також способам подолання юридичних колізій.

Загалом усе викладене вище дає змогу стверджувати, що поданий на рецензування науково-практичний коментар КК України є вагомою теоретичною та прикладною працею, яка розв'язує нагальні проблеми науки кримінального права й законодавства, буде корисною для використання в навчальному процесі в умовах освітньої реформи та для правозастосовної практики.

Панов Н. И. – доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, академик НАПрН Украины, заведующий кафедрой уголовного права № 2 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Важный шаг к решению проблем правоприменительной практики

Рец. на кн.: Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [и др.] ; под общ. ред. А. Н. Джужу, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – Киев : Юринком Интер, 2016. – 1064 с.

***Mykola Panov** – Doctor of Law, Professor, Merited Figure of Science and Technology of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Criminal Law number 2 of the Yaroslav Mudryi National Law University*

An Important Stage in Solving Problems of Legal Practice

Review of the Book: Scientific and Practical Commentary Criminal Code of Ukraine / D. Azarov, V. Grischuk, A. Savchenko [etc.] ; Edited by A. Dzhuzha, A. Savchenko, V. Cherniei. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2016. – 1064 p.